

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM FELSEFESİ BİLİM DALI**

**MEHMET ALİ AYNİ'NİN (1869-1945) SİYASET
FELSEFESİ**

NEZİHA TOKSÖZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:
DR. ÖĞR. ÜYESİ MEHMET HARMANCI**

KONYA-2022

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Neziha TOKSÖZ		
	Numarası	17810201038		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı/ İslam Felsefesi Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	MEHMET ALİ AYNİ'NİN (1869-1945) SİYASET FELSEFESİ			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Neziha TOKSÖZ

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Neziha TOKSÖZ		
	Numarası	17810201038		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı/ İslam Felsefesi Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet HARMANCI		
Tezin Adı	MEHMET ALİ AYNİ'NİN (1869-1945) SİYASET FELSEFESİ			

Mehmet Ali Ayni siyasi, sosyal, kültürel vb. birçok açıdan önemli değişimlerin yaşandığı bir dönemde hem idareci hem eğitimci olarak görev yapmıştır. İçinde yaşadığı toplumla irtibat kurarken sahip olduğu farklı kimlikler ona yaşadığı dönemi, toplumu farklı açılardan tanıma ve değerlendirme imkanı sunmuştur. Bu özelliğinin önemine binaen bu çalışmayla onun siyaset felsefesini tespit etmek amaçlanmıştır. Giriş bölümünde Ayni'nin yaşadığı dönemin fikri durumu hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde Ayni'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiş, ikinci bölümde ise onun insan, toplum ve devlet hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir. Son olarak Ayni'nin ideal yönetim şekli olarak kabul ettiği demokrasiden bahsedilmiş ve böylece Mehmet Ali Ayni'nin siyaset felsefesi tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Ali Ayni, siyaset, devlet, demokrasi, millet, milliyetçilik.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ABSTRACT

Author' s	Name and Surname	Neziha TOKSÖZ		
	Student Number	17810201038		
	Department	Philosophy and Religious Sciences/Islamic Philosophy		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	x	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet HARMANCI		
Title of the Thesis/Dissertation	MEHMET ALI AYNİ'S (1869-1945) POLITICAL PHILOSOPHY			

Mehmet Ali Ayni, served as both an administrator and an educator at a time when important changes were experienced political, social, cultural etc. in many respects. The different identities he had while communicating with the society he lived in gave him the opportunity to recognize and evaluate the period in which he lived and the society from different perspectives. Based on the importance of this feature, it is aimed to determine his political philosophy with this study. In the introduction, information is given about the intellectual situation of Ayni's period. In the first part, information about Ayni's life and works is given, and in the second part, his views on people, society and the state are given. Finally, democracy, which Ayni accepted as the ideal form of government, was mentioned and thus Mehmet Ali Ayni's political philosophy was tried to be determined.

Keywords: Mehmet Ali Ayni, politics, state, democracy, nation, nationalism.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	viii
ÖNSÖZ	ix
GİRİŞ	1
MEHMET ALİ AYNİ’NİN SİYASET FELSEFESİNE ZEMİN OLMASI BAKIMINDAN YAŞADIĞI DÖNEMİN FİKRÎ DURUMU	1
1. Osmanlıcılık.....	1
2. İslamcılık.....	3
3. Milliyetçilik.....	5
4. Batıcılık.....	8
BİRİNCİ BÖLÜM	
MEHMET ALİ AYNİ’NİN SİYASET FELSEFESİNE ZEMİN OLMASI BAKIMINDAN HAYATI VE ESERLERİ	
1.1. Mehmet Ali Ayni’nin Hayatı	11
1.1.1. Eğitim Hayatı	11
1.1.2. Memuriyet Hayatı	12
1.1.3. Müderrislik Hayatı	12
1.2. Mehmet Ali Ayni’nin İلمي Kişiliği	14
1.3. Mehmet Ali Ayni Hakkında Bilgi Veren Kaynaklar	16
1.4. Mehmet Ali Ayni’nin Eserleri	17
1.4.1. Telif Ve Tercüme Eserleri.....	17
1.4.2. Makaleleri	22
İKİNCİ BÖLÜM	
MEHMET ALİ AYNİ’NİN DÜŞÜNCE DÜNYASINDA SİYASET FELSEFESİNİN ÇERÇEVESİ VE KONUMLANIŞI	
2.1. Mehmet Ali Ayni’nin Siyaset Felsefesinde İnsan.....	24
2.1.1. İrade	29
2.1.2. Vazife.....	31
2.1.3. Hak Ve Kuvvet.....	35
2.1.4. Hürriyet	37
2.1.5. Sa’y	39
2.1.6. Adalet.....	41

2.1.7. Fazilet.....	42
2.2. Mehmet Ali Ayni'nin Siyaset Felsefesinde Toplum.....	44
2.2.1. Millet.....	44
2.2.2. Kavim.....	48
2.2.3. Ümmet.....	51
2.2.4. Cemiyet.....	52
2.3. Mehmet Ali Ayni'nin Siyaset Felsefesinde Devlet.....	54
2.3.1. Mehmet Ali Ayni'nin Siyaset Felsefesinde Devlet Çeşitleri.....	54
2.3.2. Mehmet Ali Ayni'nin Siyaset Felsefesinde Devlet Yönetimi.....	55
2.3.2.1. Devlet Yönetim Şekillerinin İnsan Fıtratında Yer Alan Temelleri.....	55
2.3.2.2. Demokrasinin Tanımı.....	57
2.3.2.3. Demokrasinin Prensipleri.....	58
2.3.2.4. Demokrasinin Amacı.....	60
2.3.2.5. Demokrasinin Ortaya Çıktığı Dönem.....	62
2.3.2.6. Filozofların Demokrasi Hakkındaki Düşünceleri.....	66
2.3.2.7. Demokrasiye Yöneltilen Eleştiriler Ve Mehmet Ali Ayni'nin Bu Eleştirilere Verdiği Cevaplar.....	71
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	74
BİBLİYOGRAFYA.....	78

KISALTMALAR

Age.	: Adı Geçen Eser
Agm.	: Adı Geçen Makale
Agmd.	: Adı Geçen Madde
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
MÖ	: Milattan Önce
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
ss.	: Sayfa Aralığı
Yy.	: Yüzyıl

ÖNSÖZ

Mehmet Ali Ayni'nin siyaset felsefesini tespit etmeyi amaçladığımız bu çalışma hem Ayni'nin düşünce dünyasını daha ayrıntılı olarak tespit edebilmemize hem de bugüne ulaşan siyaset felsefesi geleneğimizin geçirdiği süreci daha iyi anlamamıza yardımcı olması açısından önemlidir. Nitekim Ayni'nin hayatı ve düşünce dünyası eğitim, ahlak, tasavvuf gibi farklı açılardan incelenmiş ancak onun siyaset felsefesi yönü ihmal edilmiştir. Hayatının büyük bir kısmını hem idarecilikle hem de felsefe ile geçiren Ayni'nin siyaset felsefesini anlamanın bize bugünümüzü anlamlandırmak ve önümüzdeki süreci öngörüp planlamak açısından da faydalı olacağı düşüncesindeyiz.

Çalışmamızın ilk bölümünde Mehmet Ali Ayni'nin hayatını onun siyaset felsefesine zemin oluşturacak nitelikte inceledik. Bu sebeple memuriyet hayatına ve müderrislik yaptığı yıllara dair daha ayrıntılı bilgi vermeyi uygun gördük.

Çalışmanın ikinci bölümünde Ayni'nin siyaset felsefesini anlamamıza yardımcı olacak üç unsuru yani insan, toplum ve devlet unsurlarını ve Ayni'nin bunlar hakkındaki düşüncelerini ortaya koymaya çalıştık. Böylece Ayni'nin düşünce dünyasındaki ideal insan tipini tespit etmeyi, Ayni'ye göre ideal insan tiplerinin oluşturduğu bir toplumun özelliklerini belirlemeyi ve böyle bir toplumun yaşadığı devletin özelliklerini, bu devletin nasıl yönetilmesi gerektiğini tespit etmeye çalıştık.

Bu çalışmanın planlanmasından tamamlanmasına kadar geçen süreçte bilgisini ve tecrübesini cömertçe paylaşan ve her aşamasında yol gösteren danışman hocam Sayın Dr. Öğr. Üyesi Mehmet HARMANCI Bey'e teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Nezih TOKSÖZ

KONYA

GİRİŞ

MEHMET ALİ AYNİ'NİN SİYASET FELSEFESİNE ZEMİN OLMASI BAKIMINDAN YAŞADIĞI DÖNEMİN FİKRÎ DURUMU

1789 Fransız İhtilali'nden sonra etkili olan milliyetçilik fikrinin etkisiyle çok uluslu devlet yapıları ayrışma ve milli devletlere dönüşme tehlikesiyle karşılaştı. Bu ayrışmayı engellemek, birliklerini muhafaza etmek amacıyla söz konusu devletler çeşitli tedbirler aradılar. Halkının ayrışması, bölünmesi tehlikesiyle karşı karşıya kalan devletlerden biri de Osmanlı Devleti olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin toplum yapısını etkileyen dönüşüm, Ortaçağ sosyal tabakalar sisteminin ve dini cemaat yapısının dağılmasından ve uluslara dönüşerek yeniden yapılanmasından ibarettir. Böylece hem toplum içinde uyumlu bir bağ oluşturma ihtiyacı hem de ortak bir siyasi kimlik ve dayanışma anlayışı oluşturma ihtiyacı ortaya çıkmıştır.¹ Bu ihtiyaç neticesinde Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü koruyacak olan bağın ve kimliğin ne olacağıyla ilgili çeşitli fikirler ortaya atılmıştır. Osmanlı Devleti için bu fikirler “Osmanlıcılık, İslamcılık, Milliyetçilik ve Batıcılık” başlıkları altında toplanabilir. Biz de bu fikir akımlarını Mehmet Ali Ayni'nin düşüncelerini anlamamıza ve konumlandırmamıza yardımcı olacak şekilde ele alacağız.

1. OSMANLICILIK

Osmanlı Devleti, Avrupa'da yayılan milliyetçilik fikirlerini ilk başta aynı etnik yapıdaki unsurların ittifadı şeklinde yorumlamıştır ve meselenin Avrupa ile sınırlı kalacağını öngörmüştür. Sırp isyanı, Yunan isyanı, Balkanlardaki Hristiyanların Avrupa'dan aldıkları destekle ayrılıkçı faaliyette bulunmaları gibi olaylar neticesinde mevcut durumun Osmanlı'yı da etkileyeceği fark edilmiştir. Osmanlı'nın toplum

¹ Kemal Karpat, *Osmanlı'da Milliyetçiliğin Toplumsal Temelleri*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 8-9.

yapısının bu tehlikeyi engelleyecek nitelikte olmadığı anlaşılmış ve geniş kapsamlı bir Osmanlı kimliği oluşturma çabası başlamıştır.²

Osmanlı Devleti'nde yaşayan farklı dini ve etnik grupları tek bir Osmanlı milleti olarak kabul eden ve bu unsurları ortak bir devlet ideali çerçevesinde birleştirme çabalarıyla oluşan akıma “Osmanlıcılık” adı verilmiştir.³ Osmanlıcılık akımı, 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren söz konusu ayrışmayı önlemek amacıyla ortaya çıkmıştır. Osmanlıcılık akımı Müslüman olsun gayrimüslim olsun tüm Osmanlı vatandaşlarını eşit kabul eden yeni bir siyasi birlik, yeni bir millet ve yeni bir vatandaş çerçevesi olarak ortaya çıkmıştır.⁴ Çünkü devrin idarecileri, her türlü etnik ve dinî mensubiyetin geri plana atıldığı bir Osmanlılık kimliği oluşturmaya çalışmıştır ve Sultan II. Mahmut'un hedeflediği merkezîyetçi modern bir devletin ortaya çıkmasının böylece sağlanması amaçlanmıştır.⁵

Osmanlı'nın devletin meşruiyetini dayandırdığı geleneksel yapılanması din esasına dayanmaktaydı. İlk dönem Osmanlıcılığı bu yapılanmayı siyasi eşitlik ve hukuk temelli bir duruma getirmeyi gündeme taşımıştır. 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı vatandaşların ortak bir kimlikte birleşmelerini engelleyen aidiyetlerini en azından resmi planda göz ardı edecek idari ve hukuki değişiklikleri uygulamaya koydu. 1856 tarihli Islahat Fermanı ile devam eden süreçte Müslümanlar ile gayrimüslimlerin eşitliği ilan edildi. Ancak tarafların eşit kabul edilmesi planlananın aksine tarafları memnun etmedi. Aksine taraflardan çok sayıda itiraz yükseldi.⁶ Bu itirazların devam etmesi, Girit'in Yunanistan tarafından ve Bosna Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından ilhak edilmesi gibi olaylar Osmanlı siyasetinin beklenen kaynaşmayı sağlamadığını, Osmanlıcılık düşüncesinin gerçekleşmesinin fiiliyatta zor olduğunu göstermiş oldu.⁷

² Azmi Özcan, “Osmanlıcılık”, *DİA*, C. 33, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2007, s. 485.

³ Fuat Uçar, “Türk Düşüncesinde Osmanlıcılık Fikrinin Ortaya Çıkışı ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 2018, C. 10, S. 18, s. 88.

⁴ İsmail Kara, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi*, Dergâh Yayınları, C. 2, 3. Baskı, İstanbul, 2017, s. 32.

⁵ Uçar, *age.*, s. 89.

⁶ Özcan, “agmd.”, s. 485.

⁷ Özcan, “agmd.”, s. 486.

Osmanlıcılık düşüncesinin zayıflamasıyla beraber İslamcılık ve milliyetçilik söylemleri güç kazandı. Bu sebeple Mehmet Ali Ayni'nin yaşadığı dönemi daha iyi anlayabilmek için bir sonraki bölümde İslamcılık düşüncesinden bahsedeceğiz.

2. İSLAMCILIK

II. Meşrutiyet'in ilanından sonrasının önemli fikir hareketlerinden biri olan İslamcılığın, bir dönem kesintiye uğramış bir geleneğin devamı olduğunu söyleyebiliriz. Bu geleneğin takipçilerinden bazılarının isimleri şunlardır: Şehbenderzâde Ahmed Hilmi, Said Halim Paşa, Mehmed Akif, Mustafa Sabri, Ferit Kam, Mehmet Ali Ayni, İsmail Fenni, Said Nursi, Musa Kazım, M. Şemsettin Halim Sabit, Seyyid Bey. Bu ilim adamları yazılarını genel olarak Sırât-ı Müstakîm (Sebîlürreşâd), Beyânülhak, Livâü'l-İslâm, Hikmet, İttihâd-ı İslâm, Tasavvuf, İslam Mecmuası, Volkan gibi gazetelerde ve dergilerde yayınlanmışlardır.⁸

Müslüman entelektüeller, İslamcılığı hem batıya karşı kendi siyasal ve kültürel benliğini koruma hem de kendini yenileme ve ilerleme mücadelesi olarak görmüşlerdir. Bu mücadele sürecinde zaman zaman farklı yöntemler takip etseler de aynı meselelere yoğunlaşmışlar ve benzer amaçları taşımışlardır.⁹ İslamcıların cevap aradıkları soruları, meşgul oldukları meseleleri şu şekilde özetleyebiliriz: “İslam dünyası neden bu hale düştü? Bu halden nasıl kurtulabilir? Batı'nın üstün duruma gelmesinde etkili olan değerler nelerdir? Bu değerlerin hepsi İslam'da mevcut mudur? Mevcut olmayanlar Batı'dan alınabilir mi? Akıl-nakil ilişkisinin mahiyeti nedir? İslam dini nasıl bir yönetim, hukuk ve iktisat düzeni önermektedir? Saltanat, hilafet ve meşrutiyetin dinle ilişkisi var mıdır?”¹⁰ İslamcıların bu sorularla meşgul olurken yeni bir sistem kurmayı amaçlamadıklarını bilakis kendilerine göre “hakiki İslam” da zaten var olan doğru yolları, çözümleri tespit edip uygulama gayreti içinde olduklarını söyleyebiliriz.¹¹

⁸ Özcan, Azmi, “İslamcılık”, *DİA*, C. 23, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2001, s. 62.

⁹ Kemal H. Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması*, (Çeviren: Şiar YALÇIN), Timaş Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2019, s. 24.

¹⁰ Özcan, “agm.”, s. 62.

¹¹ İsmail Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri: Hilafet ve Meşrutiyet*, C.1, Dergâh Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2020, s. 123.

Özellikle II. Meşrutiyet'in ilanından sonraki dönemde, yaşanan siyasi ve sosyal sorunlara çözüm bulmaya çalışan İslamcı düşünürler, aradıkları çözümün İslam'da zaten var olduğu kabulünün de etkisiyle birçok siyasi kavramı o güne kadar bilinen anlamlarını genişleterek kullanmışlardır. Örnek olarak meşveret, şura, i'dad-i kuvvet, fitne, uhuvvet, ittihat, meclis, kanun, biat gibi kavramları sıralayabiliriz. Meşveret, şura ve biat kavramlarını "millet meclisi, kuvvetler ayrılığı, padişahın yetkilerinin sınırlandırılması, seçim" anlamlarında, emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker anlayışını "siyasi denetleme ve muhalefet" anlamlarında, tefrika ve fitneyi "partilerden ve farklılaşmalardan uzaklaşma" anlamlarında kullanmışlardır.¹² Bu anlam genişlemesinin, İslam siyasi düşüncesinin modernleşme ve dünyevileşme yönündeki değişiminin göstergelerinden biri olduğunu söyleyebiliriz. Bu değişimin önemli göstergelerinden bir diğeri de bu dönemde bireyin, devlet ve hükümet karşısında bir taraf olarak yer almasıdır. Bu duruma bireyin, devletin ve hükümetin İslam kültüründe yeniden tanımlanması da denebilir. Mustafa Sabri Efendi'nin milletin hükümete hesap sorabilme hakkının bulunduğunu, Padişah da dâhil bütün yönetici kadronun fert karşısında "para ile tutulmuş bir işçi"den farksız olduğunu söylemesi bu değişime örnek olarak gösterilebilir.¹³

İslamcıların padişahlık ve hilafet meseleleri hakkındaki düşünceleri de incelememiz gereken başka bir konudur. İslamcı düşünürlerin ve halkın büyük kısmı ilk zamanlarda padişahın Kanun-i Esasi'yi ilan ederek aslında iyi niyet gösterdiğini ve kötü uygulamaların padişahın etrafını saran kötü niyetlilerden kaynaklandığını savunmuşlardır. Ancak bu düşünce zamanlar değişmiş ve 31 Mart Olayı'ndan sonra padişahın iyi niyetli olduğu iddialarından vazgeçilmiş ve II. Abdülhamit için "mel'un, şeytan, hain" gibi ifadeler kullanılmaya başlanmıştır. Benzer şekilde bu dönemde halifelik kurumu da itibar kaybı yaşamış, yetki ve sorumlulukları konusunda belirsizlik ortaya çıkmıştır. Şöyle ki Osmanlı Devleti'nin sınırları dışında kalan Müslümanlara ulaşım gerektiğinde onların da desteğini almak için hilafet kurumuna önem verilirken,

¹² Kara, *age.*, ss. 39-40.

¹³ Kara, *age.*, ss. 99-100.

halifenin iç siyasetteki yeri zayıflamış, önemi azalmıştır. İslamcılar da bu genel temayüllere katılmışlardır.¹⁴

Dönemin aydınlarının çoğu tasavvufa mesafeli durmuş, tarikatlara miskinlik yuvaları gözüyle bakmıştır. Ayrıca bu dönemde tasavvuf ehlinin insan iradesini dışladığı, batıl inanç ve hurafelere daldığı, insanları tembelliğe sürüklediği şeklinde yorumlar da yapılmıştır. Bunun yanında Mehmet Ali Ayni, Ferit Kam, İsmail Fenni gibi düşünürler vahdet-i vücud anlayışına önem vermişlerdir. Bu sebeple de vahdet-i vücud anlayışını savunan, bu anlayış hakkındaki yanlış anlayışa cevap veren nitelikte eserler yazmışlardır.¹⁵

İslamcıların milliyetçilik hakkındaki görüşlerine değinmek gerekirse İslamcıların çoğunun milliyetçilik fikrini İttihad-ı İslam anlayışına karşı bir tehdit olarak gördüğünü söyleyebiliriz. Bu sebeple milliyetçilik meselesi İslamcılar arasında görüş ayrılığına sebep olmuştur. Bir taraftan uzun zamandır Sırat-ı Müstakim kadrosu içinde yer alan Yusuf Akçura ve Ahmet Ağaoğlu bu kadrodan ayrılıp milliyetçi eğilimiyle bilinen Türk Yurdu dergisini çıkarırken diğer taraftan İslamcı kesimin kavmiyetçilik fikrini sert şekilde eleştirmiştir.¹⁶

3. MİLLİYETÇİLİK

Millet kelimesi 19.yy'dan önce siyasal bir anlam taşımamış, Ortaçağ'da daha çok öğrenci gruplarını, aynı mesleği üstlenen lonca üyelerini veya belirli bir bölgede yaşayan insanları belirtmek için kullanılmıştır. Millet kelimesinin siyasal bir anlam kazanması 19. ve 20.yy'da olmuştur.¹⁷ Ancak değişen siyasi- sosyal şartların da etkisiyle hem Batı'da hem Osmanlı'da millet kelimesinin anlamı üzerinde tam bir fikir birliği sağlanamamış ve dil, din, coğrafya, ortak tarih ve vatandaşlık gibi unsurların

¹⁴ Kara, *age.*, ss. 139-140.

¹⁵ Özcan, "agm.", s. 63.

¹⁶ Özcan, "agm.", s. 64.

¹⁷ İbrahim Özhasar, "Yakınçağ Osmanlı Terminolojisinde Kavram Değişimleri", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2019, s. 83.

tek başına veya birkaçının bir araya gelmesiyle milliyetin ölçütü olması gerektiği hususunda tartışmalar yapılmıştır.¹⁸

Milliyetçiliğin tanımına gelecek olursak milliyetçilik milli kimliğin politik ve kültürel olarak tanınması gereken bir temel olduğunu, milletlerin özerklik, self-determinasyon ve/veya egemenlik haklarına sahip bulunduğunu öne süren öğretiyi, politik ideoloji olarak tanımlanabilir.¹⁹ Ancak millet kelimesinde olduğu gibi milliyetçiliğin de üzerinde uzlaşmış tek bir tanımı yoktur. Karpat'ın ifadesiyle milliyetçiliğin tanımı araştırmacının felsefi bakışına, döneme ya da seçilen milletler grubunun hususi özelliklerine göre çeşitlenmektedir.²⁰

Milliyetçilik akımının 1789 Fransız İhtilali'nden sonra geliştiği kabul edilmektedir. Fransız ihtilalinin ardından meydana gelen yeni devlet örgütlenmesi önceki feodal, dini ya da imparatorluk idealleri etrafında şekillenen siyasal yapılanmalardan birçok açıdan farklıdır. Aralarındaki önemli farklardan biri de devlet işlerinde halkın konumlanma şeklidir. Fransız ihtilalinden sonra ortaya çıkan yeni devlet örgütlenmesinde halk, egemenliğin kaynağı olarak kabul edilmiş ve her milletin kendi devlet örgütlenmesini gerçekleştirmesi gerektiği anlayışı ortaya çıkmıştır.²¹ Bu anlayıştan etkilenen Osmanlı Devleti'nde Yunan, Sırp, Bulgar gibi farklı milletler bağımsızlıklarını ilan etmeye, kendi devlet örgütlenmelerini gerçekleştirmeye başlamışlardır. Bunun yanında Araplar, Arnavutlar gibi bazı Müslüman milletler de Osmanlılık kimliğini zorlayarak Arap-Osmanlı, Arnavut-Osmanlı gibi karma kimlikler oluşturmayı hedeflemişlerdir. Bu dönemde Türkler de Osmanlı kimliğindeki Türklük vurgusunu kuvvetlendirmeye çalışmışlar²² ve ilk adımları böylece atılan Türkçülük akımı zamanla geniş kitlelere hitap eden bir hal almıştır.

Türkçülük akımına dair görüşler Türk Yurdu, Yeni Mecmua, Genç Kalemler gibi dergilerde; Şûrâ-yı Ümmet ve Tanin gibi gazetelerde yayınlanmıştır. Emile Durkheim'den etkilenen Ziya Gökalp, Türkçülüğün sosyolojik bir çerçeveye

¹⁸ Recep Şentürk, "Millet", *DİA*, C.30, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2020, s. 66.

¹⁹ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul, 8. Baskı, 2021, s. 303.

²⁰ Kemal Karpat, *Osmanlı'da Milliyetçiliğin Toplumsal Temelleri*, s. 16.

²¹ Azmi Özcan, "Milliyetçilik", *DİA*, C.30, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2020, s. 84.

²² M. Şükrü Hanioglu, "Türkçülük", C. 41, ss.551-554, İstanbul, 2012, s. 551.

oturtulmasında, Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura ve Hüseyinzâde Ali, Osmanlı Devleti dışında yaşayan Türkler'i de kapsayan bir Türk dünyası ve Türklük fikrinin kavramsallaştırılmasında; Ömer Seyfeddin ve Mehmet Emin beyler sadeleştirilmiş dil ve Türkçü edebiyat tezlerinin oluşturulmasında önemli roller oynamışlardır.²³ Biz bu bölümde Mehmet Ali Ayni'nin üzerinde önemli bir etkisi olduğu için ağırlıklı olarak Ziya Gökalp'in Türkçülük hakkındaki görüşlerine yer vereceğiz.

Türkçülük akımının önemli isimlerinden biri olan Ziya Gökalp bu akımın diğer akımlar arasındaki konumunu belirlemeye çalışmıştır. Ona göre Türkçülük Osmanlıcılığın zıttı değil bilakis onun en kuvvetli destekçisidir. Aralarında bir anlaşmazlığın olduğunu ileri sürenler aşırı uçlarda fikirlere sahip olan gençlerdir. Yoksa Türkçülük, Osmanlıcılığın hakiki dayanağıdır. Gökalp'in İslamcılık hakkındaki görüşlerine gelince ona göre, Türkçülük ve İslamcılıktan birinin ulusal değerinin de uluslararası mahiyete sahip olması aralarında bir çelişki meydana getirmez. Çünkü Türkçülük fikri doğar doğmaz İslamlaşma ihtiyacı da hissedilmeye başlamıştır.²⁴ Gökalp'e göre milliyet fikri kuvvet buldukça İslam ümmetçiliği fikri de o derece harslanacağı için bu fikir mevcut harsı destekleyip güçlendirecektir.²⁵

Ziya Gökalp, Türklerde milliyet hissini uyanmasının faydalarından da bahsetmiştir ve ona göre bu faydalar şunlardır: “Türkçenin sadeleşmesi, sarfımızın yabancı kaidelerden kurtulması, şiirimizin milli vezinde yazılması, edebiyatımızın Yunan ve İran esatirinden kurtularak milli menkıbeler ve üsturelerle süslenmesi, milli intibahla beraber onun lazım-ı gayr-ı mufarıkı olan dini bir intibahın başlaması, mensup olduğumuz ümmetle beynelmileliyetin taayyünü, milli iktisat, milli idman ve milli ahlakın inkişafı, gençlerde bir mefkûre uğrunda ölmek hissini doğması, unsurlarla müşareket hissi dolayısıyla anlaşabilmenin kolaylaşması, her fert tarafından milli bir mesuliyetin his ve deruhte edilmesi.”²⁶

²³ Hanioglu, “agm.”, s. 553.

²⁴ Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Bilge Kültür Sanat, 1. Baskı, İstanbul, 2019, ss. 20, 22.

²⁵ Gökalp, *age.*, s. 88.

²⁶ Gökalp, *age.*, s. 46.

Yukarıda Türkçülerin Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu gibi bir kısmının Sırat-ı Müstakim kadrosundan ayrılarak milliyetçi eğilimiyle bilinen Türk Yurdu dergisini çıkarmaya başladığından bahsetmiştik. Bu ayrılma neticesinde İslamcıların bir kısmı Türkçüleri eleştirmişlerdir. Bu eleştirilere örnek olarak Babanzade Ahmet Naim'in görüşlerini aktarabiliriz. Ahmet Naim'in Türkçüleri eleştirirken hepsini aynı şekilde değerlendirmedeğini de ifade etmemiz gerekir. Nitekim o, Türkçüleri "Halis Türkçüler" ve "Türkçü İslamcılar" olarak ikiye ayırmıştır. Halis Türkçüler, tamamen yeni bir ideal ortaya koymuşlardır. Eski geleneklerin yerine yenilerini geçirerek "yeni bir iman" ile "yeni bir kavim" ve "yeni bir millet" meydana getirmeye çalışmışlardır. Ahmet Naim'e göre halis Türkçüler dinsizlik idealini aşılamaaya çalışmakta ve kilometrelerce uzaktaki ırkdaşları için dertlenerek binlerce yıldır aynı coğrafyada beraber yaşadıkları kardeşlerini ihmal etmektedirler.²⁷ Bunun yanında Babanzade'ye göre İslamcı Türkçüler, fikirlerini Türk ırkının yardımı muhtaç oluşuna dayandırmaktadırlar. Onlar bu sebeple İslam camiasına zarar vermeden, onları dağıtmadan Türklerin eğitilmesini ve yükseltilmesini amaçlamaktadırlar. Ahmet Naim, onların Türklere yardım etme amaçlarının dini bir vazife gibi kabul edilebileceğini, bunun hayırlı bir iş olduğunu ifade ettikten sonra bu hayırlı işin kendilerini soylarıyla, atalarıyla övünmeye sevk etmemesi gerektiği konusunda onları uyarmaktadır.²⁸

4. BATICILIK

Baticılık diğer bir tabirle Batılılaşma düşüncesi, Batı'ya özgü kurum ve yapıların, Batı'yı belirleyen değerlerin alınması, benimsenmesi veya ithal edilmesi tutumu olarak tanımlanabilir.²⁹ Batılılaşma fikrini savunanlar Osmanlı Devleti'nde "Garpcı, Baticı" olarak adlandırılmışlardır.

Osmanlı Devleti askeri, ekonomik, idari bir takım sorunlarla karşılaşınca yöneticiler devleti kurtarmak için ıslahat tedbirleri almak zorunda kalmışlardır. Genç Osman, IV. Murat ve Köprülüler döneminde yapılan ıslahatlar Batı'nın taklidi

²⁷ Babanzade Ahmet Naim, *İslam'da Irkçılık ve Milliyetçilik Davası*, Beyan Yayınları, 2018, ss. 52, 55.

²⁸ Babanzade Ahmed Naim, *age.*, ss. 56,59.

²⁹ Cevizci, *age.*, s. 60.

şeklinde olmamış ve sorunlara devletin iç dinamikleri dikkate alınarak çözümler aranmıştır. Lale Devri'nin sona ermesiyle birlikte bu durum değişmiştir. Batı'nın askeri usulleri uygulanmaya çalışılmış, Avrupa Devletleri'nde daimi elçiliklerin kurulması için çalışılmıştır.³⁰

Batı ile kurulan yakın ilişkiler zamanla Osmanlı aydınlarının bir kısmında zihniyet değişikliği meydana getirmiştir. Böylece kendini toplumun diğer unsurlarının önünde ve üstünde gören bir zümre oluşmuş ve bu zümre kendini, diğerlerini değiştirme, eğitme, yönlendirme ile vazifelendirmiştir. Bu durum zamanla “ilerici-gerici” ayırımına sebep olmuştur. Batıcı düşünürlerin bu çalışmaları özellikle 19.yy'ın ilk çeyreğinde biyolojik materyalizm gibi akımların yayılmasına sebep olmuştur. Batıcılar bu çalışmaları ve çalışmalarının etkisi sebebiyle büyük tepkilerle de karşılaşmışlardır. Bu sebeple batıcı yazarların bir kısmı tutuklanmış ve bazı dergileri kapatılmıştır. Bu olaylar İslamcı dergilerin muhalefetiyle de birleşince batılılaşmanın ölçüsü, sınırı, amacı gibi konular tartışılmaya başlanmıştır.³¹

Batılılaşmanın nasıl olması gerektiği konusundaki tartışmaların batıcıları ikiye böldüğünü söyleyebiliriz. Bunlardan bir kısmı Batı'yı her haliyle taklit etmeyi ve batılılaşma amacıyla toplum yapısını tamamen değiştirmeyi savunurken diğer kısmı daha ılımlı bir yol takip etmiştir. Bu gruplardan ilki Batı'yı her anlamda örnek almak gerektiğini savunurken “ılımlı batıcılar” olarak adlandırabileceğimiz ikinci grup Batı'yı örnek alırken onun bilim ve teknolojisini öğrenmeyi, Avrupa dengesinin bir parçası olarak milletlerarasındaki ilişkilerde yer almayı yeterli görmüşlerdir. Bu duruma örnek olarak “Nasıl Batılılaşmalıyız? Batı'nın maneviyatını da almalı mıyız?” soruları etrafında şekillenen tartışmalar hakkında görüş bildiren dönemin iki fikir adamının düşüncelerini aktaralım. Abdullah Cevdet, Batı medeniyetinin bir bütün olduğunu ve gülü dikeniyi birlikte almaya mecbur olduğumuzu düşünmesinden dolayı Batı medeniyetini tüm unsurlarıyla birlikte almak gerektiğini savunmuştur. Öte yandan Celal Nuri İleri, medeniyeti “teknik medeniyet” ve “gerçek medeniyet” olmak üzere ikiye ayırmıştır. Bu sebeple Batı'dan sadece teknik medeniyetin alınması

³⁰ Hanioğlu, “agm.”, s. 149.

³¹ Hanioğlu, “agm.”, s. 149.

gerektiğini savunmuş ve böylece meseleye telifçi bir anlayışla cevap vermiştir.³² Ayrıca Hamdullah Suphi Tanrıöver medeniyetin bir yerden diğerine nakledilmesi sürecinde o medeniyete ait olan unsurların gümrük denetimine tabi tutar gibi kontrol edilemeyeceğini, bu sebeple medeniyetin bir unsuru alınırken onunla irtibatlı olan kurumların ve düşünce yapılarının da onunla beraber alınması gerektiğini savunmuştur.³³ Avrupa medeniyetinin örnek alınabileceğini ancak bunun belli şartlara bağlı olarak gerçekleştirilmesi gerektiğini savunan düşünürlerden bir diğeri de Said Halim Paşa'dır. O, meseleyi yenileşme/modernleşme ve batılılaşma ayrımı yaparak ele almaktadır. Ona göre Müslümanlar ihtiyaç duydukları alanda Batı Medeniyetinden istifade etmelidir ancak istifade ederken Batı'dan alınan şeylerin üzerinde küçük düzeltmeler yapılmalı yani alınan şeyler millileştirilmelidir.³⁴

Kurtuluş Savaşı'nın ardından kurulan yeni siyasi yapı, çalışmalarında çoğunlukla batıcılık düşüncesini merkeze almıştır. Tanzimat'tan beri devam eden ikili yapılar oluşturma fikri, eskiyle birlikte yeni olanı da yaşatma isteği bu dönemde tamamen terk edilmiş ve her alanda batılılaşma çabası başlamıştır. Bu çabanın gerekçesi ise Batı'nın başarısını elde etmek için Batı uygarlığının özünü benimsemek gerektiği yönündeki kabuldür. Batı uygarlığının özünün ise kişinin din ya da devlet baskısından özgürleşmesi, bireyin değerlenmesi, insanın doğal haklarının üstünlüğü, akıl karşısında inanç ya da geleneğin boyun eğmesi, cehalete karşı müspet bilimlerin zaferi olduğu kabul edilmiştir.³⁵

Mehmet Ali Ayni'nin yetiştiği ve kitaplarını yazdığı dönemi fikrî açıdan ele aldık. Böylece ilerleyen bölümlerde Ayni'nin çeşitli konulardaki fikirlerini değerlendirirken ihtiyacımız olan düşünce zeminini de tanıtmaya ve dayanaklarını özetlemeye çalıştık. Bundan sonraki bölümde ise Mehmet Ali Ayni'nin hayatı hakkında bilgi vereceğiz.

³² Kemaleddin Taş - Betül Göksüçukur, "Osmanlı Dönemi Batıcılık, İslamcılık, Türkçülük Fikir Akımları ve Din", *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 22, S. 56, 2019, s. 476.

³³ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Yedigün Matbaası, İstanbul, 1960, s. 108.

³⁴ Ömer Ali Yıldırım, "Said Halim Paşa'ya Göre Batılılaşma Sorunu ve Bir Çözüm Önerisi Olarak 'Millileştirme' Projesi", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 3, 2011, s. 130.

³⁵ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 31. Baskı, 2020, s. 415.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEHMET ALİ AYNİ'NİN SİYASET FELSEFESİNE ZEMİN OLMASI BAKIMINDAN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. MEHMET ALİ AYNİ'NİN HAYATI

Mehmet Ali Ayni'nin siyaset felsefesini tespit etmeyi amaçladığımız bu çalışmada Ayni'nin hayatını özellikle iki yönünü merkeze alarak inceleyeceğiz. Bunlardan ilki Mehmet Ali Ayni'nin memurluk hayatıdır. Hangi şehirlerde, hangi unvanlarla görev yaptığından bahsedip idarecilik hayatına daha ayrıntılı bir şekilde yer vereceğiz.

Ayni'nin hayatı hakkında bilgi vereceğimiz ikinci dönem ise müderrislik hayatıdır. Bu bölümde Ayni'nin müderrislik yaptığı dönemler hakkında bilgi vereceğiz. Bunun yanında katıldığı diğer ilmi faaliyetlere de yine bu bölümde değineceğiz. Ardından fikir dünyamıza yaptığı katkıya işaret edebilmek için Ayni'nin eserlerinin her birini kısaca tanıtacağız.

Son bölümde ise tüm bu bilgilere ilave olarak Mehmet Ali Ayni'nin hayatına dair daha ayrıntılı bilgi edinmek isteyenler için çeşitli türlerde yazılmış eserlerden oluşan bir kaynak listesi sunacağız.

1.1.1. EĞİTİM HAYATI

Mehmet Ali Ayni, 1869 yılında Manastır'ın Serfice kasabasında doğdu. Ataları Konya'dan getirilerek Rumeli'ye yerleştirilen Türklerdendir. Bundan dolayı halk arasında ailesi “Konyar” olarak tanınmıştır. Mehmet Ali Ayni ilköğrenimine Serfice'de başladı. Ardından İstanbul'da Çiçekpazarı Rüştüyesi'ne, bir süre devam ettikten sonra San'a Askeri Rüştüyesine devam etti. Orada da bir müddet öğrenim gördükten sonra Gülhane Askeri Rüştüyesi'ne geçti ve burayı bitirdi. Bu süreçte Fransızca, Arapça ve Farsça öğrendi.³⁶

³⁶ İsmail Arar, “Mehmet Ali Ayni”, *DİA*, C. 4, Ankara, 1991, s. 273.

Mehmet Ali Ayni, 1888 yılında Mülkiye Mektebi'nden mezun oldu. O dönemde Mülkiye Mektebi'nin hocaları arasında Abdurrahman Şeref Efendi (Okul Müdürü), Kıvrımlı Settar Efendi, Murat Bey (Mizancı), Ali Şahbaz Efendi, Recaizâde Mahmud Ekrem, Portakal Mikail Paşa, Sakızlı Ohannes Efendi, Aristokles Efendi ve Kemal Paşazade Said Bey gibi isimler yer almaktaydı. Ayrıca Ayni, Mülkiye eğitimi sırasında Mizancı Murat'ın tarih derslerinde verdiği fikir hürriyetiyle, Recaizade Mahmut Ekrem'in edebiyat telkinlerinin etkisinde kaldığını ifade eder. Ayrıca o, Sakızlı Ohannes Efendi ve Mikail Portakal Paşa'nın da özellikle iktisat ve maliye konularında kendisini etkilediğini ifade belirtmiştir.³⁷

1.1.2. MEMURİYET HAYATI

Mehmet Ali Ayni'nin, 1888 yılında (h.1304) "Ulûm-u Siyasiye" diplomasını aldıktan sonra 1888 yılında Mekteb-i Hukuk'ta "İlm-i serveti milel" muallim muavinliği, 1889 yılında Edirne İdadisi muallimliği, 1890 yılında Dedeâğaç İdadisi müdürlüğü, 1892 yılında Halep Sultanisi müdürlüğü, 1893 yılında Diyarbakır Maarif müdürlüğü, 1895 yılında Maarif Nezareti İstatistik Kalemi başkâtipliği, 1898 ve 1899 yıllarında Kosova ve Kastamonu vilayet mektupçuluğu, 1903-1909 yılları arasında Taif, Amara, Balıkesir, Lazkiye mutasarrıflıkları, 1910-1912 yılları arasında Elazığ, Yanya ve Trabzon valiliği görevlerinde bulunmuştur. ³⁸

Mehmet Ali Ayni, görev yaptığı şehirlerde halkın kültürel, sosyal, ekonomik yapılarını yakından inceleme imkânı bulmuştur. Ayrıca aşiretlerin arasında dolaşmış, devletin bütünlüğüne zarar vermek isteyen etnik gruplarla mücadele etmiştir.

1.1.3. MÜDERRİSLİK HAYATI

Mehmet Ali Ayni on yedi yıl bürokratik görevlerde bulunmuş ardından ilmi meşguliyetlere ağırlık vermiştir. 1913 yılında Emrullah Efendi'nin sağlık sorunları nedeniyle Darülfünun'daki felsefe müderrisliğinden ayrılması üzerine 31 Mart 1914'te

³⁷ Abamüslim Akdemir, *Mehmed Ali Aynî ve Felsefesi*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, Erzurum, 1992, s. 2.

³⁸ Hale Yalman, *Bir Türk Düşünürü Olarak Mehmet Ali Aynî'de Ahlak Meselesi*, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Konya, 2019, ss. 3-4.

Darülfünun Edebiyat Şubesi Umumi Felsefe müderrisliğine Mehmet Ali Ayni atandı. 1915'te İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Müderrisler Meclisi başkanlığı görevinde bulundu. Aynı zamanda Çamlıca Kız Lisesi'nde edebiyat, Medresetü'l-İrşad ve İlahiyat Fakültesi'nde tasavvuf tarihi dersleri verdi. 1923'te Şeriye Vekaleti Tetkikat ve Te'lifat-ı İslamiye Heyeti üyesi oldu. Şer'iyeye Vekaletinin ilga edildiği 1924 yılına kadar bu görevde kaldı. 1925'ten itibaren Harp Okulu'nda ahlak felsefesi, Harp Akademisi'nde siyasi tarih, İslam İlimleri Tetkik Enstitüsü'nde dinler tarihi okuttu.

Bu görevlerinin yanında Ayni, bir dönem İstılahât-ı İlmiye Encümeni'nde görev yapmıştır. Bu Encümen, Maarif Nezareti bünyesinde kurulmuş olup çalışmaları bakımından Darülfünuna bağlı olarak hareket etmiştir. Felsefe grubu başta olmak üzere sanat, fen ve teknik bilimlerin terimlerine karşılıklar bulmak ve bunları tanımlamak amacıyla kurulmuştur. Encümen üyeleri arasında Babanzade Ahmed Naim, Halit Ziya Uşaklıgil, Rıza Tevfik Bölükbaşı, Ziya Gökalp, Elmalılı Hamdi Yazır, Mehmet Fuat Köprülü gibi isimler de yer almaktadır.³⁹

Mehmet Ali Ayni ayrıca yurtdışında düzenlenen kongrelere katılarak ülkemizi temsil etmiştir. Peyami Safa'nın ifadesiyle o "Garp'ta bugün kendisinden bahsettirebilen hemen ilk ve yegâne Türk âlimidir."⁴⁰ 1926 yılının Eylül ayında Harvard Üniversitesi'nde toplanan Milletlerarası VI. Felsefe Kongresi'ne, 1930 yılının Eylül ayında da Oxford'da toplanan Milletlerarası VII. Felsefe Kongresi'ne katılmış ve birer tebliğ sunmuştur. Oxford'daki kongrede tanıştığı bazı meslektaşlarının soruları üzerine "La Philosophie en Turquie" isimli bir risale yazmıştır. 1938 yılında Brüksel'de toplanan Milletlerarası XX. Müsteşrikler Kongresi'ne gönderdiği "La Langue Turque a Bagdad au XI éme siècle" başlıklı tebliği kongre tutanaklarında yayınlanmıştır. Mehmet Ali Ayni yaptığı ilmi çalışmalar sayesinde yurtdışında da tanınan bir isim haline gelmiştir. Nitekim 1927'de İngiliz Felsefe Araştırmaları

³⁹ İsmail Kara, *Bir Felsefe Dili Kurmak*, Dergâh Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2016, ss. 40,46.

⁴⁰ Peyami Safa, "Bursalı İsmail Hakkı", *Kalemi Sayesinde Yaşamak: Profesör Mehmed Ali Ayni: Hayatı ve Eserleri*, (haz. Ali Kemal AKSÜT), Büyüyenay Yayınları, İstanbul 1. Baskı, 2021, s. 473.

Enstitüsü, 1931’de Milletlerarası Felsefe Kongreleri Düzenleme Komitesi ve 1935’te Paris Asya Cemiyeti aslı üyeliklerine seçilmiştir.⁴¹

1935’te ikinci defa emekli olduktan sonra 1937 yılından itibaren ise İstanbul Kütüphaneleri Tasnif Komisyonu başkanlığı görevini yürütmüştür.⁴² 1943’te 75. yaş ve basın hayatının 50. yılı dolayısıyla üniversiteli gençler kendisine jübile hazırlamış ve Mehmet Ali Ayni 30 Kasım 1945’te vefat etmiştir.

1.2. MEHMET ALİ AYNİ’NİN İLMİ KİŞİLİĞİ

Hilmi Ziya Ülken, Ayni’nin iki önemli yönünün olduğundan bahseder. Bunlardan ilki onun felsefi eserlere dair kuvvetli tenkit yazıları ile tenkitçi yönüdür.⁴³ Mehmet Ali Ayni çok sayıda telif ve tercüme eser verirken başka yazarların eserlerini değerlendirmekten, yeri geldiğinde tenkit etmekten geri durmamıştır. Ayni, yazdığı tenkit makalelerinin bir kısmını dergilerde yayınlamış, bir kısmını da *İntikat ve Mülahazalar* isimli kitabında bir araya getirmiştir. Çeşitli açılardan yaptığı tenkitler Ayni’nin ilmî faaliyetlerinin önemli bir kısmını oluşturur. Nitekim bu makalelerde onun genel anlamda toplumu, özelde gençliği olumsuz etkileyen fikirlerle hangi argümanları kullanarak nasıl mücadele ettiğini ve felsefeye, felsefe diline ne kadar hâkim olduğunu rahatlıkla görebiliriz.

Mehmet Ali Ayni’nin tenkit ettiği yazarlara ve eserlere şunları örnek verebiliriz: Bohor İsrail’in Abbe Barbe’den dilimize tercüme ettiği “Tarih-i Felsefe” isimli eser hakkındaki tenkitlerini Edebiyat Fakültesi Mecmuası’nda “İslam Felsefesi ve Felsefe Tarihi Müderrisi” sıfatı ile yayınlamıştır. Bundan başka, halkın çoğunluğunun kutsal kabul ettiği değerlerle ilgili tepki çekici olumsuz görüşler ileri süren biri Anadolu’lu diğeri Rumelili iki gencin Fouillée’den tercüme ettikleri Felsefe Tarihi’ni sayfa sayfa tetkik etmiş, gerek dil gerek mana açısından hatalarını tespit ederek onların hatalı görüşlerini ortaya koymuştur. Bunların yanında Memduh Süleyman’ın “Darvinizm” isimli tercümesini, Suphi Ethem’in “Bergson ve Felsefesi”

⁴¹ Arar, “agm.”, s. 274.

⁴² Mehmet Ali Ayni, *Ahlak Dersleri*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 1. Baskı, 2013, s.11.

⁴³ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 17. Baskı, 2021, s. 436.

isimli kitabını, Dr. Rıza Tevfik'in "Kâmûs-ı Felsefe"sini, Tevfik Fikret'in "Tarih-i Kadîm"ini dil, muhteva ve fikir bakımından tenkit etmiştir.⁴⁴

Hilmi Ziya Ülken'in ifadesine göre Mehmet Ali Ayni'nin sahip olduğu diğer yön de onun tasavvufî yönüdür. Ülken'e göre Ayni bu açıdan tam bir mistiktir. O vahdet-i vücuda bağlılığını göstermek için Şehbenderzade ve İsmail Fenni gibi çağdaş felsefî ve ilmî bir inceleme yapma gereği duymadan büyük mistiklere doğrudan bağlanmaktadır. Ülken, onun tasavvuf söz konusu olduğunda tartışmaya ihtiyaç duymadığını, Batı'nın felsefe yayınlarına ait bilgisini ve tenkitlerindeki kuvveti burada göstermediğini ifade etmektedir.⁴⁵

Yine Ülken'in tespitine göre Mehmet Ali Ayni milliyetçi ve garpçıdır. Ona göre Ayni, bu kanaatini Ziya Gökalp'ten daha önce ifade etmiştir. O, İslam felsefesini Türkçülük açısından incelemek gerektiğini savunmuş ve eserlerini bu doğrultuda kaleme almıştır. Ülken'e göre Ayni aynı zamanda İslamcıdır. Ancak Ülken'e göre onun İslamcılığı Sebilürreşad'ın İslamcılığından da İttihad-ı İslam telakkisinden de tenevvürcü Türk mütefekkirlerinin ıslahatçı İslamiyet'inden de farklıdır. Ayni'ye hâkim olan felsefî temayül vahdet-i vücuttur.⁴⁶

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında toplumun dini hassasiyetlerinin zayıflamasından endişe eden Ayni, bu durumu engellemek için alınabilecek tedbirler için tavsiyelerde bulunmuştur. Bu tavsiyelerden biri olan yüksek seviyede din eğitimi ve öğretimi verecek bir İlahiyat Fakültesi'nin açılmasını önemli ve güzel bir faaliyet olarak değerlendirmiştir. Ayrıca Pozitivist görüşlü bazı yazarların ilahiyat disiplinlerinin ilim sayılmayacağı yönündeki iddialarını reddetmiş, manevi ilimlerle desteklenmeyen müspet ilimlerin insanî fikirleri kuru ve verimsiz bir alana sürüklediğini belirtmiştir.⁴⁷

⁴⁴ Ali Kemali Aksüt, *Kalemi Sayesinde Yaşamak : Profesör Mehmed Ali Ayni: Hayatı ve Eserleri*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 1. Baskı, 2021, ss.337-338

⁴⁵ Ülken, *age.*, s. 437.

⁴⁶ Ülken, *age.*, s. 446.

⁴⁷ Arar, "agm.", s. 274.

Mehmet Ali Aynî, milli kültürümüz için önemli olan kişilerin çoğunun biyografisinin yazılmamış olmasını önemli bir eksiklik olarak görmüştür. Bu sebeple söz konusu eksikliği gidermek için bu alanda çok sayıda kitap yazmıştır.

1.3. MEHMET ALİ AYNÎ HAKKINDA BİLGİ VEREN KAYNAKLAR

Yukarıda Mehmet Ali Aynî'nin hayatını siyaset felsefesine zemin oluşturacak biçimde ele almaya çalıştık. Bu bölümde ise Aynî'nin hayatını daha ayrıntılı bir şekilde öğrenmek ve onu tanımak isteyenler için bir kaynak listesi sunmayı uygun görüyoruz.

“Mehmet Ali Aynî, Hatıraları”, *Canlı Tarihler*, İstanbul 1945, C.2, ss. 5-90.

Abamüslim Akdemir, “Mehmed Ali Aynî”, *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2015, C. 9, ss. 615-636.

Ahmet Şeyhun, “Mehmed Ali Aynî”, *Islamist Thinkers in The Late Ottoman Empire and Early Turkish Republic*, Brill, Leiden, 2014, ss. 95-136.

Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Ankara 1968-69, C. 3, ss. 294-300.

Ali Kemali Aksüt, *Kalemi Sayesinde Yaşamak Profesör Mehmed Ali Aynî Hayatı ve Eserleri*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2021.

Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021, ss. 434-437.

İsmail Arar, “Mehmet Ali Aynî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991, C. 4, ss. 273-275.

İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2017, C. 2, ss. 611-670.

Kenan Balkan vd., “Profesör Mehmed Ali Aynî-Hayatı ve Eserleri”, *İş Mecmuası*, İstanbul, 1942, S. 32, ss. 254-280.

Mehmet Ali Ayni, *Hatıralar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2009.

Neşet Toku, “Mehmet Ali Ayni”, *Türkiye’de Antimateryalist Felsefe (Spiritualizm) İlk Temsilciler*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1996, ss. 185-214.

Nezih H. Neyzi, *Osmanlılıktan Cumhuriyet’e Kızıltoprak Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

Niyazi Hüseyin Bahtiyar, “Mehmet Ali Ayni”, *Balkanlar’da Türk Ünlüleri*, Bizim Anayurt Yayınları, C.1, İstanbul, 1999, s. 79.

T. Zarccone, “Mehmed Alî Aynî et les cercles melâmî d’Istanbul au début du XX siècle”, *Melâmî et Bayramî*, Isis Pres., İstanbul, 1998, ss. 227-248.

Türkiye Maarif Tarihi, C. 5, 1965.

1.4. MEHMET ALİ AYNİ’NİN ESERLERİ

Mehmet Ali Ayni, hem telif hem tercüme olarak çok sayıda eser vermiştir. Ayrıca dergi makaleleri, konferans konuşmaları ve tenkit yazıları da bulunmaktadır. Ali Kemali Aksüt, Ayni hakkında hazırladığı biyografide bu eserler hakkında oldukça ayrıntılı şekilde bilgi vermiştir.⁴⁸ Biz de bu bölümde Ayni’nin yazdığı eserleri kronolojik sıraya göre aktarıp bu eserler hakkında kısaca bilgi vereceğiz.

1.4.1. TELİF VE TERCÜME ESERLERİ

1- Nazarî ve Amelî İstatistik: Karabet Matbaası, İstanbul, 1886, 245 sayfa.

Bu eseri Mehmet Ali Ayni Maurice Block’tan kısaltarak tercüme etmiştir. 1886 yılında yayınlanan eser, Avrupai tarzda yazılan ilk istatistik kitaplarından biridir.

2- Mâlûmât-ı Nâfia-i Fenniye: Halep Vilayet Matbaası, 1890, 70 sayfa.

Bu eser Ayni’nin Halep İdadi Müdürüyken okuttuğu derslere dair bilgilerden oluşmaktadır.

3- Küçük Umûmi Tarih: Kastamonu Vilayet Matbaası, 1897, 220 sayfa.

⁴⁸ Aksüt, *age.*, ss. 502-507.

Bu eseri Ernest Lavisse'den tercüme etmiştir.

4- Fakir: Kastamonu Vilayet Matbaası, 1897, 250 sayfa.

Bu eser Hindistan fukarası hakkında yazılmış Fransızca bir kitabın tercümesidir.

5- Târîh-i Edebî-i Âlem: Kastamonu Vilayet Matbaası, 1897, 217 sayfa.

Mehmet Ali Ayni bu eseri Frédéric Loliée'den tercüme etmiştir. Abdülhamid, bu eseri yayınlandıktan dört ay sonra toplattırılmış ve imha ettirmiştir. Bu sırada Sinop mutasarrıf vekili olarak görev yapan Ayni, padişahın talimatıyla kendi eserini piyasadan toplattırılmış ve yaktırılmıştır. Eserde Yunan, Roma, Latin edebiyatları, Avrupa'da kavmiyet ve lisanların teşekkülü gibi konulardan bahsedilmektedir.

6- Ziraat Dersleri: Kastamonu Vilayet Matbaası, 1917, 155 sayfa.

Jean Augustin Barral'ın yazdığı bu eseri Mehmet Ali Ayni, Yüzbaşı Kemalettin ile birlikte tercüme etmiştir. Eserde ziraat ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

7- Hücetü'l-İslâm İmâm Gazzâlî: Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1908, 367 sayfa.

Bu eser Fransız müsteşriklerden Baron Carra de Vaux'nun Gazzâlî hakkındaki eserinin tercümesidir. Aynı eserin Arapçaya tercümesi de Âdil Züaytir tarafından yapılmıştır.

8- Hükûm-i Cumhur: Kader Matbaası, İstanbul, 1910, 185 sayfa.

Bu eseri Ayni, Lazkiye'deyken tercüme etmiştir. J. Giraud'dan tercüme edilen bu eser demokrasi hakkında bilgi vermektedir.

9- Örfiyât-ı Siyâsiye ve Ahlâkiye: Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1910, 70 sayfa.

Maurice Block tarafından yazılan bu eser, Mehmet Ali Ayni tarafından tercüme edilmiştir. Ayni giriş kısmında "Bu risalecikte hayat-ı meşrutiyetin bize de refte refte safahatını öğreteceği bazı yeni kelimeler vardır" açıklamasını yapmıştır. Bu kelimeleri teker teker açıklamanın eserin hacmini artıracacağı gerekçesiyle sadece tercüme etmekle yetindiğini de ifade etmektedir.

10- İlim ve Felsefe: Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1913, 146 sayfa

Charles Bourdel'den tercüme edilen bu eser “İlim nedir? Felsefe nedir?” sorularını cevaplayıp felsefe tarihi hakkında özet bir bilgi vermektedir. Eserin mukaddimesinde Dârülfünûn ilm-i kelâm müderrisi Harpûtî Abdüllatif Efendi ile Konya’da dergâh-ı Mevlânâ postnişini Veled Çelebi’nin takrizleri yer almaktadır.

11- Fârâbî: Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1914, 73 sayfa.

Mehmet Ali Ayni bu eserinde Kindî ile Fârâbî’nin hayatlarına, metafizik, ahlak ve siyasete dair felsefî görüşlerine ve İhvan-ı Safa’nın eserlerinden bazı örneklere yer vermiştir. Peyami Safa’nın iddiasına göre Mehmet Ali Ayni, Fârâbî’nin Türklüğünü ilk iddia ve ispat eden kişidir.⁴⁹

12- İntikad ve Mülâhazalar: Kütüphane-i Sudi, İstanbul, 1915, 251 sayfa.

Mehmet Ali Ayni’nin ifadesiyle “kenarda köşede kalmasına gönlünün razı olmadığı makaleleri” bu kitapta toplamıştır. Bu makaleler genel olarak Fransızcadan yapılan tercümelelerdeki felsefî terimlerin düzeltilmesi, materyalizmi yaymaya çalışan bazı kişilerin tercümelelerindeki tahrifleri asıllarıyla karşılaştırarak gösterilmesi gibi konulardan bahsetmektedir.⁵⁰

13- Rûhiyat Dersleri: Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1916, 496 sayfa.

E. Rabaud’dan tercüme edilen bu eser yazıldığı dönemdeki psikoloji kitaplarının arasında önemli bir yere sahiptir.

14- Şeyh-i Ekber (Şeyh-i Ekber’i Niçin Severim?): Evkaf-ı İslamiye Matbaası, İstanbul, 1923, 186 sayfa.

Şeyh-i Ekber olarak da tanınan Muhyiddin İbnü’l- Arabî hakkında yazılmış bir eserdir. Ayni, bu eseri Mustafa Kemal’e ithaf etmiştir. Eser yayımlandıktan sonra Osmanlı Devleti büyükelçilerinden olan A. Reşid Bey eseri “La Quintessence de la Philosophie de Ibn-i-Arabî” adıyla Fransızcaya tercüme etmiştir. Onun bu tercümesi neşredildikten sonra bu kitap hakkında Fransızca, Almanca, İngilizce, İtalyanca, İspanyolca dilleriyle birçok tenkit ve mütalaa yazıları yayınlanmıştır. Şark felsefesi

⁴⁹ Peyami Safa, “agm”, s. 468.

⁵⁰ Arar, “agm.”, s. 274.

otoritelerinden sayılan Profesör Massignon ve Cambridge Üniversitesi profesörlerinden M. Nicholson bu eseri herkese tavsiye ettiğini bildirmiştir.

15- Hacı Bayrâm-ı Velî: Evkaf matbaası, İstanbul, 1924, 149 sayfa.

Eserde müsbet ilimlerle manevi ilimlerin mukayesesi, Hacı Bayram-ı Veli'nin hayatı, Bayramiye kültürü gibi konulara yer verilmektedir.

16- Reybîlik, Bedbînlik, Lâ-ilâhîlik Nedir?: 1924, 200 sayfa.

Bu kitap Tefvik Fikret'in *Târîh-i Kadîm* isimli şiirine cevap olarak yazılmıştır. Ayni, bu kitabı etrafındakilerin ricası üzerine "ruhen zehirlenen gençliğin selameti" için yazdığını ifade etmiştir.

17- Felsefe Tarihi: Dârülfünun Taşbasması, İstanbul, 1925, 65 sayfa.

18- Tasavvuf Tarihi: Millet Matbaası, 1926, 350 sayfa.

Eser temelde iki bölüme ayrılabilir. Bunlar İslam'dan önceki tasavvuf anlayışı ve İslam'ın kabulünden sonraki tasavvuf anlayışıdır. Başlıklardan da anlaşılacağı gibi Ayni, tasavvufun insanlık tarihi kadar eski bir geçmişinin olduğunu savunmaktadır. Hilmi Ziya Ülken *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* adlı eserinde Ayni'nin bu kitabından şöyle bahsetmektedir: "Ayni'nin tasavvuf tarihi, felsefi tenkitlerinin kuvvetinden uzak görünmektedir. Tasavvufa bir inanç adamı olarak bağlanan müellif, konuya geniş ve büyük çapta yer vermesine karşın tasavvuf tarihi tatmin edici kaynak zenginliğinden uzaktır."⁵¹

19- İstanbul Dârülfünûnu Tarihi: 1926, 80 sayfa.

Darülfünunun kurulma süreci, Darülfünuna öğretmen yetiştirilmesi meselesi, fakülteler, derslerin hangi dillerde okutulacağı, öğretmenlerin maaşları gibi Darülfünun ile ilgili çeşitli konulardan bahsedilmektedir.

20- Türk Mantıkçıları: İstanbul, 1928, 14 sayfa.

⁵¹ Ülken, *age.*, s. 437.

Aynı bu eserinde Türk mantıkçılarını tanıtmakta ve eserleri hakkında bilgi vermektedir. Kitapta bahsi geçen mantıkçılardan bazıları şunlardır: Fârâbî, İbn Sina, Nasîruddin Tusî, Kadı Siraceddin, Molla Fenari, Hocazade, Taşköprüzade Ahmed Efendi.

21- Ahlâk Dersleri: Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, İstanbul, 1930, 160 sayfa.

Mehmet Ali Ayni bu kitabı Fransız ahlakçı Jules Payot'un "Cours de Morale" isimli kitabındaki konuları takip ederek yazmıştır. Ayrıca bu kitapta ahlakın tarifi, hürriyet, ihtiyar, irade, insanın vazifeleri gibi konulara yer verilmiştir.

22- Celâlüddin-i Devvânî: Louvain, 1930.

Belçika'da Louvain Üniversitesi tarafından bastırılmıştır.

23- İsmâil Hakkı Bursevi: Paris, 1933, 99 sayfa.

Eserde İsmail Hakkı Bursalı'nın hayatı, ahlak, psikoloji, siyaset, metafizik, tasavvuf başta olmak üzere çeşitli konulardaki görüşleri anlatılmaktadır.

24- Demokrasi Nedir?: Milliyet Matbaası, İstanbul, 1938, 200 sayfa.

İki bölümden oluşan kitabın ilk bölümünde demokrasinin tarihinden ikinci bölümünde ise demokrasinin felsefî temellerinden bahsedilmektedir.

25- Her gün Bunu Oku: Halk Matbaası, İstanbul, 1936, 60 sayfa.

Kitabın başında yer alan ifadesine göre Mehmet Ali Ayni bu eseri işçiler ve çiftçiler için yazmıştır.

26- Abdülkâdir-i Geylânî (Un Grand Saint de l'Islam): Paris, (Paul Geuthner), 1939, ss. 1-257.

Bu eseri Ayni, Simone-Münir ile birlikte yazmıştır.

27- Türk Ahlakçıları: Mârifet Basımevi, İstanbul, 1939, 247 sayfa.

Kitapta Aşık Paşa, Hacı Hüseyinoğlu Ebulfazl Musa, Eşrefoğlu Abdullah, Kınalızade Ali Çelebi, Birgivî Mehmed gibi çok sayıda önemli şahsiyet hakkında bilgi

yer almaktadır. Yazar bu kitapta öncelikle hakkında bilgi verdiği kişilerin hayatlarından, ardından da eserlerinden bahsetmektedir.

28- Siyasi Tarih Dersleri: Askeri Akademiler Kumandanlığı Matbaası, 1928.

Bu eser, Ayni'nin 1927-1928 yıllarında, Harp Akademisi'nin birinci sınıfına Siyasi Tarih dersinde okutmak için yazdığı bir ders kitabıdır. Kitapta Prusya'nın nasıl teşekkül ettiği, Yedi yıl savaşları, Fransız siyaseti, Avrupa devletlerinin kendi aralarında yaptıkları savaşlar, barışlar, anlaşmalar gibi konulara yer verilmiştir.

29- Milliyetçilik: Maârif Matbaası, İstanbul, 1943, 500 sayfa.

Mehmet Ali Ayni bu eserde milliyetçilik meselesini Türk milletini merkeze alarak açıklamaktadır. Kitapta ayrıca bir milletin teşekkülüne yardım eden sebepler, eski Türklerde milliyet fikri, Türklerin dini inanışlarının tarihi, Osmanlı İmparatorluğunun teşekkülü, yeni Türk devletinin kuruluşu gibi konulardan bahsedilmektedir.

30- Siyasetname: Nizaâmülmülk'ün bu meşhur eserini tercüme etmesi için Maârif Vekaleti 1933 yılında Mehmet Ali Ayni'yi görevlendirmiştir. Çalışmasını tamamlayan Ayni, tercümeyle Vekalet'e teslim etmişse de bu eser maalesef yayınlanmamıştır.

31- Hayat Nedir?: Ahmed Said Matbaası, İstanbul, 1945.

Mehmet Ali Ayni bu kitabı, Kamran Anıl ve Selma Kırkan'ın "Hayat Nedir?" sorusuna cevaben yazmıştır. Kitapta kötümserlik, hayatın gayesi, musibetler, ölüm, intihar, saadet gibi konulara yer verilmiştir. Son olarak da Ayni kendi tavsiyelerini aktararak kitabı tamamlamıştır.

1.4.2. MAKALELERİ

Mehmet Ali Ayni'nin makalelerinin birçoğu İlâhiyat Fakültesi Mecmûası, Edebiyat Fakültesi Mecmûası, Fağfur, Milli Mecmûa, Akşam Gazetesi, Yeni Gün Gazetesi, Milliyet Gazetesi, Cumhûriyet Gazetesi gibi yayın organlarında yayınlanmıştır. Bu makalelerin bir kısmını şu şekilde sıralayabiliriz:

1- **Osmanlı Dârülfünûnu:** Edebiyat Fakültesi Mecmûası, 1332-1916, S. 1, ss.1-11.

- 2- **Mârifetnâme Müellifi Şeyh İbrâhim Hakkı:** Edebiyat Fakültesi Mecmûası, 1332-1916, S. 2, ss. 117-130.
- 3- **İlim ile Din Arasındaki Münâzaa:** İlâhiyat Fakültesi Mecmûası, C. 1, S. 1.
- 4- **İsmâil Hakkı'ya Dair:** İlâhiyat Fakültesi Mecmûası, C. 2, S. 9.
- 5- **Altıncı Beynelmilel Felsefe Kongresi:** İlâhiyat Fakültesi Mecmûası, C. 2, S. 7.
- 6- **Türk Mantıkçıları:** İlâhiyat Fakültesi Mecmûası, C. 3, sy. 10.
- 7- **Karmatlara Dair Yazılmış Kitaplar:** İlâhiyat Fakültesi Mecmûası, C. 3, S. 11.
- 8- **Nefs Kelimesinin Mânâları:** İlâhiyat Fakültesi Mecmûası, C. 4, S. 14.
- 9- **İslam Bibliyografaları:** İlâhiyat Fakültesi Mecmûası, C. 5, S. 22

İKİNCİ BÖLÜM

MEHMET ALİ AYNİ'NİN DÜŞÜNCE DÜNYASINDA SİYASET FELSEFESİNİN ÇERÇEVESİ VE KONUMLANIŞI

2.1. MEHMET ALİ AYNİ'NİN SİYASET FELSEFESİNDE İNSAN

Mehmet Ali Ayni'ye göre insanı tanımak onu iki yönüyle birlikte ele almakla mümkün olur. Bunlardan ilki insanın hassasiyeti, zihni, iradesi yani “melekât-ı hakîkiye”sidir. İnsanın bu yönünü psikoloji ilmi araştırır. Psikoloji ilmi insan şuurunu inceler ve insanın içinde bulunduğu halden bahseder.⁵² Ancak Ayni'ye göre insanın içinde bulunduğu durumu bilmek onun ne yapabileceğini veya ne yapması gerektiğini göstermez. Bu sebeple de psikoloji ilmi insanı tanımak için tek başına yeterli değildir. İnsanı tanımak insan için ideal olanı da bilmekle mümkündür. Bu da insanın onu tanımamız için gereken ikinci yönünü oluşturur. Mantık ilmi sayesinde insan akli için hakkın, estetik ilmi sayesinde insan hassasiyeti için güzelliğin ideal olduğunu anlayabiliriz. Ayni'nin psikoloji ile yakından irtibatlı olduğunu ifade ettiği mantık ve estetik de tek başına insanın idealini anlamaya yetmez. İnsanı tanımak için ihtiyacımız olan diğer ilim ahlakıdır. Ahlak ilmi vazife duygusundan ortaya çıkar ve insan ahlak ilmi sayesinde iradesi için iyinin ideal olduğunu anlayabilir.⁵³

Mehmet Ali Ayni'ye göre insanlık tarihini incelediğimizde eski çağlarda yaşayan insanların zekâ, ahlak, kabiliyet, bilgi vb. açılardan oldukça geride olduğunu, insanlık tarihinin sürekli daha iyiye doğru ilerlediğini görürüz. Örneğin Ayni'nin “vahşiler” olarak adlandırdığı eski insanların zekâları gelişmemiştir ve duyuları da yetersiz olduğu için dış dünyadan elde ettikleri bilgileri sınırlıdır. Soyut fikirlere sahip olmadıklarından akılları da kısıtlı kalmaktadır. Bu nedenle “doğru, hakikat, hayal, kuruntu, şüphe” gibi kavramları bilmezler. Her gördüklerine inanır, her duyduklarını doğru kabul ederler. Bir bilginin doğru olduğunu kabul ettikten sonra da onun yanlışlığına kolay kolay ikna olmazlar. Vahşilerden oluşan bir toplumda çoğunluğun görüşüne aykırı davranmak neredeyse imkânsızdır.⁵⁴ Ayni'ye göre insanlık bu

⁵² Ayni, Ahlak Dersleri, ss. 20-21.

⁵³ Ayni, Ahlak Dersleri, ss. 22-23.

⁵⁴ Ayni, Ahlak Dersleri, s. 49.

olumsuz, özelliklerinden kurtularak bugünlere gelebilmiştir, iyiye doğru ilerlemiştir. Düşünürümüze göre bu ilerleyişi dikkatle takip edersek insanlığın önünde duran istikameti de tayin edebilir, ilerlemiş toplumları inceleyerek de insan hayatının nasıl daha mükemmel daha mutlu hale geleceğine dair tespitlerde bulunabiliriz.⁵⁵ Böylece daha yüksek aklî melekeler ile donanıp onlar sayesinde şu an bilmediğimiz birçok bilgiye ulaşabiliriz.

Ayni'ye göre insanlığın bundan sonraki ilerleyişi, evriminin devamı, bedeninin dışsal şekli bakımından değil, akıl ve edep bakımından yaşanacaktır. Asıl önemli olan da zaten budur. Çünkü ona göre insanlığın ilerlemesi için gerekli olan iki hareket ettirici akıl ve edeptir. Tarih boyunca insan, bilgisi ve aklı ile birlikte çalıştığında büyük ilerleme adımları atmıştır.⁵⁶ Mademki insanlık ilerlemeye devam ediyor ve biz de bu sürecin bir parçasıyız o halde Ayni'ye göre bizim vazifemiz aklı ve bilgiyi birlikte kullanarak insana layık bir tarzda yaşamak için çalışmaktır.

İnsana layık şekilde yaşama çabasında olan insanın önüne bir takım engeller çıkabilir. Mehmet Ali Ayni bu engellerden birinin insanın atalarından aldığı manevi miras olduğunu söyler. Ayni'ye göre insanlar ölmüş atalarından aktarılan kötü hislerin mirasını içlerinde taşırlar. Aile bireylerinin arasını bozan kin, toplumu parçalayan gurur, haksızlık etmek, aceleci davranmak gibi kötü huylar hep şeytanidir ve bunlar iradeden mahrum atalarımızın ruhlarının bizde yaşamaya devam ettiğinin göstergesidir.⁵⁷ İnsanın bu kötü hislerden kurtulması Ayni'ye göre ancak nefsinin sabırla terbiye etmesiyle mümkündür. Nitekim nefsinin terbiye etmeyen kişi atalarından miras olarak aldığı kötü huyların etkisinde kaldığından hayatı düzensizleşir, işleri eksik kalır. Böyle insanlara güvenilmez, hürmet gösterilmez.⁵⁸ İnsanca yaşamayı amaçlayan kişinin düşünürümüze göre nefsinin terbiye etmesi gerekmektedir.

Ayni, insan aklının fiillerin ancak bir kısmını idare ettiğini savunmaktadır. Ona göre irademiz zayıfladığında veya dikkatsiz bir ânımızda yukarıda bahsettiğimiz gibi atalarımızdan gelen kötü hasletlerimiz ve şeytanlar bizi vahşi insanların seviyesinde

⁵⁵ Ayni, Ahlak Dersleri, s. 42.

⁵⁶ Mehmet Ali Ayni, Reybîlik, Bedbînlik, Lâilâhîlik Nedir?, Çizgi Kitabevi, Konya, 2014, s. 151.

⁵⁷ Ayni, Ahlak Dersleri, s. 71.

⁵⁸ Ayni, Ahlak Dersleri, s. 73.

davranmaya sevk eder. Bazı isteklerimiz akl-ı selîmimize karşı isyan ederek hatta bizi bile devre dışı bırakarak fiillerimizi idare eder. Bu hayvanî hisleri ancak âlî hisler ve fikirler zapt edebilir.⁵⁹ O halde Ayni'ye göre insanın âlî hisleri ve fikirleri çoğaltarak hayvani hisleri kontrol altına alması gerekir. Bunun için âlî hisleri ve fikirleri artırarak insanlık meziyetine layık olmak isteyen insanın nefesine asla yalan söylememesi gerekir. Bu amaca ulaşmak isteyen insan düşünürümüze göre kötü fiillerinin çirkinliğini gizleyecek hiçbir bahaneyi kabul etmemeli, bu fiillerin olumsuz sonuçlarıyla yüzleşebilmeli, nefsi onu kötü bir işe yönlendirdiğinde ona rağmen şerefli olanı tercih edeceğini nefesine cesurca söyleyebilmeli ve soğukkanlılığını asla kaybetmemelidir.⁶⁰

Ayni, merak etmenin insanın fitratında bulunan bir özellik olduğunu kabul etmektedir. Ona göre insan merak ettiklerinin mahiyetini araştırmak için ilk olarak duyularını kullanır. Böylece duyularıyla algılayabildiği şeylere var diyebilir. Ancak Ayni'ye göre tecrübe arttıkça duyuların insanı aldattığı ve hakikatin başka türlü olması gerektiği anlaşılır. Çünkü ona göre insan duyularını kullandığında duyularının gereklerine göre anlayabilir.⁶¹ Böylece insan dış dünyanın hakikatinden şüphe duymaya başlar. Buna bir de hafızanın hataları, akıl yürütmedeki yanlışlar, âlimlerin söylemlerindeki çelişkiler de eklenince insan zihnindeki şüpheler gittikçe kuvvetlenir.⁶² Bu durumda insan, fitratında bulunan merak etme duygusuyla ne yapmalı? Şüphelerinin peşinden mi gitmeli? Şüphelerini duymamış gibi yapıp yoluna devam mı etmeli? Yoksa üçüncü bir yol var mı? Mehmet Ali Ayni'ye göre şüphe bilimsel bir maksat ile şartlı ve geçici olduğu zaman makbuldür. Aksi takdirde şüphe, insanı yavaş yavaş öldüren bir hastalık gibidir ve gönüllere umutsuzluk vererek, tembelliğe sebep olarak ilerlemeye engel olur. Mehmet Ali Ayni "hastalık" olarak adlandırdığı şüphe hakkında Paul Sollier'nin şu sözlerini aktarır: "*Şüphe aksine bir çözüm yoluna yaklaşmadıkça şuurlu bir halde devam eder ve bütün ruh durumlarımıza yayılır, zihinsel faaliyetimizin bütün alanlarını kuşatır ve bu şekilde hayatımızda*

⁵⁹ Ayni, Ahlak Dersleri, s. 105.

⁶⁰ Ayni, Ahlak Dersleri, s. 106.

⁶¹ Ayni, Reybîlik, Bedbînlik, Lâilâhîlik Nedir?, s. 128.

⁶² Ayni, Reybîlik, Bedbînlik, Lâilâhîlik Nedir?, s. 129.

gitgide daha büyük bir karışıklığa sebep olur. Bu şüphenin insan bedeni üzerinde bedensel, zihinsel ve ahlaki uğursuz eserleri görülür.”⁶³

Paul Sollier'nin sıraladığı “ şüphenin bedensel, zihinsel ve ahlaki sonuçları”na düşünürümüz “toplumsal sonuçlar”ı da eklemiştir. Aynı'ye göre şüphenin bedensel sonuçları insanın hal ve hareketlerinde sıkıntı ve beceriksizlik meydana getirmesidir. Bu sebeple böyle insanların çok çabuk yoruldukları gözlemlenir. Şüphenin zihinsel sonuçları ise şüpheli insanların devamlı ve ciddi bir çalışmanın üstesinden gelememesi, dikkatlerinin azalması, hafızalarının zayıflamasıdır. Yapmaları gereken işler onlar için her geçen gün daha zor bir hal alır. Buna rağmen başkalarını eleştireceklerinde bundan da geri durmazlar. Şüphenin ahlaki sonuçlarına bakacak olursak şüpheli insanlarda ürkeklik ve insanlardan kaçma davranışlarının olduğunu görürüz. Eğlenceye meyilli olmalarına rağmen insanlardan kaçarlara ve bu sebeple devamlı hüznüldürler.⁶⁴

Son olarak şüphenin toplumsal sonuçlarını inceleyelim. Aynı'ye göre şüpheli insanlar görevlerini ve menfaatlerini ihmal ederler. Sorumluluk almaları gerektiğinde ya geri çekilirler ya da doğru zamanda doğru hamleyi yapamadıkları için büyük menfaatleri tehlikeye atarlar. Bu hal özellikle savaşta veya siyasi meselelerde iş başına geçen kişilerde görüldüğü zaman çok daha tehlikeli bir hal alır. Şüpheli edilen şeyin konusu ne olursa olsun şüpheli insan aslında kendinden şüpheli ediyordur. Kendinden şüpheli eden bir kişi de başkalarına güven veremez. Her yenilikten korkan bir kişi ilerlemeye yardımcı olamaz. Ancak bazen bunun tam tersi de olabilir. Bazı şüpheliler aslında sahip olmadıkları kuvvete sahip olduklarını zannederler ve olaylara düşünmeden birden atılırlara. Bu iki aşırı tutum da zararlıdır ve toplumu olumsuz etkiler.⁶⁵ İnsanın layık olduğu gibi insanca bir hayat yaşayabilmesi için fitratında bulunan merak duygusunu bilimsel bir maksada yönlendirmelidir. Her meseleye şüpheliyle yaklaşmak insanda kalıcı bir hale dönüşmemeli, şüphenin insanı ümitsizliğe ve tembelliğe sevk etmesine izin verilmemelidir.

⁶³ Aynı, Reybîlik, Bedbînlik, Lâilâhîlik Nedir?, s. 130.

⁶⁴ Aynı, Reybîlik, Bedbînlik, Lâilâhîlik Nedir?, s. 131.

⁶⁵ Aynı, Reybîlik, Bedbînlik, Lâilâhîlik Nedir?, ss. 131-132.

Ayni, hak ettiği insanca hayatı yaşayabilmesi için bir insanın sorumluluk sahibi olması gerektiğini savunur. Sorumluluk duygusu, insanın kendi nefesine sahip çıkmasını gerektirir. Nitekim ona göre nefis, Allah'ın ismetine yakın olmaz da kendi haliyle ve tabiatıyla baş başa kalırsa insanı kötü olan fiillere yöneltir.⁶⁶ Nefsânî hazlarının peşinden giden insanlar hal ve hareketleriyle tefekkürün faziletini inkâr ettiklerini gösterirler. Böyle insanlar Ayni'ye göre zayıf karakterlidirler, akıllıca ve faydalı bir hayat yaşamak için gayret etmek onlara zahmetli gelir. Böyle insanların sözlerine itibar edilmez.⁶⁷ Bunun farkında olarak nefisini kontrol edebilen irade sahibi bir insan Ayni'ye göre gerekçesini açıklayabileceği fiillerde bulunur; hırs, öfke gibi içten gelen tahriklere ve dıştan gelen müdahalelere karşı koyabilir. Böylece sorumluluk sahibi olan bir insan layık olduğu gibi insanca bir hayat yaşayabilir.

Ayni, hayatımızı daha mükemmel, daha mutlu, daha verimli hale getirebilmek için birbirimizle yardımlaşmamız ve işbirliği yapmamız gerektiğini düşünmektedir.⁶⁸ Ona göre yardımlaşmayı tesis eden ve herkese gittikçe daha yüksek bir hürriyet temin eden âdil ve hakperverler şehrinde her birimize birer “hükümdar vatandaş” olma şerefini kazandıran şartları oluşturmamız da gerekmektedir.⁶⁹ Ayrıca terakki için Ayni'ye göre samimi, ciddi, olgun, zekâ sahibi mütefekkilere hürmet göstermemiz ve onların konuşmalarını, yazmalarını engellemememiz gerekir.⁷⁰

Mehmet Ali Ayni'nin insan hakkındaki düşüncelerini genel hatlarıyla açıkladıktan sonra şimdi de Ayni'nin siyaset felsefesinde insanın konumunu belirlememize yardımcı olacak olan temel kavramları ve Ayni'nin bunlar hakkındaki düşüncelerini inceleyelim.

⁶⁶ Mehmet Ali Ayni, “Nefs Kelimesinin Manaları”, *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, S. 14, 1930, s. 52.

⁶⁷ Ayni, *Ahlak Dersleri*, s. 97.

⁶⁸ Mehmet Ali Ayni, *Şeyh-i Ekber'i Niçin Severim?*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1. Baskı, 2020, s. 68; Ayni, *Ahlak Dersleri*, s. 60.

⁶⁹ Ayni, *Ahlak Dersleri*, s. 104.

⁷⁰ Ayni, *Ahlak Dersleri*, s. 64.

2.1.1. İRADE

Mehmet Ali Ayni'ye göre insanın en değerli manevi gücü iradesidir. İnsanın hür olması ve sorumluluk alabilmesi irade sayesinde mümkündür. Bu sebeple iradenin kısıtlanmaması ve serbest bırakılması gerekir. Ayni'ye göre bir fiilin iradî fiil olması için kişinin o fiili yapmadan önce etraflıca düşünmesi ve ondan sonra o fiili yapmaya karar vermesi gerekir.⁷¹ Ona göre karar vermek bir fikri kabul veya reddedebilmek demektir.⁷² İrade etmek ise yapmaya karar verdiğimiz bir işi canımız istemese bile yapabilmemiz demektir. Ayni'ye göre bir fikri seçebilmek, onu gerektiği kadar hatırd tutup gerekmediğinde hatırdan çıkararak unutabilmek ihtiyar gücümüzün esasını oluşturur.⁷³ İnsandaki ihtiyar gücü iradeye bağlıdır. Yani insanda irade olmazsa ihtiyar da olmaz.⁷⁴

Ayni, insanın iradesini gerektiği gibi kullanabilmesinin onun alışkanlık haline getirdiği davranışlarla yakından ilgili olduğunu düşünmektedir. Ona göre alışkanlıklar insanın lehine işlediği müddetçe insanın kurtuluşu için çok büyük önem taşır. Güzel alışkanlıklar insanın bir işi yapabilme gücünü ve azmini artırır. Günlük işleri dikkati yormadan, zahmet çekmeden yapabilmeyi ve böylelikle insanca yaşamak için gereken kudret ve hürriyetin daha büyük olmasını sağlar. Güzel işleri alışkanlığa çevirmek insanın daha geniş ve hür bir hayat yaşamasına yardımcı olur.⁷⁵ Ancak bu alışkanlıklar insanın aleyhinde çalışırsa Ayni'ye göre insanın ruhani kudretini ve saadetini zayıflatır. İnsanın iradesini iş yapamaz hale getirir.⁷⁶ Bu sebeple insanın alışkanlık haline getirdiği işlerin neler olduğuna dikkat etmesi, kötü işleri alışkanlık haline getirmekten sakınması gerekir.

Ayni'ye göre iradenin uyması gereken bazı kurallar vardır. İradenin fazileti, onun hayır yapmak konusunda kimsenin vazgeçiremeyeceği şekilde gayret göstermesidir⁷⁷. Çünkü hayır, sadece üzerinde düşünülecek bir konu değildir. Bilakis

⁷¹ Ayni, Ahlak Dersleri, s. 151.

⁷² Ayni, Ahlak Dersleri, s. 158.

⁷³ Ayni, Ahlak Dersleri, s. 156-157.

⁷⁴ Ayni, Ahlak Dersleri, s. 179.

⁷⁵ Ayni, Ahlak Dersleri, ss. 163, 164.

⁷⁶ Ayni, Ahlak Dersleri, s. 161.

⁷⁷ Ayni, Ahlak Dersleri, s. 24.

hayır düşüncesini eyleme dönüştürmek insanın görevidir.⁷⁸ İnsanın hayır düşüncesini eyleme dönüştürebilmesi için de iradesini kuvvetlendirmesi gerekir. Ayni, irade konusundan bahsederken iradenin çeşitlerinden biri olarak kabul ettiği sabır ve tevekkülden de bahseder ve kendisinden sakınmanın mümkün olmadığı zor durumlara tahammül edebilmenin güzel faziletlerden biri olduğunu ifade eder.⁷⁹

Mehmet Ali Ayni'ye göre iradenin farklı şekilleri vardır. Bunlar sa'y, sabır, sebat ve şecaattir. Aşağıda daha ayrıntılı şekilde açıklayacağımız bu kavramları iradenin "yapmaya karar verdiğimiz bir işi canımız istemese bile yapabilmemiz" tanımıyla ilişkilendirirsek iradeyle aralarındaki irtibatı daha iyi tespit edebiliriz. Ayni'nin "sa'y" hakkındaki görüşlerini önemine binaen ilerde ayrı bir başlık altında inceleyeceğimiz için Ayni'nin konu hakkındaki görüşlerine burada yer vermeyeceğiz. Mehmet Ali Ayni'nin tasnifine göre iradenin sahip olduğu farklı şekiller şunlardır:

Sabır: Ayni'ye göre sabır, zihinde korku, ümitsizlik gibi düşüncelerin oluşmasını ve dikkati meşgul etmesini engelleyebilen veya kabul edilen bazı seçilmiş fikirleri şuurda muhafaza edebilen iradeli insanlara ait bir fazilettir. Ancak sabrın insanı tembelliğe, rehavete götürmemesi gerekir. Bilakis insan ancak kendisinden sakınmanın mümkün olamadığı zorluklara sabretmelidir.⁸⁰

Sebat: Ayni, bir fikri hemen fiile geçirebilecek şekilde zihinde hazır bulundurup başka bir hissin oraya yerleşmesine izin vermemeyi sebat olarak adlandırmıştır.⁸¹

Şecaat: Ayni'ye göre davranışa dönüştürülecek fiili şuurda korumaktan ve oraya zayıf, aciz fikirlerin yerleşmesini engellemekten ibarettir ve hakiki şecaat öfke patlaması ile bilinçsiz olarak yapılan şeyleri iradeli olarak yapmaktır.⁸² Bu azim ve kararlılık hayvani bir cesareten değil hayattan daha kıymetli ve haklı bir davayı müdafaa amacından kaynaklanabilir.⁸³ Ona göre insanın ne ise öyle kalması ve saçma

⁷⁸ Ayni, Ahlak Dersleri, s. 23.

⁷⁹ Ayni, Ahlak Dersleri, s. 166.

⁸⁰ Ayni, Ahlak Dersleri, s. 166.

⁸¹ Ayni, Ahlak Dersleri, s. 167.

⁸² Ayni, Ahlak Dersleri, s. 169.

⁸³ Ayni, Ahlak Dersleri, s. 171.

âdetlerden uzaklaşması için ona hakiki bir şecaat gerekir. Akla mantığa uymayan âdetlere, alışkanlıklara riayet etmek akıl sahibi olan her insan için bir esarettir. Bu insan düşünürümüze göre geleneğin baskısından kurtulmak için kendinde cesaret bulamazsa hürriyetinden vazgeçmiş olur. Nitekim başkasının arkasından gitmek, âdete uymak, başkaları ne yapıyorsa aynısını taklit etmek kolay olsa da bu durum terakkiye engeldir ve insanı esarete düşürmektedir.⁸⁴ Bu sebeple insana düşen vazife teşebbüs kabiliyetine sahip olmak, meseleleri etraflıca düşünüp akıllıca davranmaya cesaret etmek ve işlerini başkalarından daha iyi yapmaya çalışmaktır.⁸⁵

2.1.2. VAZİFE

Mehmet Ali Ayni ahlakı “vazife ilmi” olarak adlandırmıştır. Bu adlandırması ve vazife meselesine atfettiği önem Ayni’nin, Kant’ın vazife (ödev) ahlakı anlayışından etkilenmiş olabileceğine işaret etmektedir. Ayni’ye göre ahlak ilmi iki kısma ayrılabilir: Bu kısımlar nazari ahlak ve amelî ahlaktır. Nazari ahlak insanın fiillerini, amacını, vazifenin mahiyetini ve özelliklerini, ahlak ilminin prensiplerini tespit eder. Amelî ahlak ise değişen şartlarda vazifenin bizden ne istediğini ortaya koyar.

“Ahlakın temeli ne olmalıdır?” sorusu üzerine Mehmet Ali Ayni ahlakı lezzet, hayır, menfaat üzerine tesis eden sistemlerin bulunduğunu Ancak ona göre tüm bunların üstünde olan sistemin ahlakı vazife, vicdani sorumluluk üzerine tesis eden sistem olduğunu ifade etmiştir.⁸⁶ Peki, Ayni’ye göre vazifenin temeli neye dayanmaktadır? Ona göre vazifenin temeli, kökü vicdandır ve onu vicdana yerleştiren Allah’tır. Hatta vicdana yerleştirilmiş olan vazife temeli Allah’ın varlığını ispat eden delillerden biridir.⁸⁷

Ayni ahlakın, eski âlimlerin “etik (=ethique)” dedikleri ilm-i adaptan farklı olduğunu ifade etmiştir. Ayni’ye göre eskilerin kullandıkları “etik” saadeti arayan bir ilimdir. Etik için faziletli olmak bir amaç değil, bu dünyada mutlu olmak için bir

⁸⁴ Ayni, Ahlak Dersleri, s. 173, 174.

⁸⁵ Ayni, Ahlak Dersleri, s. 177.

⁸⁶ Ayni, Ahlak Dersleri, s. 23; Ayni, Şeyh-i Ekber’i Niçin Severim?, s. 64.

⁸⁷ Ayni, Şeyh-i Ekber’i Niçin Severim?, s. 64.

araçtır.⁸⁸ Yani Ayni'ye göre etik, dünyada mutlu olmak için fazileti kullanır. Demek ki etiğin amacı dünyada mutluluğu elde etmektir. Ancak yukarıda da bahsettiğimiz gibi Ayni'ye göre ahlakın amacı, insanın iradesini insana yakışan bir tarzda kullanmasını sağlamaktır. Örneğin hayır kavramının gereğini davranışa dönüştürmek insanın vazifesidir ve ahlaklı bir insanın iradesini bu davranışı gerçekleştirmek için kullanması gerekir.

Ayni'ye göre ahlakın temelinin vazife olduğundan bahsettik. Bu durumda insan neye ve kimlere karşı vazifelidir? İnsanın vazifeleri nelerdir? soruları doğrultusunda Mehmet Ali Ayni'nin ahlak anlayışını tespit etmeye devam edelim.

Mehmet Ali Ayni'ye göre bir insanın veya bir kavmin manevi kıymeti boş vakitlerini haysiyet, fazilet, teemmül, lütuf ve ulviyet dairesinde geçirmesinden belli olur. İnsan için zararsız eğlenceler, dinlenme vakitleri gereklidir. Ayni'ye göre insanın vazifesi, bunların zararsız olanlarını bulmaktır. Aksi takdirde zararlı olanlarıyla meşgul olmak, insanı olumsuz etkiler.⁸⁹ İnsan hayatında önemli meselelerden biri Ayni'ye göre, insan gibi yaşamakla hayvan gibi yaşamak arasında tercih yapmaktır. Ona göre adam öldürme, hırsızlık yapma, iftira atma gibi davranışların yasak olduğunu en kaba vicdanlar bile kabul eder. Bunlar gibi tam ve kat'i adalet vazifelerini her insanın mutlaka yerine getirmesi gerekir. Dayanışma vazifeleri ise vicdanın daha çok ilerlemesine ve gelişmesine karşılık gelir. Bu vazifeler bir şeyi yapmamayı emretmez. Kişiyi iyi olana yönlendirir, iyi olanı teşvik eder.⁹⁰

Mehmet Ali Ayni insanın vazifelerini kendine karşı, zekâya karşı, iradeye karşı ve topluma karşı olmak üzere dörde ayırmıştır. Ayni, insanın kendine karşı olan vazifelerini anlatırken öncelikle insanın maddi ve manevi yönlerine ve bunların birbirinden farkına işaret etmiştir. Ona göre insanda iki çeşit kuvvet vardır. Bunlar: Cismani kuvvet ve ruhani kuvvettir. Bunları birbiriyle karıştırmamak gerekir. Ayni'ye göre cismani kuvveti oluşturan beden azalarından her biri görevini gerektiği gibi yerine getirirse vicdan bundan haz duyar. Bedenin azalarının işleyişinde bir aksama

⁸⁸ Ayni, Ahlak Dersleri, s. 25.

⁸⁹ Ayni, Ahlak Dersleri, ss. 211-212.

⁹⁰ Ayni, Ahlak Dersleri, ss. 215-216.

olduğunda ise insan rahatsızlık hisseder.⁹¹ Ruhani kuvvetin işaretleri uzun süreli, dikkat gerektiren çalışmalar ve cesurca girişimlerdir. Ona göre insanın kıymeti ruhani kuvvetinin şiddetine ve süresine bağlıdır. İnsana ruhani kuvveti bahşeden şey ise insanın sinir sistemidir. İnsanın görevi ise sinir sistemini muhafaza etmektir.⁹² Bunun için Ayni, insanın temiz gıdalarla yeterli miktarda beslenmesi, yeteri kadar uyuması, temiz havada spor yapması, odasını sık sık havalandırması, kişisel temizliğine dikkat etmesi, tütün ve alkol kullanmaması gerektiğini düşünmektedir.⁹³

İnsan kendine karşı olan görevlerini yerine getirmek ve kendinde bulunan güzellikleri muhafaza etmek Ayni'ye göre insanın vazifelerindedir. İnsanın başkalarına karşı vazifelerinden bir diğeri, kendi hayatına göstermesi gereken hürmeti başkalarının hayatlarına karşı da göstermek ve ondaki güzellikleri daraltan, kısıtlayan hiçbir şey yapmamaktır.⁹⁴

Mehmet Ali Ayni'ye göre insanın zekâya karşı vazifelerinden ilki zihnin çalışma kabiliyetini sağlam ve eksiksiz bir biçimde muhafaza etmesidir. Ayni, aklın da beden gibi bazen yavaşladığını bazen tembelleştğini hatta faaliyetini kaybettiğini söyler. Kullanılmayan, boş bir zihin sadece tehlike anında veya bir şeyi şiddetli şekilde istediği durumlarda dikkatini biraz toplayabilir. Bu da tabii ki yeterli değildir. Zihin sürekli olarak ayrıntılara dikkat ederse ve bu şekilde çalışmayı da alışkanlık haline getirirse ancak o zaman en doğru ve en tam halindedir diyebiliriz.⁹⁵

İnsanın zekaya karşı olan bir diğer vazifesi de Ayni'ye göre beş duyunun dış dünyaya dair elde ettiği gereksiz bilgilerden aklı korumaktır. Çünkü ona göre bu gereksiz bilgiler insanı esir edip insanın gücünü, kabiliyetlerini gereksiz yere kullanmasına sebep olmaktadır. Bu da zihni perişan eden bir durumdur.⁹⁶ Ancak zihni dış dünyanın olumsuz etkisinden korumayı da Ayni tek başına yeterli görmez. Ona göre insan karanlık ve sessiz bir odada tek başına beklerken bile düşüncelerini istediği noktada toplayamayabilir. Ayni, bunu önlemek için fikirlerimizin, duygularımızın

⁹¹ Ayni, Ahlak Dersleri, s. 34.

⁹² Ayni, Ahlak Dersleri, ss. 109-110.

⁹³ Ayni, Ahlak Dersleri, ss. 110-127.

⁹⁴ Ayni, Ahlak Dersleri, s. 216.

⁹⁵ Ayni, Ahlak Dersleri, s. 131.

⁹⁶ Ayni, Ahlak Dersleri, s. 132.

zihnimize rastgele dolaşmalarına izin vermeyerek onları istediğimiz gibi düzenleyebilmemiz, kabule veya redde kendimiz karar verebilmemiz gerektiğini savunur.⁹⁷ Bunun için de Ayni'ye göre dikkatimizi bu yönde terbiye etmeli ve böylece zihnimize ait olan hürriyeti takviye etmeliyiz.⁹⁸ Bu da zihnimize karşı olan görevlerimizden bir diğeridir.

Mehmet Ali Ayni'ye bir fikri kabul etmeye veya reddetmeye karar verirken zihnin tabiatını göz önünde bulundurmamız gerekir. Ona göre göre bir fikir, başka fikirler tarafından düzeltilmezse veya yalanlanmazsa zihin onu doğru olarak kabul eder. Yani insanda bir bilginin doğruluğuna inanma meyli vardır.⁹⁹ İnsanın bu özelliğinin farkında olarak okuduğu yazılara, dinlediği konuşmalara dikkat etmesi, bir iddiayla karşılaşınca hemen ispat ve delil istemesi gerekir.¹⁰⁰ Ayni'ye göre insanın kurtuluşu ve aklını özgürleştirilmesi, içindeki kabul etme meyline rağmen apaçık olmayan, ispatlanmamış bilgiyi reddetme adımını atabilmesiyle mümkündür.¹⁰¹ İnsanın yeni fikirleri dikkatle inceleyip kabule veya redde ondan sonra karar vermesi, alışkanlık haline getirdiği fiillere dikkat etmesi gerektiğinden yukarıda bahsettik. Ancak Ayni'ye göre insanın elde ettiği bazı bilgileri, alışkanlıkları, hisleri de vardır ki önceden çabalamadan, farkında olmadan elde edilmişlerdir. İnsanın bunlar ile yüzleşmesi ve onlardaki kötülükleri kabul etmesi nefesine ağır gelebilir. İnsanın yaptığı işin kötülüğüne, fikrinin yanlışlığına ikna olması zor olabilir. Tüm bu sebeplerden dolayı Ayni'ye göre insanın kendi vicdanına karşı samimi olması, kendi fiiline sanki başkasının fiiliymiş gibi uzaktan bakabilmesi, onun vazifelerindedir.¹⁰²

Ayni, insan zihninin ve ruhunun kurtuluşu ermesi gerektiğini savunur. Ona göre bu kurtuluş, meseleleri etraflıca düşünüp öyle karar vermekle, işlerini dikkatli yapmakla, neyi neden yaptığını veya yapmadığını bilmekle yani çalışmakla mümkündür. Ona göre insan elde ettiği ruhani kudreti sayesinde hak ettiği hürriyete sahip olabilir.¹⁰³ Ancak kişi dikkatle ve özenle yaşamaz, içgüdülerine göre hareket

⁹⁷ Ayni, Ahlak Dersleri, s. 134.

⁹⁸ Ayni, Ahlak Dersleri, s.136.

⁹⁹ Ayni, Ahlak Dersleri, s. 137.

¹⁰⁰ Ayni, Ahlak Dersleri, s. 138.

¹⁰¹ Ayni, Ahlak Dersleri, s. 141.

¹⁰² Ayni, Ahlak Dersleri, s. 145.

¹⁰³ Ayni, Ahlak Dersleri, s. 147.

etmeyi alışkanlık haline getirirse şahsiyetinden uzaklaşmaya başlar. Hürriyetini elden bırakan kişi ise Ayni'nin tabiriyle hayvanca bir hayat yaşamaya ve tarih öncesi çağlarda yaşamış insanlar gibi davranmaya başlar.¹⁰⁴ Böyle bir hayattan, insana yakışmadığı için, sakınmak gerekir.

Ayni, insanın iradeye karşı vazifelerinden bahsederken öncelikle insanın her şeyden önce iradesini serbest bırakması gerektiğinden bahseder. Bunun yanında insanın iradesine karşı vazifesini yerine getirmesi için hiçbir şekilde kötü alışkanlıklara kapılmaması ve bilerek esareti kabul etmemesi gerekir.¹⁰⁵

İnsanın başkalarına karşı vazifeleri hususuna gelince Ayni, bu vazifelerin diğer insanların hayatlarına hürmet göstermek ve can güvenliğini korumak olduğunu ifade etmiştir. Örneğin düello, kendi şerefini muhafaza etme gibi sebeplerle bir insan başka bir insanı öldüremez.¹⁰⁶ Ayni'ye göre devletin de meşru müdafaa söz konusu olmadıkça birini öldürmeye fertten daha fazla hakkı yoktur.¹⁰⁷ Ona göre bir insana layık olmadığı halde ıstırap çektirmenin, onu aşırı şekilde yormanın, onu sık sık kederlendirmenin; haysiyetine, namusuna, hürriyetine tecavüz etmek onu öldürmekle eş değer olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁸ İnsanın başkalarına karşı bu davranışlardan uzak durması gerekir. Ayni'ye göre bir insanın başkalarına karşı olan vazifelerini yerine getirmesi karşılıklı olarak hürmet göstermeye ve adalet kanununu samimiyetle kabul etmeye yardımcı olması sebebiyle oldukça önemlidir.¹⁰⁹

2.1.3. HAK VE KUVVET

Mehmet Ali Ayni hak ve kuvvet kavramlarını açıklarken, bunlar hakkındaki düşüncelerini ifade ederken bu iki kavramdan birlikte bahsetmiş ve sık sık aralarındaki irtibata değinmiştir. Bu sebeple biz de bu iki kavramı birlikte ele alacağız.

¹⁰⁴ Ayni, Ahlak Dersleri, s. 218.

¹⁰⁵ Ayni, Ahlak Dersleri, s. 151.

¹⁰⁶ Ayni, Ahlak Dersleri, ss. 220-221.

¹⁰⁷ Ayni, Ahlak Dersleri, s. 221.

¹⁰⁸ Ayni, Ahlak Dersleri, s. 219.

¹⁰⁹ Ayni, Ahlak Dersleri, s. 215.

Ayni'ye göre kuvvet, insanın hayır işlemesine ve kanunlara itaat etmesine yardımcı olur. Bu sebeple kuvvet, ahlak ilminin dayandığı üç temel kavramdan biridir. Bu kavramlardan diğeri fiile dökülecek “hayır” veya insanların itaat etmekle görevli olduğu “kanun” kavramıdır. Sonuncusu ise söz konusu hayır işlemekle ve kanuna itaat etmekle kazanılan “haysiyet” kavramıdır.¹¹⁰

Ayni'ye göre hak kendisine galip gelmek mümkün olmayan manevi bir kuvvettir. Kuvvet geçer ve yok olurken hak iptal edilemez, eksilmez, ölümsüz olarak kalır. Ayni'nin hakkı kuvvetten daha üstün kabul etmesinin sebebi kuvvetin kaynağı olan hayvani gücün geçici olmasıdır. Bu sebeple geçici olan kuvvet, hakka karşı üstünlük elde edemez. Hak bazen hayvani kuvvete mağlup olmuş gibi görünse bile daima hayvani kuvvetten üstündür. Ona göre hak, er geç hak ettiği konuma ulaşır ve kuvveti toplumsal ve ahlaki hayatın taleplerine tâbi kılarak kullanır. Bu sebeple kuvvetin hakkın hizmetinde olması gerekir. İnsana kuvvet verilmesinin amacı da kuvvetin hakka hizmet etmesini sağlamaktır. Ayni'ye göre adalete zarar veren her şey harabeye döner. Başarı verebilen kuvvetin üzerinde adalet ve hak vardır ve başarıya meşru bir sıfat veren de adalet ve haktır. Çünkü hakkın kaynağı kanundur.”¹¹¹

Mehmet Ali Ayni, hak kavramı ile kuvvet kavramının arasındaki irtibata da değinmiştir. Ona göre eskiler, hak fikrini kuvvet fikrine bağlı olarak düşünmüşler, ahalinin iradesini hak olarak kabul etmişler ve hatta adalete aykırı olsa bile çoğunluğun faydalı olduğuna karar verdiği şeyi düstürüamel saymışlardır.¹¹² Ancak kuvvetli olanın haklı olduğunu kabul etmek veya haklı olmak için kuvvetli olmak gerektiğini düşünmek ona göre yanlıştır. Çünkü hak, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, kuvvete galip gelir. Ayni, bu meseleyi bir örnekle izaha çalışır. Bir despot, bir bireyi veya toplumu senelerce bazı işleri yapmaya zorlarsa, onlara haksızlık etse belki o haksızlığa zorunlu olarak tahammül edilir ama ona itaat edilmez. Aksine ona itiraz edilir.¹¹³

¹¹⁰ Ayni, Ahlak Dersleri, s. 24.

¹¹¹ Ayni, Reybîlik, Bedbînlik, Lâilâhîlik Nedir?, ss. 96-97.

¹¹² Ayni, Demokrasi Nedir?, s. 26.

¹¹³ Ayni, Reybîlik, Bedbînlik, Lâilâhîlik Nedir?, s. 96.

2.1.4. HÜRRİYET

1789 Fransız İhtilali'nin de etkisiyle Tanzimat Dönemi'nden itibaren hürriyet kelimesi, Batı'da olduğu gibi siyasi, hukuki, içtimai özgürlükleri ifade etmek için kullanılmıştır. Meşrutiyet'in ilanından sonra da siyasi ve sivil özgürlük fikri hızla yayılmış ve 19.yy'dan itibaren hürriyet kelimesi pek çok edebi, siyasi ve fikri yazıya konu olmuş ve bu adı taşıyan dergiler, gazeteler yayınlanmıştır.¹¹⁴

Mehmet Ali Ayni hür olmanın geleneksel anlayışa göre, ferdin hürriyetini ve istiklalini tehdit etse bile kanunlara itaat etmek (=kanunların tanzimine karışmak) anlamına geldiğini ifade etmiştir. Hâlbuki ona göre sonradan gelenlerin ferdi istiklali yani özel hayattaki hürriyeti her şeyin üstünde kabul etmeleri daha isabetli bir görüştür.¹¹⁵ Ayni bu ifadelerle hürriyet anlayışında meydana gelen değişimin gerekli ve doğru olduğu görüşünü savunmuştur.

Mehmet Ali Ayni, insanın hürriyeti meselesini açıklamadan önce tabiattaki sebep-sonuç ilişkisinden bahseder. Ona göre tabiatta meydana gelen her olay kendinden öncekilerin eseri ve sonucudur. Bu sebeple kâinattaki bütün olaylar birbiriyle irtibatlıdır, her şey bir kanuna tâbi olarak meydana gelmektedir.¹¹⁶ Öyleyse bu çerçevede insanın konumu nedir? İnsanın seçme özgürlüğünden bahsedilebilir mi? gibi sorular akla gelmektedir. Tabiatta olduğu gibi insan davranışlarının ve fikirlerinin de kanunlara tâbi olduğunu söyleyebiliriz.¹¹⁷ Örneğin fikirlerimiz bir kanuna göre birbiri ardınca gelir. Psikoloji ilminde “çağrışım (tedâ-i efkâr)” olarak adlandırılan bu kanundan kurtulmak mümkün değildir. Ancak bu kanunların insan için zararlı olduğunu, insanı kısıtladığını düşünmek doğru olmaz. Bilakis insan bu özelliğinin farkına vardığında söz konusu kanunlar ona hizmet etmeye başlar. Şöyle ki, insan sâlim bir akılla ve mantıkla fikirlerinin üzerinde dikkatle durursa ve ihtirasları sebebiyle düştüğü dalaleti böylece fark ederse, çağrışım kanunları insan nefsindeki akli melekelerle kendisine yardımcı olacak güçlü bir yardımcı kazandırmış olur. Yani tabiat kanunlarının değişmezlik özelliğinin insanın ihtiyar etme, seçebilme özelliğini

¹¹⁴ Çağrı, “Hürriyet”, *DİA*, s. 504.

¹¹⁵ Ayni, *Demokrasi Nedir?*, s. 25.

¹¹⁶ Ayni, *Şeyh-i Ekber'i Niçin Severim?*, s. 62.

¹¹⁷ Ayni, *Ahlak Dersleri*, s. 78.

kesinlikle engellemediğini söyleyebiliriz. İnsanın hür olması için bu kanunları nasıl kullanacağını bilmesi yeterlidir.¹¹⁸ İnsanın tabiat kanunlarını nasıl kullanacağını bilmesi de aklın kanunlarının yardımıyla olur. Aklın kanunları bizim bir şeyi diğerine tercih edebilmemiz için şarttır. Hür olmak demek, aklın ebedî kanunlarına gönül hoşluğuyla tâbi olmak demektir. Akla itaat etmek, ancak ona itaat etmek hür olmak demektir.¹¹⁹ Ayni'ye göre hürriyeti imkân altına alan, hürriyeti yaşatan, hürriyeti istekli bir şey yapan ise ancak adalettir.¹²⁰

İnsanın hür olabilmesi için aklın kanunlarına itaat etmesi gerektiğinden bahsettik. Bunun yanında insanların hür olabilmeleri için düşüncelerini serbestçe söyleyebilmeleri de gerekmektedir. Bunun adı “tefekkür hürriyeti”dir. Ancak bir toplumda herkes iyi düşüncelere sahip olamayabilir. Böylece akıl kanunlarına tabi olmayan bazı kişiler nefislerinin istediği gibi düşünüp hareket etmek isteyebilirler. Bu şartlarda da her insana fikrini serbestçe söyleme imkânı verilmeli midir?

Mehmet Ali Ayni'ye göre iyi fikirler kötülere, hakikat hataya galip gelir ümidiyle fikrini serbestçe söylemesi için herkese müsaade edilmelidir. Ancak tefekkür hürriyetini suiistimal ederlerse, bazıları fikirlerini satarsa, bazıları aklını ihtiraslarına feda ederse, bazıları hürriyetini kanunları, memurları, faziletli insanları aşağılamak için kullanırsa böyle bir hürriyet anarşiye sebep olur. Ayrıca hürriyet, devlet içinde ihtilaflara da sebep olur ve bu ihtilaflar aşırıya gitmediği sürece birer nimet olarak görülmelidir. Ancak ihtilafların bir uzlaşma zemini bulunamazsa bu nimet herkesin birbiriyle kavgasına döner. Ayni'ye göre hürriyete daha çok imkân vermek için kuvvete az yer verilen bir devlette ihtilafların uzlaşabileceği uygun zemin (dirhemi tadil) ancak fazilettir.¹²¹ Yani vatandaşların faziletli olduğu bir devlette herkesin fikrini serbestçe söylemesi sebebiyle ortaya çıkan fikir ayrılıkları anarşiye yol açmaz. Bilakis bu fikir ayrılıkları birer nimete dönüşür.

Mehmet Ali Ayni hürriyet meselesinden bahsederken, Paul Janet'in insan fitratı hakkındaki tespitini bizlere aktarmıştır. Paul Janet'e göre insan fitratında iki

¹¹⁸ Ayni, Ahlak Dersleri, ss. 80-81.

¹¹⁹ Ayni, Ahlak Dersleri, s. 83.

¹²⁰ Ayni, Demokrasi Nedir?, s. 37.

¹²¹ Ayni, Demokrasi Nedir?, s. 35.

prensip vardır. Bunlar “hürriyet sevgisi” ve “istirahat sevgisi”dir. Hürriyeti sevmek tabiatımızın, başkalarının saadetini engellemeyen tüm kabiliyetlerinden rahatça istifade etmek istemesidir. İstirahati sevmek ise insanın kendi hürriyetini kullanırken hiçbir müdahaleye ve saldırıya uğramamayı istemesidir. Bu iki prensip mahiyetleri itibariyle birbirinin aynısıdır ancak sonuçları itibariyle birbirinden farklıdır.¹²²

Hürriyet prensibi hareket etmeyi sever. Faaliyette bulunmayı, her alanda ilerlemeyi, daima yeni maceraları ister. Bu sebeple hürriyet prensibi yeniliği, emniyete ve huzur-u kalbe tercih eder. İstirahat sevgisine gelince o, hareketsizliği tercih eder. Sınırları belli ve güvenli olan kendi alanında kalmayı, sadece bu sınırlar içinde hareket etmeyi, belirli bazı âdetlere bağlı kalarak başka bağlantılardan uzak durmayı ister. Her türlü huzuru ve emniyeti ihlal edecekmiş zannıyla yenilikten de korkar.¹²³

Bu iki prensipten iki yönetim şekli ortaya çıkmıştır. Hürriyet sevgisi demokrasinin, istirahat sevgisi monarşinin doğmasına sebep olmuştur. Mehmet Ali Ayni'nin bu yönetim şekilleri hakkındaki düşüncelerine “Mehmet Ali Ayni'nin Siyaset Felsefesi'nde İdeal Yönetim Şekli” başlığı altında yer vereceğiz.

2.1.5. SA'Y

Sa'y kelimesi sözlükte “çalışma, çabalama, gayret etme” anlamlarına gelmektedir¹²⁴ Mehmet Ali Ayni bu kavramı Ahlak Nedir? isimli eserinde “çalışmak” anlamında kullanmıştır. Ona göre çalışmak eskiden olduğu gibi şimdi de insan gücünün açığa çıkmasıdır. Çalışmak sadece kasları kuvvetlendirmekle, kan akışını hızlandırmakla kalmaz zekâyı da kuvvetlendirir. Aynı zamanda insana gözünü dört açmayı öğretir.¹²⁵

Çalışmak, insanı terbiye eder ve insana intizamı, usulü, basireti kazandırır. Bunun yanında çalışmak insan için saadet sebebidir. Bizleri maddî âlemin

¹²² Ayni, Demokrasi Nedir?, s. 32.

¹²³ Ayni, Demokrasi Nedir?, ss. 32-33.

¹²⁴ Devellioğlu, “Sa'y”, *age.*, s. 922.

¹²⁵ Ayni, Ahlak Dersleri, s. 197.

zorluklarından kurtarır, fikir hürriyeti kazandırır, aklımızı ve irademizi şekillendirir ve bize yardımlaşmayı öğretir.¹²⁶

Çalışmanın faydalarından olan yardımlaşma ve dayanışma Mehmet Ali Ayni için oldukça önemli bir yere sahiptir. Ona göre bireylerin zihin ve ahlak açısından insanca bir hayat sürdürebilmeleri için bir arada yaşamaları gerekir. Şöyle ki eğer küçük bir çocuğu insanların olmadığı bir adaya bırakırsak onun hayvandan daha aciz ve cahil bir hale geldiğini görürüz.¹²⁷ Bu sebeple Ayni'ye göre insana yakışan bir hayat yaşamak diğer insanlarla bir arada yaşamakla mümkündür. Kendimiz daha hür, daha azimkâr, daha zeki ve mesut olalım diye çalışırken etrafımızdaki herkesin kurtuluşuna da yardım etmiş oluruz. Çünkü insanın sadece kendi nefsi için çalışması mümkün değildir.¹²⁸ Yardımlaşmanın ve dayanışmanın yerleştiği bir toplumda bencil insanlar bile aslında tam olarak bencilce davranamazlar. Bencil bir insanın düşünceleri bencilce ama yaptığı iş faydalı olabilir. Örneğin bahçesini kendi menfaati için, bencil hislerle imar eden bir çiftçi bataklığı kurduğu, yabancı otları söktüğü için başkalarına da fayda sağlamış olur.¹²⁹ Toplumdaki her birey yardımlaşma bilinci kazandığında o toplum zekânın ve karşılık beklemeden iyilik yapmanın faziletini kabul etmiş, hayvanca bir sefaletten de kurtulmuş olur.¹³⁰

Ayni'ye göre insanların bir arada yaşamalarının ve birbirlerine yardım etmelerinin gerekli olduğundan bahsettik. Aksi takdirde insanlar yardımlaşarak güçlenme yerine parçalanarak sefalete düşerler. Ayni, bu durumu örneklendirmek için köylülerden bahsetmiştir. Ona göre köylüler kendi aralarında şirketler, ittifaklar kuramadıkları için büyük tüccarların elinde köle gibi çalıştırılmaktadırlar. Ne zaman ki ahali bir araya gelmeyi öğrenir, menfaatlerinin bir ve ortak olduğunu kabul ederse halleri o zaman düzelir. Ama kabul etmezlerse ayrılık onlar için bir felakettir. Bu felaketi engellemek için köylülere kooperatif şirketleri gereklidir. Nitekim bir adam,

¹²⁶ Ayni, Ahlak Dersleri, s. 207.

¹²⁷ Ayni, Ahlak Dersleri, s. 98.

¹²⁸ Ayni, Reybîlik, Bedbînlik, Lâilâhîlik Nedir?, s. 155; Ayni, Ahlak Dersleri, s. 98.

¹²⁹ Ayni, Ahlak Dersleri, s. 203.

¹³⁰ Ayni, Şeyh-i Ekber'i Niçin Severim?, s. 68; Ayni, Ahlak Dersleri, s. 99.

yalnız başına çalışarak elde edemeyeceği bir hürriyeti bu teşkilat sayesinde elde edebilir.¹³¹

Ayni'ye göre çalışmanın sağladığı tüm bu kazanımlar bir anda ortaya çıkmamıştır. Hatta ortaya çıkmasının yüzlerce asır sürdüğü bile söylenebilir. Eski zamanlarda insanlar sert mizaçlı ve sabırsızlardı. Yeteri kadar basiretli değillerdi. Onlarla birlikte yaşayan bazı iyi adamlar etrafları böyle insanlarla sarılı olduğu için bir türlü inkişaf edemiyorlardı. Hayatlarındaki güvensizlik ortamı ve çalışmanın bir sonuç getirmeyeceğine dair hissettikleri ümitsizlik çalışkan insanların cesaretini kırıyordu. Bu sebeple çalışmanın sağlayacağı kazanımlar bir türlü elde edilemiyordu. Eskiden yaşanan bu sorunlar bugün için de geçerlidir. Bugün de nerede bir güvensizlik ortamı oluşsa çalışma durur. Çünkü insan kendini güvende hissetmezse ilerleyen zaman için çaba göstermez. İnsanların şefkat bilmeyen bir iktidar makamından korkmaları, Allah'ın kendilerinden intikam alacağından endişe etmeleri, bir tek kişinin hatası sebebiyle bütün toplumun cezalandırılması gibi durumlar sebebiyle insanlar uslu durmak ve çalışmak zorunda kalmışlardır. Bu mecburiyet neticesinde insanlar çalışmanın faydalarını elde etmeye başlamışlardır.¹³²

2.1.6. ADALET

İslam ahlak felsefesi geleneğinde kabul edilen bir görüşe göre insan nefsinin düşünme veya bilgi gücü, öfke gücü ve şehvet gücü olmak üzere üç temel gücü vardır. Bu güçlerinden sırasıyla hikmet, şecaat ve iffet faziletleri ortaya çıkar. Adâlet ise bu üç faziletin birden gerçekleşmesiyle kazanılan ve hepsini içine alan dördüncü temel fazilettir. İslam düşüncesinde adalet, eşitlik kavramıyla irtibatlı olarak da anlaşılmıştır.¹³³

Ayni'ye göre adalet, bir takım faziletlerin birleşimidir.¹³⁴ Ayni'nin bu düşüncesine göre onun adaletin geleneksel ahlak anlayışındaki tanımından

¹³¹ Ayni, *Ahlak Dersleri*, ss. 76, 206.

¹³² Ayni, *Ahlak Dersleri*, s. 196.

¹³³ Çağrıncı, "Adalet", *DİA*, s. 342,343.

¹³⁴ Mehmet Fatih Kalın, *Mehmet Ali Ayni'de Dini ve Felsefi Düşünce*, Akademisyen Kitabevi, Ankara, 2018, s. 92.

etkilendiğini söyleyebiliriz. Ayrıca ona göre adalet hürriyeti imkân altına alan, hürriyeti istekli bir şey yapan, hürriyeti yaşatan bir erdemdir.¹³⁵

Mehmet Ali Ayni, adalet meselesini açıklamaya çok eski devirlere, yukarıda da kendileri hakkında bilgi verdiğimiz vahşilere kadar geri giderek başlar. Ona göre vahşiler, kendi fiillerinin sonuçlarını tahmin edemezler. Onlara göre kuvvet en yüksek haktır. Eğer aralarında bir anlaşmazlık ortaya çıkarsa bunu kuvvet kullanarak ortadan kaldırmayı tercih ederler.¹³⁶ Ayni'ye göre tüm bunların sebebi vahşilerin arasında adalet duygusunun zayıf olmasıdır. Ancak ilerleyen devirlerde insanlar daha büyük gruplar halinde bir arada yaşamaya başlayınca insanların bir arada yaşamaları onlarda adalet duygusunun ortaya çıkmasına sebep olmuştur.¹³⁷

Bir arada yaşayan insanların yardımlaşmasının ve çalışmasının asıl şartı diğer bir deyişle insanı hayvanî bir hayat yaşamaktan kurtaran kanun Ayni'ye göre adalet kanunudur. İki veya daha fazla kişi bir araya geldiğinde onların aralarındaki ilişki karşılıklı olarak hürmet göstermeye dayanmalıdır. Adalet kanununun anlamı budur. Her kim bu karşılıklı hürmet kanununu inkâr ve ihlal ederse barış ve huzur ortamını bozmuş, onun yerine hayvana yakışır bir hayatı ikame etmeye çalışmış olur.¹³⁸ İnsanların bir arada yaşayabilmesi, birlikte ve gönül rızasıyla çalışabilmesi için mutlaka birbirini sevmesi de gerekir. İnsanların birbirine hürmet etmesi Ayni'ye göre ancak böyle bir muhabbetin neticesinde mümkün olabilir.¹³⁹

2.1.7. FAZİLET

Fazilet, Mehmet Ali Ayni'ye göre ahlakın temel ilkesidir. Ahlakî hayatımızın biricik kanunu olan faziletin ödülü ise saadettir.¹⁴⁰ Peki Ayni'ye göre saadet nedir? Saadet kalbin sükûnet ve istirahat bulması, zihnin ise perişanlıktan kurtulmasıdır.¹⁴¹ Ayni'ye göre faziletin mutlaka zâhiren belli olan bir mutluluk getirmesi

¹³⁵ Ayni, *Demokrasi Nedir?*, s. 37.

¹³⁶ Ayni, *Ahlak Dersleri*, ss. 51,69.

¹³⁷ Ayni, *Ahlak Dersleri*, s. 55.

¹³⁸ Ayni, *Ahlak Dersleri*, s. 100.

¹³⁹ Ayni, *Ahlak Dersleri*, s. 101.

¹⁴⁰ Ayni, *Reybîlik, Bedbînlik, Lâilâhîlik Nedir?*, s. 108.

¹⁴¹ Ayni, *Reybîlik, Bedbînlik, Lâilâhîlik Nedir?*, s. 108.

beklenmemelidir. Nitekim fazilet sahibi insanlar da fakir olabilirler, zulme uğrayabilirler, hastalanabilirler. Faziletle kazanılan mutluluk tamamen kalbîdir. Buna “sonsuz mutluluk (béatitude)” denmektedir.¹⁴² Hayatımız pak ve başkalarına faydalı olmazsa mutlu olmamız mümkün değildir. Mutlu olmak için öncelikle ruhlarımızı tertemiz fikirlerle, güzel hatıralarla ve ümitlerle doldurmalıyız. Kendimizi vicdanın azarlamalarından, kaygılardan da koruyarak, kötülükler karşısında durup şehvetlerimizi de ıslah ederek faziletli bir hayat yaşayabiliriz.¹⁴³ Faziletli olmak haksız olmamak, hain olmamak, intikam ve kin duygularına sahip olmamaktır. Faziletli olmak aileyi, vatani, bütün insanlığı, kâinatı kuşatan hayatı sevmek, bilimsel düşünceye ve güzel sanatlara has olan sevinçleri tatmak demektir.¹⁴⁴ Faziletli olmak, sonsuzluk içinde insanın sonlu bir varlık olduğunu fark etmesi ve bireysel şahsiyetine verdiği önemi abartmaması demektir.¹⁴⁵ Faziletli olmak dünün, bugünün ve yarının en yüce şahsiyetleriyle ruhen birlikte bulunmak demektir. Kişi kendine bir dost, bir rehber olarak seçtiği bu şahsiyetler sayesinde insanlığın sahip olduğu manevi birikim ile irtibat kurabilir. Böylece kişi faziletin gerçek saadetle olan birliğini sağlamış ve muhtelif ahlak öğretilerinin ifade ettiği büyük hakikatlerden birini elde etmiş olur.¹⁴⁶

Mehmet Ali Ayni fazilet sahibi olmaya teşvik ederken bunun kolay bir iş olmadığını da kabul eder. Örneğin fakirliğin faziletli olmayı zorlaştırdığını savunur. Toplumun refah içinde yaşaması için de kadın, erkek, küçük, büyük herkesin tembelliği bırakıp çalışması; âlimlerin, şeyhlerin, muallimlerin halka nasihat etmesi ve kendi yaşamlarını da nasihatleri doğrultusunda düzenlemesi şarttır. Ayrıca toplumun refahı için kitap ve risalelerin gençleri milli değerlerimizden uzaklaştırmaları, gençlerin ahlakını bozmaları engellenmelidir. Bu yönde gereken tedbirleri almak hepimizin vazifesidir.¹⁴⁷ Mehmet Ali Ayni faziletli olmak için ilim sahibi olmanın gerekli olduğunu söyler. Ona göre faziletli olduğu halde ilim sahibi olmayan kişi meyvesiz ağaç gibidir.¹⁴⁸

¹⁴² Ayni, Reybilik, Bedbînlik, Lâilâhîlik Nedir?, ss. 111-112.

¹⁴³ Ayni, Reybilik, Bedbînlik, Lâilâhîlik Nedir?, ss. 108-109.

¹⁴⁴ Ayni, Reybilik, Bedbînlik, Lâilâhîlik Nedir?, s.112.

¹⁴⁵ Ayni, Reybilik, Bedbînlik, Lâilâhîlik Nedir?, s.112.

¹⁴⁶ Ayni, Reybilik, Bedbînlik, Lâilâhîlik Nedir?, s. 113.

¹⁴⁷ Mehmet Ali Ayni, *İntikad ve Mülahazalar*, Kitabhâne-i Sudi, İstanbul,1923, ss. 193-194.

¹⁴⁸ Mehmet Ali Ayni, *Türk Ahlakçıları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1. Baskı, 1939, s. 26.

2.2. MEHMET ALİ AYNİ’NİN SİYASET FELSEFESİNDE TOPLUM

Mehmet Ali Ayni’nin millet, kavim, ümmet gibi kavramlar hakkındaki düşüncelerinde Ziya Gökalp’ten etkilendiğini söyleyebiliriz. Nitekim “Tarihte ve Türklerde Din Millet ve Milliyetçilik” isimli kitabında Ayni, söz konusu kavramları açıklarken Ziya Gökalp’in metinlerinden oldukça uzun alıntılar yapmıştır. Hatta kitabının bazı bölümlerinin içeriği sadece Ziya Gökalp’in yazılarından oluşmaktadır. Ziya Gökalp hakkında giriş bölümünde bilgi verdiğimiz için bu konuya tekrar değinmeyeceğiz ve Ziya Gökalp’in Mehmet Ali Ayni üzerinde önemli bir etkisinin olduğunu ifade etmekle yetineceğiz.

Mehmet Ali Ayni’nin siyaset felsefesinde toplum meselesini incelerken öncelikle millet, kavim, ümmet, ırk gibi kavramların tanımlarından ve özelliklerinden bahsedeceğiz.

2.2.1. MİLLET

Ayni, millet kelimesini açıklarken milletin toprağın harici biçiminden, çevresinden doğmuş bir zümre değil, tarihteki derin kaynaşmalardan oluşan ruhî bir prensip, ruhî bir aile olduğundan bahseder.¹⁴⁹ Ancak ona göre millet kelimesinin bütün kavimler için geçerli olan, tamamen mantıkî ve herkesi memnun edebilen bir tarifinin yapılması oldukça zordur.¹⁵⁰ Çünkü her millet “milliyet” kavramını kendi menfaatine göre tanımlamaktadır. Mesela milleti tanımlarken Fransızlar “kültür”, Almanlar “ırk”, İsviçreliiler “vatan”, Amerika Birleşik Devletleri “tâbiyet”, Romanyalıları “dil”, Katolik Kilisesi’ne tâbi Avusturya Almanları “mezhep” birliğini ön plana çıkarmaktadır. Bu durumda “millet” demek herhangi bir esas etrafında toplanıp birlik olmuş bir kütle demektir. O halde “milliyet” de bu milletten millete değişen birlik esasının idrakiyle ortaya çıkan şuur demektir.¹⁵¹ Milletten millete değişiklik gösteren bu esasların hepsini birden içinde barındıran cemiyetlere “millet (=nation)” yerine

¹⁴⁹ Ayni, Milliyetçilik, s. 48.

¹⁵⁰ Ayni, Milliyetçilik, s. 44.

¹⁵¹ Ayni, Milliyetçilik, s. 91.

“ethnie” denir. Ethnie, hem ırk hem dil hem de kültür bakımından birlik gösteren cemiyetlerdir.¹⁵²

Ayni'ye göre bir millete mensup olan bireyler genelde aynı dili konuşurlar, aynı topraklarda yaşarlar. Bu bireylerin soyları bir olur, fizikî ve ahlakî özellikleri birbirine benzer, aralarında siyasî ve tarihî bir yakınlık olur. Bu ortak özelliklerden yola çıkarak ırk, iklim, dil, din, hükümet, toprak gibi şartların insanların bir millet halinde teşekkül etmelerine yardım ettiği yönünde bir genelleme yapabiliriz.¹⁵³ Ancak Ayni, bu durumun tüm milletler için geçerli olduğunun söylenemeyeceğini de ifade etmiştir. Nitekim bugün birbirinden farklı unsurlardan oluşan milletler de vardır. Bazı kavimler sıkı bir milli rabita ile birbirine bağlıdır ancak farklı siyasî teşekküllere tâbidir. Bazı kavimler aynı dili konuşurlar ama aynı millete mensup değildirler. Bazı milletler tamamen birbirinden farklı kavimlerden oluşmaktadır. Milli ruhun oluşmasında din çok önemli bir etkidir ancak aynı millet içinde farklı dinlerin yaşadığı da görülebilmektedir.¹⁵⁴

Mehmet Ali Ayni'ye göre milliyetler Cermenlerin Roma memleketlerini istila etmesinden itibaren ortaya çıkmıştır. Cermenler istila ile yerleştikleri memleketlere kendi isimlerini kabul ettirmişler ve o kıtalarda birliği tesis etmişlerdir. Bir arada yaşayan farklı kavimler ve unsurlar böylelikle birbiriyle kaynaşmıştır.¹⁵⁵ Peki, birçok yönden birbirinden farklı olan bu unsurları bir arada tutan, farklı unsurların birbiriyle kaynaşmasına yardımcı olan sebepler nelerdir? Ayni'ye göre çeşitli sebeplerle bir araya gelen kavimlerin birbiriyle kaynaşmasına yardımcı olan sebepler din ve dil birliğinin sağlanması, savaşlarda galip gelen kavimlerin yerlilerle evlenmesi olarak sayılabilir.¹⁵⁶

Mehmet Ali Ayni'ye göre bir araya gelen ve kaynaşan kavimlerin millet olarak teşekkül etmesine yardımcı olan sebepler vardır. Bunlar harp, ülkenin harici şekli,

¹⁵² Ayni, Milliyetçilik, s. 92.

¹⁵³ Ayni, Milliyetçilik, s. 43.

¹⁵⁴ Ayni, Milliyetçilik, s. 44.

¹⁵⁵ Ayni, Milliyetçilik, s. 45.

¹⁵⁶ Ayni, Milliyetçilik, ss. 45-46.

toprak, ırk ve dildir. Şimdi de Ayni'nin bu sebepler hakkındaki düşüncelerinden bahsedelim.

Harp: Kavimlerin millet olarak teşekkül etmesinde harp önemli bir etkidir. Ayrıca bu süreci kolaylaştıran bir sebeptir. Örneğin Alman milliyeti Napolyon'a karşı, İspanyol milliyeti Araplara karşı yapılan harplere doğmuştur.¹⁵⁷

Ülkenin Harici Şekli: Bu duruma İngiliz milletini örnek verebiliriz. İçinde yaşayan ahalinin çeşitliliğine ve feodaliteye rağmen yalnız coğrafi biçiminin etkisiyle İngiliz medeniyeti monarşinin kuruluşundan çok uzun zaman önce oluşmuştu. Bu durum İngiliz milletinin oluşumunda ülkenin harici şeklinin oldukça önemli olduğunu göstermektedir. Ancak ülkenin harici şeklini milletlerin teşekkül etme sürecinde her zaman değişmez bir unsurmuş gibi kabul etmek doğru değildir. Çünkü bu kabul dağları, ırmakları devletlere doğal bir sınır olarak kabul etmemize sebep olur. Ancak bu müfrit bir iddiadır,¹⁵⁸ doğru değildir.

Toprak: Bir milleti oluşturma bakımından milleti içinde barındıran toprak parçası oldukça önemlidir. Nitekim söz konusu toprak parçası mücadele ve çalışma meydanıdır. Ancak toprağın bir milleti oluşturmada tek başına yeterli olduğunu söyleyemeyiz. Milleti yaşadığı toprak parçasına ruh veren insandır.¹⁵⁹

İrk: "İrk" kelimesi Türkçede "damar, asıl, kök, cins" gibi anlamlarda kullanılmaktadır.¹⁶⁰ İnsanların cismani olarak birbirlerine benzemelerinin ve aralarındaki kök birliğinin sonucu olan manevi ve ahlaki yakınlıklar kendini ilk olarak ırk içinde gösterir. Bu yakınlıklarla birlikte müşterek fikir de kendini ilk olarak ırk içinde gösterir.¹⁶¹

Dil: Cemiyet hayatının oluşmasında etkili olan zihnî ve ahlakî bağları kuran ve bunların birbiri arasındaki geçişini sağlayan alet dildir.¹⁶² Ayrıca *dil, bir halka mahsus*

¹⁵⁷ Ayni, Milliyetçilik, s. 47.

¹⁵⁸ Ayni, Milliyetçilik, s. 47.

¹⁵⁹ Ayni, Milliyetçilik, s. 48.

¹⁶⁰ Ayni, Milliyetçilik, s. 54.

¹⁶¹ Ayni, Milliyetçilik, s. 49.

¹⁶² Ayni, Milliyetçilik, s. 50.

olan dehanın el ile temas edilebilecek kadar bariz ve kudretli bir ifadesidir. Bir kavim kendi dilini sevdiğinde ve kendi diline hürmet gösterdiğinde, bu kıymetli miras üzerinde fertlerin ortak bir tasarrufu bulunduğu kavmi oluşturan tüm fertler kendilerini o kavmin kıymetli birer parçası olarak hisseder.¹⁶³ Dilin şerefi ve itibarı kavimlerin kendi şahsiyetlerini ortaya çıkarmaya çalıştıkları dönemlerde daha da artar.¹⁶⁴

Ayni'ye göre dil, bir milletin teşekkül etmesine yardım eden en önemli unsurlardan biri olduğundan milletler için oldukça önemlidir. Çünkü dil, milliyeti teşkil eden diğer unsurları kıymetli bir emanet olarak muhafaza eder. Örneğin ırkî bir zümrenin akıl ve zekâsının şeklini, hassasiyetinin çeşidini dili sayesinde tespit etmek mümkündür. Bir kavmin ne yönde bir kabiliyete sahip olduğu da konuştuğu dil ile görünür hale gelir. Dil tüm bu özellikleri kendinde muhafaza eder.¹⁶⁵

Ayni'ye göre dilin milletler açısından önemli olmasının bir diğer sebebi de dilin konuşanları derinden etkileme özelliğidir. Yani dil hem koruyucu hem de bir o kadar etkileyici özelliğe de sahiptir. Şöyle ki aynı dili konuşan insanlar kolektif psikolojiyi oluşturur ve insan bir dili konuşmaya başladığında o dil vasıtasıyla kolektif psikolojiden (=maşerî psikoloji) de hissedar olur. Yani kolektif zihniyet ve onu ifade eden vasıtalar arasındaki sebep-sonuç ilişkisinin karşılıklı olduğunu söyleyebiliriz.¹⁶⁶ Ayni'ye göre bu durumun diğer bir örneğini Martin Luther'in, İncil'i Almancaya tercüme ederek ibadet dilini ve İncil'i millileştirmeye yönelik gösterdiği çabanın sonuçlarında görebiliriz. Böylelikle en yüksek kıymetlerle onları beyan eden vasıtaların arasında bir ittifak oluşmuş ve bu ittifak da dile yeni bir kuvvet vermiştir. Çünkü halkın kendi diliyle ilan ettiği hakikatlerdeki asalet de o dilin şeklini değiştirmiştir.¹⁶⁷

Milletler için dilin ne kadar önemli olduğundan bahsettik. Mademki dil, milletler için bu kadar önemli ve madem ki dil birliği olmadan milletin teşekkülünden

¹⁶³ Ayni, Milliyetçilik, s. 53.

¹⁶⁴ Ayni, Milliyetçilik, s. 51.

¹⁶⁵ Ayni, Milliyetçilik, s. 49.

¹⁶⁶ Ayni, Milliyetçilik, s. 50.

¹⁶⁷ Ayni, Milliyetçilik, ss. 51-52.

bahsedemiyoruz o halde bu aşamada “Dil ile millet bir midir, değil midir?” sorusuyla karşı karşıyayız.

Mehmet Ali Ayni’ye göre dil ile milletin aynı mı yoksa farklı mı olduğu konusunda birbirine tamamen zıt olan iki görüş mevcuttur. Aynı şey olduğunu iddia edenler ile farklı şeyler olduğunu iddia edenler arasında siyasi maksat farklılıkları vardır. Görüşlerini maksatlarındaki bu farklılıklara dayandırarak temellendirmektedirler. Bu görüşlerden biri Fransızlara diğeri de Almanlara aittir. Fransızların ve Almanların bu konudaki görüş ayrılığının temelinde ise “millet” kavramını farklı şekilde tanımlamaları yer almaktadır. Almanlar milleti ırk birliğini esas alarak tanımlarken Fransızlar bu tanıma kabul etmeyerek kültür birliğini esas almaktadırlar.¹⁶⁸ Bundan dolayı Fransız filozoflarına ve tarihçilerine göre dil ile millet birbirinden farklı şeylerdir. Alman filozoflarına ve tarihçilerine göre ise dil ile millet birdir ve birbirinden ayrı düşünülemez. Bu sebeple onlara göre Almanca konuşan bütün kavimlerin bir millet olarak birleşmeleri gerekir. Fransızlar ve Almanlar arasındaki bu görüş ayrılığı 1870 yılında Almanya’nın Alsas Bölgesi’ni Fransızların elinden almasıyla başlamıştır.¹⁶⁹

Mehmet Ali Ayni dil-millet ilişkisi konusunda iki tarafın da öne sürdüğü bütün delilleri dikkatle incelediğini belirttiikten sonra Fransızların delillerinin çok kuvvetli olduğu kanaatine ulaşmıştır. Ancak buna rağmen milyonlarca Türk’ün kendilerine her bakımdan yabancı olan milletlerin hükmü altında ezildiklerini gördükçe kalbinin Alman tarihçilerini haklı bulduğunu da itiraf etmiştir.¹⁷⁰

2.2.2. KAVİM

Mehmet Ali Ayni’ye göre kavim, dilde ve davranışta müşterek olan bir zümre anlamına gelir. Aynı dili konuşan akraba kavimlerin tamamına “ırk” diyenler olsa da bu kullanım yanlıştır. Bunun yerine aynı dili konuşan akraba kavimlere “kavmî aile” demek daha uygun olacaktır.¹⁷¹

¹⁶⁸ Ayni, Milliyetçilik, s. 84.

¹⁶⁹ Ayni, Milliyetçilik, s. 53.

¹⁷⁰ Ayni, Milliyetçilik, s. 53.

¹⁷¹ Ayni, Milliyetçilik, s. 54.

Ayni'ye göre millet, uzun bir süre önce kaybettiği şahsiyetini tekrar ihya etmeye çalışan bir kavim demektir. Ona göre kavmin mükemmellik açısından ulaşacağı son nokta milli bir dine, milli bir devlete, milli bir medeniyete sahip olmaktır. Fakat düşünürümüze göre kavimlerin çoğu kavmi şahsiyetin bu unsurlarının tamamını birden elde etmeyi başaramamışlardır. Ancak bütün kavimler yavaş yavaş bu birliği sağlama amacına doğru hareket etmektedirler.¹⁷² Peki neden bazı kavimler bu tekâmülü gerçekleştirirken bazıları gerçekleştiriyor? Kavimlerin tekamül sürecini etkileyen sebepler nelerdir? Mehmet Ali Ayni bunun coğrafi ve sosyal olmak üzere iki sebebinin olduğunu ifade etmiştir.

Kavimlerin tekâmül sürecini etkileyen sebeplerden biri olan coğrafi özellikler, milletin teşekkül etmesi için elverişli değilse o kavim Ayni'ye göre milli bir dine, milli bir devlete ve milli bir medeniyete sahip olamaz. Söz konusu tekâmül sürecini etkileyen sosyal sebepler ise müşterek bir devletin, müşterek bir dinin veya müşterek bir medeniyetin bir kavmi istila etmesidir. Saydığımız bu sosyal sebepler gerçekleştiğinde o kavim millet olma yolundaki tekâmülünü gerçekleştiremez. Burada “müşterek devlet” ile Ayni, saltanatı, “müşterek dinler” ile de ümmet dinlerini, “müşterek medeniyetler” ile de birçok kavmi etkisi altına alan medeniyetleri kastetmiştir.¹⁷³ Ayni'nin bu ifadelerinden, bir kavmin bu üç müşterek hayatın etkisinde kaldığı sürece kendine mahsus olan şahsiyetini kaybedeceği ve millet olma yolundaki tekâmülünü gerçekleştiremeyeceği sonucuna ulaşabiliriz.

Ayni'ye göre bir kavmin millet haline gelmesini engelleyen sebeplerden bahsettik. Peki bir milletin doğması için gereken uygun ortamın özellikleri nelerdir? Böyle uygun bir ortam nasıl sağlanır? Ayni, bir milletin doğması için dinin milli dil ile yazılıp milli bir biçimde yaşanması gerektiğini, aksi takdirde orada ümmet hayatının yaşanmaya devam edeceğini savunmuştur..¹⁷⁴ Ayrıca bir milletin doğması için o milletin siyasi bağımsızlığının geri alınması, harsının müşterek medeniyet içine bağımsız bir şekilde yerleşmesi de gerekir. Bir kavim Ayni'ye göre tüm bu süreçlerden geçip kendi şahsiyetini kurtardığı zaman “millet” adını alabilir. Ancak bir kavim;

¹⁷² Ayni, Milliyetçilik, s. 56.

¹⁷³ Ayni, Milliyetçilik, s. 56.

¹⁷⁴ Ayni, Milliyetçilik, s. 60.

müşterek devlet, din, medeniyet içinde yaşadığı dönemde büyük değişimler geçirdiği için millet suretinde yeniden doğduğu zaman artık eski kavmin aynısı değildir. Dolayısıyla bir kavmin kendi şahsiyetini tekrar kazanması demek tamamen eski haline dönmesi demek değildir.¹⁷⁵

Mehmet Ali Ayni'ye göre bir kavmin şahsiyetini kaybetmesinin sebeplerinin neler olduğundan bahsettik. Peki bir kavmin şahsiyetini kaybettiği nasıl anlaşılır? Mehmet Ali Ayni'ye göre bu konuda dil bizim için önemli bir değerlendirme kriteridir. Bir kavim müşterek devletin, müşterek dinin veya müşterek medeniyetin etkisi altında kalarak dilini kaybetmeye başladığında şahsiyetini de kaybetmeye başlamıştır. Ayni, meseleye başka bir açıdan da yaklaşarak bir kavmin şahsiyetini tekrar kazanıp millet suretinde meydana çıkmak istediğinde işe ilk olarak dilini ihya etmekle başlaması gerektiği sonucuna da ulaşmıştır.¹⁷⁶ Nitekim Ayni'nin, kavimler kendi şahsiyetlerini ortaya çıkarmak istediklerinde dilin şerefine ve itibarının arttığı yönündeki düşüncelerinden yukarıda da bahsetmiştik.¹⁷⁷ Bu meseleyi daha iyi anlamamız için sorabileceğimiz diğer bir soru da şudur: “Kavmi diller bu üç müşterekliğin etkisiyle nasıl kaybolur?” Ayni'ye göre dinin, devletin veya medeniyetin iki kavim için ortak olması bu iki kavimden birinin diğerine benzemesini kolaylaştırır. Hangi kavmin diğerine benzeyeceğini ise kavimlerin şahsiyetlerinin kuvveti belirler. Şahsiyeti zayıf olan kavim şahsiyeti kuvvetli olana benzer.

Ayni'ye göre kavmi dillerin hangi şartlarda kaybolup hangi şartlarda kaybolmadığından bahsettik. Peki, milli diller nasıl dirilir? Ayni'ye göre bazı kavimlerde dillerin temessül etmesinin sadece resmi dilde ve edebi dilde meydana gelmesi buralardaki canlanmayı kolaylaştırır. Ayni, Anadolu Selçukluları zamanında devletin resmi dilinin Farsça olmasını ancak Karamanlı Mehmet Bey'in hükümeti ele geçirdikten sonra devletin resmi dilini Türkçe olarak değiştirmesini bu duruma örnek olarak göstermiştir.¹⁷⁸ Bu durum Türkçenin canlanmasını kolaylaştırmıştır. Ayni, milli dillerin doğmasını kolaylaştıran bir diğer sebebin ise saltanatların ve ümmet dinlerinin

¹⁷⁵ Ayni, Milliyetçilik, s. 59.

¹⁷⁶ Ayni, Milliyetçilik, ss. 56, 58.

¹⁷⁷ Ayni, Milliyetçilik, s. 51.

¹⁷⁸ Ayni, Milliyetçilik, s. 59.

yıkılması olduğunu ifade etmiştir. Ona göre Almanya’da milli dilin yazılması Martin Luther’in reform hareketiyle başlamıştır. Reform hareketi ise ümmet dininin yıkılması demektir. Aynı, Osmanlı saltanatının yıkılmasıyla Rumeli’de çok sayıda milliyetlerin doğmasının da birbirine tevafuk ettiğini ifade ederek saltanatın ve ümmet dinlerinin yıkılmasının milli dillerin doğmasını kolaylaştırdığı yönündeki iddiasını delillendirmeye çalışmıştır.¹⁷⁹

2.2.3. ÜMMET

Osmanlı Devleti zamanında “kavim, millet” anlamlarında kullanılan ümmet kelimesi¹⁸⁰ sonraki yıllarda “kendi iradeleriyle veya zorunluluk neticesinde aynı yerde, aynı zamanda veya aynı dine tabi olmak münasebetiyle birlikte yaşam süren insan topluluğu” olarak tanımlanmıştır.¹⁸¹

Mehmet Ali Ayni’ye göre ümmet kelimesi “eglise”nin karşılığı olarak kullanılabilir. Sosyologlar (=İçtimaiyatçılar) “eglise” kelimesini fikhî ve uluslararası bir dine mensup olan fertlerin toplamı için kullanmaktadır. Ayni’ye göre bu manayı karşılamak için “eglise” yerine “ümmet” kelimesini kullanmak mümkündür.¹⁸²

Millet, kavim ve ümmet kelimelerinin ne anlama geldiğinden, Ayni’nin bunlar hakkındaki düşüncelerinden bahsettik. Şimdi de bunların birbiriyle ilişkisi konusunda Ayni’nin değerlendirmelerini inceleyelim. Mehmet Ali Ayni’ye göre kavim milletten daha inhisarcıdır. Kavim, dini kendine hasreder. İnsaniyeti kendisinden ibaret görür. Hatta kâinatın oluşumunu kendi kavmî oluşumuyla irtibatlandırarak açıklar. Bu sebeple Ayni’ye göre ümmet, insaniyeti ve medeniyeti bir kavme hasretmediği için kavim şeklinden daha insanîdir. Ancak ümmet de medeniyeti birçok kavmi içine almaya çalışan bir din dairesine hasrettiğinden dolayı Ayni’ye göre modern medeniyete nispetle daha inhisarcıdır. Modern medeniyet ise ilme dayandığı için sadece bir dinin mensuplarına hasredilmeyi kabul etmez ve farklı dinlere mensup milletleri de içine alabilir. Tüm bu sebeplerden dolayı Ayni’ye göre milletlerin

¹⁷⁹ Ayni, Milliyetçilik, s. 59.

¹⁸⁰ Ahmet Vefik Paşa, “Ümmet”, *age.*, s. 869.

¹⁸¹ Hüseyin K. Ece, *İslâm'ın Temel Kavramları*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2017, s. 803.

¹⁸² Ayni, Milliyetçilik, s. 54.

ümmetin değil modern medeniyetin birer aslî parçası olduğunu söyleyebiliriz. Birçok sultanî devlet¹⁸³ bir ümmetin aslî parçası olabilir. Fakat milletler yani modern devletler bir ümmetin aslî parçaları olamazlar.¹⁸⁴

2.2.4. CEMİYET

Mehmet Ali Ayni, cemiyet kelimesini açıklarken bir halkın cemiyetin içindeki durumunun sosyal tabakaların arasındaki dereceler silsilesine tâbi olduğunu ifade eder. Ona göre bu sebepten dolayı bir halkın neden ibaret olduğunu öğrenmek için bu tabakaları incelememiz gerekir. Sosyal tabakalar bakımından cemiyetin altı devirden geçtiğini söyleyebiliriz.¹⁸⁵ Bunlar: klan devri, kast devri, tarik devri, derebeylik devri, sınıf devri ve meslek devridir. Bu devirler hakkında Ayni'nin kabul ettiği görüşleri inceleyelim.

Klan Devri: Basit aşiretlerde cemiyet klanlardan oluşmaktadır. Bu cemiyetlerde klanlar değer bakımından birbirine eşittir. Klan içinde sınıflar tabakalar halinde bulunmadığı için fertlerin arasında eşitlik vardır. Klanda tüm fertler vatandaşlık hakkına sahiptir ve askerlikle yükümlüdür.¹⁸⁶

Kast Devri: Kavmi devletlerde cemiyet kasta ayrılır. Kast devrinde fertlerin sahip oldukları haklar ait oldukları soya göre belirlenmektedir. Bu devletlerde hükümdar meşrutî bir reistir.¹⁸⁷

Tarik Devri: Kast devrini anlatırken bahsettiğimiz soya bağlı olarak oluşan kastlar bu devirde yer almamaktadır. Bu devirde halkın hükümdar üzerinde bir kontrol yetkisi bulunmadığı için bu devirdeki hükümetin otokrasi şeklinde olduğunu söyleyebiliriz. Tarik devrinde tüm insanlar hükümdarın kulu konumundadır.¹⁸⁸

¹⁸³ “Sultanî devlet” ifadesiyle Mehmet Ali Ayni imparatorlukları kast etmektedir. Bu konu ile ilgili ayrıntılı açıklama “Mehmet Ali Ayni'nin Siyaset Felsefesinde Devlet” başlığı altında yer almaktadır.

¹⁸⁴ Ayni, Milliyetçilik, ss. 60-61.

¹⁸⁵ Ayni, Milliyetçilik, s. 66.

¹⁸⁶ Ayni, Milliyetçilik, s. 67.

¹⁸⁷ Ayni, Milliyetçilik, s. 68.

¹⁸⁸ Ayni, Milliyetçilik, s. 69.

Derebeylik Devri: Derebeylik devri Osmanlı Devleti'nin feodalizm zamanıdır. Osmanlılığın siyasi gerilemesi bu dönemde başladığı için bu devir Osmanlılık için zararlı olmuştur. Ancak asalet ve hürriyet duygusunun halk arasında yayılması sebebiyle bu dönemin az da olsa toplumsal bir fayda sağladığını söyleyebiliriz.¹⁸⁹

Sınıf Devri: Tanzimat'ın ilan edilmesiyle hem raiyyelik hem de zımnîlik ilga edildiğinden halkçılığa doğru iki büyük adım atılmıştır. Tanzimat ve Meşrutiyet herkesi derebeylik devrinde ayanların sahip olduğu seviyeye çıkardı. Bu devirde “avam” olarak adlandırılan zümre ayanlarla eşit konuma yükselince “halk” olarak adlandırıldı.¹⁹⁰ Böylece Türkiye’de artık ecnebiler ve mezhebi cemaatler dışında siyasi imtiyazlara sahip bir tabaka kalmadı. Kapitülasyonların kaldırılmasıyla bu imtiyazlar da ortadan kalktı ve böylece Türkiye siyasi açıdan tamamen demokratik yani halkçı bir cemiyet haline geldi.¹⁹¹

Meslek Devri: Bugün içinde bulunduğumuz siyasi halkçılık devrinde siyasi tabakalar kalmamıştır. Ancak bazı iktisadi tabakalar bulunmaya devam etmektedir. Bu tabakalar “sınıf” olarak adlandırılmaktadır.¹⁹²

¹⁸⁹ Ayni, Milliyetçilik, s. 72.

¹⁹⁰ Ayni, Milliyetçilik, s. 72.

¹⁹¹ Ayni, Milliyetçilik, s. 73.

¹⁹² Ayni, Milliyetçilik, s. 73.

2.3. MEHMET ALİ AYNİ'NİN SİYASET FELSEFESİNDE DEVLET

Mehmet Ali Ayni'nin devlet anlayışını incelerken ilk olarak onun devlet şekilleri hakkındaki görüşlerinden bahsedeceğiz. Böylece Ayni'ye göre bir devletin sahip olması gereken özelliklerin neler olduğunu tespit etmeye çalışacağız. Ardından bir devletin nasıl yönetilebileceğinden, nasıl yönetilmesi gerektiğinden bahsedip Ayni'nin siyaset felsefesinde ideal yönetim şeklinin ne olduğunu tespit etmeye çalışacağız.

2.3.1. MEHMET ALİ AYNİ'NİN SİYASET FELSEFESİNDE DEVLET ÇEŞİTLERİ

Ayni'ye göre cemiyetler “aşiret” ve “devlet” adıyla iki türlü siyasi zümre teşkil eder. İptidai cemiyetlerde siyasi zümre aşiretlerden ibarettir. Aşiretlerde kavmin ve fertlerin hukuku yoktur, sadece klanların hukuku vardır ve bu da kan davası şeklinde tecelli eder. Ayni'ye göre cemiyetlerin aşiret halinden devlet haline geçmesi mümkündür. O halde cemiyetlerin aşiret halinden devlet haline geçtiği nasıl anlaşılır? Ayni, bunu anlamak için o cemiyette verilen cezalara bakmanın yeterli olacağını ifade etmiştir. Nitekim ona göre eğer bir cemiyette kan davasının izleri tamamen ortadan kalkmışsa ve onun yerini kamu otoritesi tarafından yapılan cezalar almışsa o cemiyetin aşiret halinden çıkıp devlet haline geçtiği söylenebilir.

Mehmet Ali Ayni devletin üç şekilde tecelli edebileceğini ifade etmiştir. Bunlar kavmi devlet, imparatorluk ve milli devlet şekilleridir. Ayni'ye göre kavmi devlet, kavmi bir orduya dayanır. Bu devletin esası kavmi bir halkçılıktır. Hükümet bütün kuvvetini kavmi bir dinden alır.¹⁹³ Ayni'ye göre imparatorluk şeklindeki bir devlet ise tek bir kavmin fikrine, kültürüne dayanmakla yetinmez ve ordusunu, iktisadını tek bir kavmin mensuplarıyla sınırlamaz. Aksine farklı kavimlerin mensuplarından oluşan karışık bir orduya sahiptir, iktisadı çeşitli unsurlardan oluşan karışık bir halka dayanır. Bu halk kavmi dine değil, ümmet dinine inanır.¹⁹⁴ Ayni'nin milli devlet hakkındaki düşüncelerini incelediğimizde ona göre imparatorlukların yıkılmasının ve milli devletlerin teşekkül etmesinin dört müesseseden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

¹⁹³ Ayni, Milliyetçilik, s. 63.

¹⁹⁴ Ayni, Milliyetçilik, s. 64.

Bunlar askerlik mükellefiyetinin tamimiyle ordunun millileşmesi, Meşrutiyet'in ilan edilmesi, matbuatın serbestliği ve maarifin tamimidir. Bu müesseselerin her biri Ayni'ye göre hükümetin milli bir kamuoyuna dayanmasını gerektirir. Milli bir kamuoyu ise milli karakterden ibarettir. O halde diyebiliriz ki Ayni'ye göre milli devletin oluşması için hükümetin milli bir karaktere bürünmesi gerekir.¹⁹⁵

2.3.2. MEHMET ALİ AYNİ'NİN SİYASET FELSEFESİNDE DEVLET YÖNETİMİ

Önceki bölümde Mehmet Ali Ayni'nin devlet şekilleri hakkındaki görüşlerinden bahsettikten sonra bu bölümde Ayni'ye göre bir devletin nasıl yönetilmesi gerektiğinden, yönetim şekillerinin kaynağından ve bunların değerlendirmelerinden bahsedeceğiz.

2.3.2.1. DEVLET YÖNETİM ŞEKİLLERİNİN İNSAN FITRATINDA YER ALAN TEMELLERİ

Mehmet Ali Ayni, insanın fitratında “istirahat sevgisi” ve “hürriyet sevgisi” olarak adlandırılan iki prensibin yer aldığını savunur. İnsanın içindeki bu prensiplerin özelliklerinden yukarıda bahsetmiştik. Şimdi bu prensiplerden doğan yönetim şekillerini ve Mehmet Ali Ayni'nin bunlar hakkındaki değerlendirmelerini inceleyelim.

Ayni'ye göre insan fitratında yer alan istirahat sevgisi, monarşinin doğmasına sebep olmuştur. Ayni'ye göre bir tek adamın hükümeti olan monarşide işleyiş daha hızlıdır ve daha düzgündür. Münakaşalar ve görüş ayrılıkları daha azdır. Bu sebeple de gereksiz yere harcanan vakit daha az olur. Devletin işleyişinde ve halk arasında karışıklık az çıkar ve genelde inkılap yapılmasına gerek kalmaz. Monarşide o güne kadarki icraatlara bakılarak yarının durumu çoğunlukla tahmin edilebilir. Veraset kanunu iyi düzenlenmişse ölen hükümdarın yerine yenisi sessizce geçer. Sükûn ve intizam ortamı bozulmadığından dolayı devlet fertlerin işine karışmadığı sürece fertler genellikle rahattır. Bu sebeplerden dolayı vatandaşların çoğunda istirahat sevgisi ağır

¹⁹⁵ Ayni, Milliyetçilik, s. 65.

basarsa ve onlar devletin işleyişine karşı ilgisiz kalırlarsa orada devlet şekli Ayni'ye göre mutlaka monarşi olur.¹⁹⁶

Peki, vatandaşların çoğunda hürriyet sevgisi ağır basarsa ve vatandaşlar devlet işlerinde söz sahibi olmak isterlerse durum ne olur? Ayni, bu durumdaki vatandaşların hükümetin işlerinin çoğuna müdahale edemedikleri sürece o hükümete tâbi olamayacaklarını ifade etmektedir. Ona göre vatandaşların tamamı ya da çoğunluğu istediği gibi hareket edebilme, tenkit, münakaşa ve teftiş etme isteğine sahip olursa hepsi devlet işlerinde bir yer edinmeyi, kanun çıkarma veya kanunları düzenleme işlerine katılmayı isterler. Çünkü hürriyete olan sevgisi kuvvetli olan vatandaşlar kanunların kendi taleplerini kısıtlamasından endişe ederler. Bu vatandaşlardan oluşan bir toplum Ayni'ye göre kendi iradesinin icra edileceğinden emin olmak için yüksek mevkideki memurları kendisi seçmek ve seçtiği bu memurları da denetleyebilmek ister.¹⁹⁷

Kendi iradesinin icra edilmesini isteyen bir toplumda hürriyet sevgisine sahip olan vatandaşların devletten bir diğer talebi de Ayni'ye göre kendi aralarında eşitliğin sağlanmasıdır. Çünkü onlar içlerindeki hürriyet sevgisiyle eşitsizliğin bir arada bulunamayacağını düşünürler. Onlara göre bir vatandaşın talep etmesinin yasak olduğu bir imtiyazı bir başkası da talep etmemelidir. Nitekim bu durumun aksi o toplumdaki vatandaşların hür olmadığını gösterir. Çünkü böyle olmazsa Ayni'ye göre, insanın fitrî kuvvetinin ve kabiliyetlerinin kendiliğinden ve yasal surette meydana çıkması engellenmiş olur. Bu engeller de insanın hürriyetini kısıtlar. Benzer şekilde kanunların düzenlemesi işini sadece seçilmiş bazı kişiler yaparsa veya sadece bu kişiler memuriyet hakkına sahip olursa bu durum da diğer vatandaşların aslında hür olmadıklarını gösterir.¹⁹⁸ Bu şartlar hürriyet sevgisine sahip olan vatandaşları rahatsız eder. Çünkü onlara göre bütün vatandaşların eşit ve hür olduğu bir toplumda kanunların düzenlenmesi, devlet işlerinde memur olmak gibi imkânlar bütün

¹⁹⁶ Ayni, Demokrasi Nedir?, s. 33.

¹⁹⁷ Ayni, Demokrasi Nedir?, s. 34.

¹⁹⁸ Ayni, Demokrasi Nedir?, s. 34.

vatandaşlara tanınmalıdır. Ayni, her ferdinin eşit ve hür olduğu bir toplumun ancak bu şekilde tesis edilebileceğini savunmuştur.

Mehmet Ali Ayni, her ferdin eşit ve hür kabul edildiği bir toplumda yönetim şeklinin demokrasi olması gerektiğini savunmuştur. Nitekim Ayni'nin konu hakkındaki açıklamalarından da anlıyoruz ki demokrasinin kökleri insan fitratında yer alan hürriyet sevgisine dayanmaktadır. Yani demokratik yönetim sonradan yapay bir şekilde ortaya çıkartılmamıştır. Bilakis demokrasi insan tabiatına uygun olan, insanın tabiatından kaynaklanan taleplerini karşılayabilen bir yönetim şeklidir. Bu sebeple de Mehmet Ali Ayni'nin ideal olarak kabul ettiği yönetim şeklinin demokrasi olduğunu söyleyebiliriz.

Mehmet Ali Ayni'nin, monarşi yönetiminin ortaya çıkışından ve faydalarından bahsettikten hemen sonra hürriyet sevgisine dayanan yönetim şeklini anlatmaya başladığından, ideal olanın da bu yönetim şekli olduğunu kabul ettiğinden bahsetmiştik. Ancak bu geçişten önce “İnsanlarda istirahat sevgisinin veya hürriyet sevgisinin ağır basması neye göre gerçekleşir? Monarşinin olumsuz tarafları var mıdır? Varsa nelerdir? Monarşinin olumsuz bir tarafı yoksa hürriyet sevgisine dayanan bir yönetim şeklini benimsemeyi gerekli kılan sebepler nelerdir?” gibi soruları cevapsız bırakmıştır.

Mehmet Ali Ayni'nin fikirleri doğrultusunda demokrasinin insanın fitratında yer alan hürriyet sevgisine dayandığından ve böylece ortaya çıktığından bahsettik. Şimdi de demokrasi kelimesinin hangi anlamlarda kullanıldığını inceleyelim.

2.3.2.2. DEMOKRASİNİN TANIMI

Demokrasi kelimesini ilk olarak Yunanlılar MÖ 5. yüzyılda kendi yönetim biçimlerini tanımlamak için kullanmışlardır. Kökleri Eski Yunancadaki “*dēmokrateía* (δημοκρατεία)” ifadesine dayanan demokrasi kavramı dilimize Fransızcadaki “*démocratie*” kelimesinden geçmiştir.¹⁹⁹ “Demos” ve “kratos” ifadelerinin birleşmesinden oluşmuştur. “Demos” “belirli bir şehirde yaşayan

¹⁹⁹ Veysel Mankan, “Demokrasinin Tarihsel Evrimi”, *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi Ve İdari Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 2, 2020, s. 121.

vatandaşlar” anlamına gelmektedir. Aynı zamanda “sıradan insanlar, alt tabaka, alt tabakadaki din adamları²⁰⁰, fakirler, çoğunluklar, Atinalılar²⁰¹” gibi anlamlarda da kullanılmaktadır. Yani Atinalılar “demos” ifadesini bazen bütün Atinalıları bazen halkı bazen de yoksulları kastederek kullanmışlardır. Bu kullanımlardan anlıyoruz ki demokrasiyi eleştiren aristokrat sınıf, kendi iktidarlarını devirerek iktidarı ele geçiren halkı küçümsediklerini göstermek için “demos” sözcüğünü aşağılayıcı bir ifade olarak kullanmışlardır. Demokrasi kelimesinin ikinci kısmını oluşturan “kratos” ise “güç, egemenlik, iktidar” anlamlarını taşımaktadır.²⁰² Buna göre diyebiliriz ki demokrasi “halkın yönetimi, halkın iktidarı” anlamına gelerek Antik Yunan’daki şehir devletlerinin yönetim şeklini açıklamak için kullanılmıştır.

Demokrasi bugün Antik Yunan şehir devletleriyle sınırlı kalan bir yönetim biçimi olmaktan çıkmış ve “bütün yurttaşların hayatlarını etkileyen kararların alınmasında pay sahibi oldukları veya söz hakkının bulunduğu yönetim biçimi”²⁰³ anlamında kullanılmaya başlanmıştır.

Demokrasi düşüncesinin Mehmet Ali Ayni’ye göre kaynağının ne olduğunu ve demokrasinin kelime anlamını tespit ettik. Peki demokrasinin var olmasını sağlayan, demokrasiyi demokrasi yapan temel prensipler nelerdir? Şimdi de Ayni’nin bu konudaki görüşlerinden bahsetmeye çalışacağız.

2.3.2.3. DEMOKRASİNİN PRENSİPLERİ

Mehmet Ali Ayni’ye göre demokrasiyi oluşturan birçok prensip vardır. Bunlardan bazıları demokrasinin özünü oluştururken bazıları demokrasinin ortaya çıkmasına sebep olmuş ve bazıları da demokrasiyi korumuştur. Bu prensiplerin ortak özelliği ise demokrasinin hem ortaya çıktığı dönemde hem de ilerleyen zamanlarda amacına ulaşmasını sağlamalarıdır. Bu doğrultuda Ayni’nin, demokrasinin

²⁰⁰ Bihterin Dinçkol, “Atina Demokrasinden Roma Cumhuriyetine ‘Demos’tan ‘Populus Romanus’a”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C. 23, S. 3, 2017, s. 752.

²⁰¹ Yavuz Özdemir Vd. “Demokrasi Üzerine”, *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 14, 2006, s. 261.

²⁰² Kemal Bakır, “Platon’da Demokrasi Karşıtlığının Ahlaki Gereçekleri”, *II. Uluslararası Felsefe Kongresi- Gelenek, Demokrasi Ve Felsefe* (ed. Gürkan KAYA - A. Kadir ÇÜÇEN), Bursa, 2014, s. 261.

²⁰³ Cevizci, “Demokrasi”, *age.*, s. 115.

prensiplerini “hakiki prensip”, “kurucu prensip” ve “muhafız prensip” olarak üç başlık altında incelediğini söyleyebiliriz. Ayni’ye göre demokrasinin hakiki prensibi yani hürriyeti imkân altına alan, hürriyeti yaşatan ve hürriyeti talep edilen bir şey haline getiren prensip, adalettir.²⁰⁴

Mehmet Ali Ayni’ye göre bir şeyin kurucu prensibiyle onu muhafaza eden prensip birbirinden farklıdır. Bunlardan kurucu prensip bir şeyi meydana getirirken muhafaza eden prensip, o şeyin varlığını devam ettirmesine yardımcı olur. Demokrasinin kurucu prensipleri Ayni’ye göre, eşitliği ve hürriyeti sevmektir. Ayni’nin, hürriyet sevgisinin insan fitratında yer alması konusundaki görüşlerinden yukarıda da bahsetmiştik. Ayni’ye göre eşitlik ve hürriyet sevgisi, demokrasinin ortaya çıkmasına yardımcı olması bakımından birey ve toplum hayatında önemli bir yere sahiptir ancak ona göre eşitlik ve hürriyet sevgisinin de birey ve toplum hayatı için bir takım tehlikeler taşıdığını göz önünde bulundurmak gerekir. Şimdi, Ayni’ye göre bu tehlikelerin ve bu tehlikelerden korunma yollarının neler olduğunu inceleyelim.

Ayni’ye göre eşitliğin tabii ve hakiki bir tarafı olduğu gibi bir de meşru olmayan bir tarafı vardır. Cahil ile münevveri, ahlaksız ile faziletliyi eşit kabul etmek doğru değildir. Çünkü bir toplumda nefsinin kusurlarına müptela olmuş kişiler çoğunluktaysa onlar faziletli insanların üstünlüklerine tahammül edemezler. Onların bu tahammülsüzlüğü faziletli insanlara zarar verebilir. Eski ve yeni demokrasileri kirleten şüpheler, sürgünler Ayni’ye göre hep bu tahammülsüzlüğün ve meşru olmayan eşitlik algısının zararlı sonuçlarındandır. Ayrıca eşitlik algısındaki bu yanlışlık demokrasiyi istibdattan daha kötü bir seviyeye düşürdüğü için de oldukça tehlikelidir. Bir toplumda eşitlik algısının tabii ve hakiki hale gelmesi için Ayni’ye göre o toplumun yeteri kadar faziletli olması gerekir.²⁰⁵ Demokrasinin kurucu prensiplerinin sağlam bir şekilde oluşması, toplumun münevver ve faziletli kesimine hak ettiği değerin verilmesi, demokrasinin kendinden beklenen faydayı sağlayacak şekilde iş yapması Ayni’ye göre ancak o milletin faziletli olmasıyla mümkündür. Nitekim Ayni’ye göre demokrasinin muhafız prensibi de fazilettir.

²⁰⁴ Ayni, *Demokrasi Nedir?*, s. 37.

²⁰⁵ Ayni, *Demokrasi Nedir?*, s. 36.

Demokrasinin kurucu prensiplerinden ikincisi olan hürriyet sevgisi de birey ve toplum açısından bir takım tehlikelere sebep olabilir. Ayni'ye göre bir toplumda bütün fertler hür olduğunda devlet içinde ihtilaflar meydana gelebilir. Bu ihtilaflar aşırıya varmadıkları sürece Ayni'ye göre birer nimet olarak kabul edilmelidir. Ancak ihtilaflar artar ve bir uzlaşma zemini oluşturulamazsa mesele herkesin birbiriyle kavgasına döner ve böylece demokrasi vahşete dönüşür. Öyleyse bütün vatandaşların hür olduğu bir devlette vahşet ortamının oluşmasını engelleyecek olan uzlaşma zemini nasıl sağlanır? Bir devletin daha az kuvvet kullanarak daha çok hürriyet imkânı sunabilmesi Mehmet Ali Ayni'ye göre ancak faziletle mümkündür.²⁰⁶ Eşitlik konusunda olduğu gibi hürriyet konusunda da bireyi ve toplumu aşırı uçlara gitmekten alıkoyan, eşitlik ve hürriyet prensiplerini demokrasiyi meydana getirecek kıvamda tutan muhafız prensip Ayni'ye göre fazilettir.

Demokrasinin kurucu prensipleri konusunda yaptığı açıklamalardan anlıyoruz ki Ayni'ye göre bir toplumda hürriyet ve eşitlik sevgisi olursa o toplum demokratik bir sistem kurabilir. Bir toplumda demokratik sistemin nesilden nesle muhafaza edilmesi, o toplumu oluşturan insanların faziletli olmasına bağlıdır. Ayni'ye göre kökleri insan fitratına dayanan demokrasi düşüncesinin bir toplumda nesilden nesle muhafaza edilerek muteber hale gelmesi ise o toplumun kendi tabiatına uygun bir şekilde kendi kendini idare edebilmesine imkân sağlaması açısından önemlidir.

2.3.2.4. DEMOKRASİNİN AMACI

Mehmet Ali Ayni'ye göre demokrasinin amacı insanların maddi, zihni ve manevi nimetlerden, feyizlerden her gün daha fazla faydalanmalarını sağlamaktır. İnsanların arasında eğitim nurunun yayılması, refah içinde yaşamak için gereken her şeyin insanlar arasında eşit bir şekilde paylaşılması, medeni ve siyasi haklardan herkesin hissedar olması, iş hayatında başarının ve ilerlemenin tesadüfle değil liyakat sayesinde gerçekleşmesi, haksızlığın yerine hakkın geçmesi, her ferdin sahip olduğu meziyetleri fiil haline çıkararak insana yakışır bir biçimde yaşayabilmesi, insanların saadetinin ve haysiyetinin artması demokrasinin diğer amaçlarındandır. Demokrasi bu

²⁰⁶ Ayni, Demokrasi Nedir?, s. 35.

amaçlarına ulaşmak için sanayide, ticarete meydana getirilecek olan ilerleme ve gelişmelerden güç almakta, ahlaki ve siyasi felsefenin talimatlarına uygun bir şekilde hareket etmektedir.²⁰⁷

Ayni, demokrasinin bu amaçlara ulaşmasının zor olduğunu da belirtmiştir. Bu zorlukların en önemli sebebi ona göre insanın tabiatındaki eksikliklerdir. İnsanın bu amaçlara ulaşmak için tabiatındaki eksiklikleri gidermeye çalışması, nefsiyle mücadele etmesi; akıl, hikmet ve fazileti kuşanması lazımdır. Nitekim bir devlet insana kendi kendini idare etme, kendini geliştirme imkânı verdiğinde o insanın kendisine sunulan bu imkânları değerlendirebilmesi vazifesinin farkında olmasına ve sorumluluk bilincine sahip olmasına bağlıdır. Aksi takdirde demokrasinin kendine sunduğu imkânların rahatına kapılarak çalışmayı bırakırsa, iktisatlı davranmazsa, ismet ve iffet sınırlarını çiğnerse, başkalarının emeğiyle geçinmeyi alışkanlık haline getirirse bu ortamda demokrasi yaşayamaz. Böyle bir kargaşa ortamı zamanla esarete yol açar ve bu süreç giderek istibdata dönüşür.²⁰⁸ Bu sebeple Ayni'ye göre, bir devletin demokrasi ile yönetilmesinin orada yaşayan vatandaşların tamamının demokrasi ile amaçlanan faydaları elde etmesi için yeterli olduğunu söyleyemeyiz. Demokrasinin amacına ulaşabilmesi için her ferdin üzerine düşen görevi yerine getirmesi gerekir.

Buraya kadar demokrasinin fikrî arka planından bahsettik. Demokrasinin Mehmet Ali Ayni'nin işaret ettiği doğrultudaki önemini, amaçlarını ve faydalarını tespit ettik. Peki demokrasinin bir millete teoride sağlayabileceği bu faydaların gerçek hayattaki karşılığı nasıl olmuştur? Her millet bahsettiğimiz bu durumları menfaat olarak kabul etmiş midir? Menfaat olarak kabul eden milletler bunları elde etmek için aynı çabayı göstermiş midir? Yani milletlerin demokrasiyle olan irtibatları tarih boyunca hangi süreçlerden geçmiştir? Bu soruları cevaplayabilmek için şimdi de demokrasinin tarihini, ortaya çıkışından bu güne kadar geçirdiği süreci Mehmet Ali Ayni'nin siyaset felsefesi zemininde inceleyelim.

²⁰⁷ Ayni, *Demokrasi Nedir?*, ss. 30-31.

²⁰⁸ Ayni, *Demokrasi Nedir?*, ss. 31-32.

2.3.2.5. DEMOKRASİNİN ORTAYA ÇIKTIĞI DÖNEM

Mehmet Ali Ayni, demokrasiyi anlatmaya ilk olarak Antik Yunanistan'daki devletlerin idare tarzları hakkında bilgi vererek başlamıştır. Bu başlangıcın demokrasinin ilk kez Antik Yunan'da ortaya çıktığı²⁰⁹ yönündeki kabulden kaynaklanması mümkündür. Bu sebeple biz de ilk olarak bu meseleyi ele alacağız.

Mehmet Ali Ayni'ye göre, Antik Yunan'da aynı duygulara sahip, aynı ırka mensup, dilleri, mezhepleri, gelenekleri aynı olan bir Yunan milleti varken tek bir Yunan devletinin varlığından bahsedemeyiz. Ona göre Yunanistan'ın her kasabası müstakil bir devlettir ve bu devletlerin birbirinden ayrı hükümetleri, kanunları ve hükümdarları vardır. Bu devletlere örnek olarak Atina, Isparta, Tep ve Kernet²¹⁰ sayılabilir. Bu devletlerin her birinin idaresi birkaç yüz ailelik aristokratlar sınıfından oluşan bir meclisin elindedir.²¹¹ Bu dönemde aristokratlar uzun bir müddet kanunu, adaleti sadece kendilerine mahsus kılıp işçi, çiftçi gibi kendilerinin dışında kalan ve aşağı tabaka olarak gördükleri kesimi kanunların hükümlerinden faydalanmaktan mahrum edince hiç kimse hakkını arayamaz hale geldi. Sonunda bu durumdan memnun olmayan Atina'lılar ayaklandılar ve bir süre devam eden iktidar mücadelesinden sonra aristokratlar ve yoksullar arasındaki gerilimi yatıştırması için Solon'a müracaat ettiler.²¹² Solon uzun zamandır devam eden zulmü ve haksızlığı hazırladığı kanunlarla ortadan kaldırdı ve halk rahat bir nefes aldı.²¹³ Şimdi de hazırladığı kanunlarla Atina'lılara rahat bir nefes aldırın ve Mehmet Ali Ayni'nin övgüyle bahsettiği Solon'un kim olduğundan ve hazırladığı kanunların özelliklerinden bahsedelim.

Solon, asil bir hükümdar ailesinin soyundan gelmiş zengin bir şairdir. Olgunluğuyla, dürüstlüğüyle kendini herkese sevdirmiş ve tanınmış bir hakîmdir.

²⁰⁹ Hüseyin Aydoğdu, "Antik Yunan'da Demokrasi: Yaklaşımlar, Deneyimler Ve Darbeler", *International Social Sciences Studies Journal*, C. 5, S. 43, 2019, s. 4741; Ayni, *Demokrasi Nedir?*, s. 19.

²¹⁰ "Demokrasi Nedir?" isimli kitapta şehir devletlerinin isimleri bu şekilde yazıldığı için biz de metinde aynı yazıma yer verdik. Ancak "Thebai ve Korinth" olarak yazılması da mümkündür.

²¹¹ Ayni, *Demokrasi Nedir?*, s. 5.

²¹² Aydoğdu, "agm.", s. 4746.

²¹³ Ayni, *Demokrasi Nedir?*, ss. 6-7.

“Yedi bilge kişiden biri” olarak bilinmektedir.²¹⁴ Ayni'nin verdiği bilgilere göre Solon, Asya'ya ve Mısır'a giderek o zamana göre en medeni, en ileri olan kavimleri incelemiştir. Böylece bu kavimlerin sosyal hayatları, idare şekilleri, kanunları, âdetleri hakkında bilgi sahibi olmuş ve edindiği tecrübeler, bilgiler ona kanun çıkarma konusunda gereken vasıfları kazandırmıştır.²¹⁵

Solon hazırladığı yasalarla sosyal, ekonomik ve siyasi alanda çok sayıda reform gerçekleştirmiştir. Vatandaş olma anlayışını sağlam bir temele oturtmuş ve siyaseti sadece belli bir grubun uğraşısı olmaktan çıkarıp geniş kitlelerin siyasete katılmasını sağlamıştır.²¹⁶ Yasaları hazırlarken demokrasinin eşitlik, özgürlük, adalet, erdemlilik ilkelerini ön plana çıkarmıştır.²¹⁷ Onun bahsettiği bu ilkelerin Mehmet Ali Ayni'nin “demokrasinin hakiki, kurucu ve koruyucu prensipleri” olarak adlandırdığı adalet, eşitlik, hürriyet ve fazilet prensipleri ile olan benzerliği dikkat çekmektedir. Solon, demokrasinin her koşulda korunması gerektiğini söylerken demokrasinin çatışmayla, darbeyle, savaşla korunacağı iddialarına da karşı çıkmıştır. Ona göre demokrasi sadece hukukla korunabilir. Ancak demokrasiyi koruma konusunda hukuk da tek başına yeterli değildir. Onun yanında ahlak, vicdan ve erdem de demokrasinin muhafızlarındandır.²¹⁸ Solon'un demokrasiyi koruma konusunda ahlaklı olmaya atfettiği önemin benzer şekilde Ayni'de de yer aldığından yukarıda bahsetmiştik.

Solon'un kanunlarının değeri hakkında Aristo bir değerlendirme yapmıştır. Aristo'ya göre Solon'un mutlak oligarşiyi parçalaması, halkın köleleşmesine son vermesi, anayasayı iyice kararak geleneksel Atina demokrasisini kurması onun iyi bir yasa koyucu olduğunu göstermektedir. Ancak kur'ayla atanan jürili mahkemelere fazla yetki verdiği için güçlenen mahkemeler tirana yaranmaya çalışır gibi halka yaranmaya çalıştılar, halkı memnun edecek her şeyi yapmaya kalkıştılar. Bu durum da demokrasinin zarar görmesine sebep oldu. Solon'un kanunlarına getirilen diğer bir eleştiri de bu kanunların bütün halkı kapsamadığı yönündedir.²¹⁹ Mehmet Ali

²¹⁴ Aydoğdu, “agm.”, s. 4746.

²¹⁵ Ayni, *Demokrasi Nedir?*, s. 7.

²¹⁶ Özdemir, “agm.”, s. 262.

²¹⁷ Aydoğdu, “agm.”, ss. 4745-4746.

²¹⁸ Aydoğdu, “agm.”, ss. 4745-4746.

²¹⁹ Aristoteles, *Politika*, (Çeviren: Mete TUNCAY), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s. 65.

Ayni'nin, Aristo'nun demokrasi hakkındaki görüşlerinden bahsetmesine rağmen onun Solon'a yönelttiği eleştirilere hiç değinmemesi dikkat çekmektedir.

Mehmet Ali Ayni'ye göre Atina'da demokrasi rejimi Perikles döneminde zirveye ulaşmıştır.²²⁰ Perikles; Elealı Zenon, Anaksagoras, Demokritos ve Protagoras'tan felsefe, hukuk ve demokrasi üzerine dersler alan bir devlet adamıdır. Perikles'e göre demokrasinin temel ilkeleri özgürlük, adalet, eşitlik, hoşgörü, katılım, emek ve sorumluluktur. Ayrıca Antik Yunan'da demokrasinin toplum tarafından içselleştirilmesini ve kurumlarla bütünleşmesini de Perikles sağlamıştır.²²¹

Mehmet Ali Ayni, Perikles döneminde halkın kendi kendini nasıl idare ettiğini oldukça ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Ayni'nin ifade ettiğine göre o sırada Atina'da hükümdar halktı. Ayanları ve memurları halk seçerdi. Halktan bazı ahlakî zaafı olanlar hariç herkes senede bir kere kur'a çekerdi ve ismi çıkanlar bir sene boyunca ayan azası olurdu. Ayan heyeti her gün toplanırdı ve hükümdar olan halka sunmak üzere kanun tasarıları hazırlayıp hakkında münakaşa ederdi. Halk, hükümdarlık vazifesini yerine getirmek için ayda üç defa toplanır ve ayanların sunduğu kanun tasarılarını tetkik ve münakaşa ederdi. Herkes fikrini söyler ve ardından yapılan oylamada çoğunluğun görüşü kabul edilirdi.²²²

Mehmet Ali Ayni, Perikles dönemine halkın hükümdarlık vazifesini yerine getirirken birbirine ne kadar saygı gösterdiğini ve bu toplantılara nasıl bir özveriyle katıldığını şu ifadelerle anlatmıştır:

“Bu büyük cemiyet ayak takımını da ihtiva ettiği halde mütecavizane, küstahane ve muhakkırane lisan kullananlara tesadüf olunmazdı. Münakaşalar kızışıp, muhalifler birbirlerini mebhut etmek garazile türlü türlü acı hakikatler serdedelerken bile terbiyeye mugayir söz söylemezler ve edep dairesinden harice çıkmazlardı. Halk safsatadan, mugaletadan, mefhumsuz mânâsız, herzevekîlâne fesahatlerden, tumturaklı kof hitabelerden hoşlanmazdı. Delilli, burhanlı fakat sade elfaz ile ifadei meram olunmasını isterdi. Kürsüye çıkan hatipleri bıkmayarak, usanmayarak,

²²⁰ Ayni, Demokrasi Nedir?, s. 8.

²²¹ Aydoğdu, “agm.,” s. 4746.

²²² Ayni, Demokrasi Nedir?, s. 9.

sabırsızlık göstermeyerek, sıkılmayarak, heyecanla ve aleyhte bağırip çırpınmadan saatlerce vakurane dinlerdi. Yalnız nadiren mırıldanmalar olurdu. Fakat hatiplerin söz söylemekten men olunduğu veya kürsüden inmeye mecbur edildiği vaki değildi.”²²³

Ayni, kanunların tasarlanmasından halka sunulmasına ve oylanıp kararlaştırılmasına kadar geçen sürecin bu kadar muntazam ilerlemesini Perikles döneminde hükümdarlığı temsil ve umumi meclisi teşkil eden halkın sayı bakımından az olması, müzakerelere ehil olmayanların değil seçilmiş kişilerin katılabilmesi, görüşülen maddelerin rastgele belirlenmeyip sadece ayan heyetinin uygun gördüğü maddelerin müzakere edilmesi, müzakereye katılanların sadece asıl mevzuya odaklanıp başka amaçlar taşımamaları, kimsenin kanunuesasiye aykırı bir teklifte bulunamaması, bu yönde bir şey söyleyememesi, kanunuesasi'nin dışında kalan tekliflerin dinlenmemesi gibi sebeplere dayandırmıştır.²²⁴

Ayni'nin saydığı bu özelliklerden Perikles döneminde halkın yönetime katılırken düşüncelerini özgürce ifade edebildiklerini, düşüncelerini ifade ederken de amaçlarının kişisel menfaatlerini öncelemek değil, toplumun menfaatini elde etmek olduğunu, kanunların herkes tarafından üstün olarak kabul edildiğini anlayabiliriz.

Mehmet Ali Ayni, Perikles dönemindeki uygulamaların demokratikleşme sürecine ne kadar büyük katkıda bulunduğundan bahsettikten sonra sürecin devamı için gereken fedakârlığın bir süre sonra halka zor geldiğini ifade etmiştir. Ayni'ye göre ayda üç kere sabahtan akşama kadar süren toplantılara katılmak, üç yılda bir kere on iki ay boyunca her gün ayan heyetinde görev yapmak, bu hizmetlerden ücret almayıp bu hizmetlere ömrünün yaklaşık yarısını tahsis etmek, ömür boyunca askerlik mükellefiyetinden kurtulamamak, ağır vergiler ödemek gibi gerekçelerle devlet işleriyle ilgilenmek halka zor gelmeye başlamıştı. Mehmet Ali Ayni'nin ifadesiyle “Bunlar hükümet işleriyle uğraşmayı ferih ve fahur yaşamak, hayatın lezzetini, zevkini çıkarmak sevdasına düştüler.”²²⁵ Böylece demokrasi rejiminin eski gücü

²²³ Ayni, Demokrasi Nedir?, s. 10.

²²⁴ Ayni, Demokrasi Nedir?, s. 11.

²²⁵ Ayni, Demokrasi Nedir?, s. 13.

kayboldu. Aynı'ye göre yüz elli sene içinde meydana gelen ilerleyiş insanların nefsanî isteklerinin peşine düşüp her istediklerini yapmaları sebebiyle boşa gitmiş oldu.²²⁶

2.3.2.6. FİLOZOFLARIN DEMOKRASİ HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ

Demokrasinin Antik Yunan'da ortaya çıkmasından, gelişmesinden ve gerilemesinden bahsettik. Demokrasi meselesini incelerken Mehmet Ali Ayni, Platon ve Aristoteles'in demokrasi hakkındaki düşüncelerinden ayrıntılı olarak bahsetmiştir. Bu bölümde biz de bu filozofları önceleyerek bazı filozofların demokrasi hakkındaki düşüncelerine yer vereceğiz.

Platon'a göre insan, doğuştan gelen mayası neyse ilerde o mayaya uygun biri haline gelir. Bu durumda insan mayasını değiştiremeyeceğine göre nasıl bir insan olacağını da değiştiremez. İnsanların yönetici ve yönetilen olarak belirlenmeleri onların mayaları sebebiyledir. Bir toplumun ve devletin en önemli görevi insanların doğuştan getirdiği yeteneklerini tespit etmektir. Bu tespitin ardından her insanın bu doğrultuda eğitilmesi gerekir. Platon'a göre toplumun oluşma sebebi ise insanların tek başlarına kendilerine yetememeleri ve birbirlerine ihtiyaç duymalarıdır.²²⁷

Birbirine ihtiyaç duyan insanların bir araya gelmesiyle oluşmuş bir devlet Platon'a göre hangi özelliklere sahip olmalıdır? Platon "ideal devlet"i kurgularken "ideal insan"ı esas alır. Ona göre ideal insan, üç parçalı ruh ile dört ana erdemi hayata geçiren ve böylelikle kendini gerçekleştiren insandır. Bu çerçevede devlette insandaki üç parçalı ruh haline karşılık gelen üç sınıf mevcuttur. Bunlar çiftçiler, koruyucular ve yöneticilerdir. Çiftçinin erdemi çalışkanlık ve itaat, koruyucuların erdemi cesaret, yöneticilerin erdemi bilgeliktir. Ölçülülük ve adaletin her bireyde bulunması gerekir ve bir insan adalet erdemine sahipse bütün erdemlere de sahiptir denebilir. Bu sınıfların her biri kendi görevini en iyi şekilde yerine getirerek ideal devleti oluştururlar.²²⁸

²²⁶ Ayni, Demokrasi Nedir?, s. 14.

²²⁷ Senemoğlu, "agm.", s. 60-61.

²²⁸ Bakır, "agm.", s. 296.

Mehmet Ali Ayni, Platon'un demokrasi hakkındaki görüşlerinden bahsederken ilk olarak Platon'a göre hükümet şekilleri hakkında bilgi vermektedir. Platon'a göre ideal devleti oluşturamayan toplumlarda farklı hükümet şekilleri kurulabilir ve bu şekilde oluşan dört türlü hükümet vardır. Bunlar: Timokrazi, Oligarşi, Demokrasi ve Tiranlık'tır. Bunların hiçbiri mükemmel bir hükümet şekli değildir. Mükemmel bir hükümet Platon'a göre ancak filozofların yönetici olmasıyla kurulabilir. Ona göre yönetime gelecek olan kişiler özel bir eğitimden geçmelidirler. Matematik, astronomi, müzik, mantık, spor gibi ilimleri tahsil etmeleri ve nihayet elli yaşına gelince de felsefeyle ve devletin idaresiyle ilgilenmeleri gerekir. Platon'a göre bunun haricinde kurulan hükümet şekilleri eksiktir ve eksik olan hükümet şekillerinden biri olan timokrazi ardından oligarşiye, oligarşi demokrasiye, demokrasi de tiranlığa dönüşebilir.²²⁹

Konumuzla irtibatlı olması açısından biz Platon'un bu yönetim şekillerinden demokrasi hakkındaki görüşlerine yer vermekle yetineceğiz. Platon'a göre demokratik devlette herkes özgürdür. Vatandaşlar istedikleri gibi hareket edebilirler, fikirlerini beyan edebilirler. Ancak bu durum özgürlükmüş gibi görünse de aslında aşırılıktan, ölçsüzlükten ve erdemsizlikten başka bir şey değildir. İnsanlar zamanla daha çok özgürlük isterler ve zamanla en küçük bir sınırlamaya bile tahammül edemezler. Özgürlük adı altında arzularının kölesi olurlar.²³⁰

Mehmet Ali Ayni, Platon'un yönetim şekilleri hakkındaki düşünceleri ile ilgili bir değerlendirme yapmamış, onun demokrasi hakkındaki düşüncelerine de ayrıntılı bir şekilde yer vermemiştir. Platon'un görüşlerine kısaca yer verdikten sonra Aristo'nun konu ile ilgili düşüncelerinden bahsetmiştir.

Aristoteles hocası Platon gibi insanların bir arada yaşamalarının gerekli olduğunu düşünür. İnsan sosyal bir varlık olduğu için de ahlaki olgunluğunu bir devletin, toplumun içinde idrak eder. Bu sebeple de devletin asıl amacı vatandaşlarını ahlak bakımından şekillendirmek ve olgunlaştırmaktır. Ayrıca insanın içinde fazilet için tabii bir yatkınlık vardır. Faziletler de bu tabii yetenekler doğrultusunda

²²⁹ Ayni, *Demokrasi Nedir?*, s. 20.

²³⁰ Bakır, "agm.", s. 297.

gelişecektir. Bu sebeple devletin şartları bu yüksek amacı elde edecek şekilde oluşturulmalıdır. Yönetim biçimlerinin doğru veya yanlış olmaları bu ahlaki eğitimi başarıp başaramamalarıyla ilgilidir. Eğer bir yönetim biçimi toplumun ahlak bakımından düzelmesini, ahlaki iyiliğini kendi amacı olarak kabul ediyorsa bu yönetim biçimi doğrudur.²³¹

Aristoteles'e göre devlet, bireye oranla daha önceliklidir. Toplumda her şey devleti önceleyecek şekilde düzenlenmelidir. Ayrıca Aristoteles'e göre kölelik doğal bir kurumdur. Çünkü doğa bazıları köle ve bazıları özgür yapar. Bu sebeple sofistlerin savunduğu özgür insan düşüncesini kabul etmez. Aristoteles'e göre demokrasi adaleti ve eşitliği toplumda sürekli olarak sağlayamaz. Bu sebeple doğru bir yönetim şekli değildir. Çünkü insanlar her alanda mutlak olarak eşit değildirlere. Herkes eşit derecede özgür olmadığı için yönetim konusunda da eşit kabul edilemezler. Bir toplumda herkesin eşit olduğunu düşünmek o toplumda kaosa sebep olur.²³²

Mehmet Ali Ayni Platon'un ve Aristo'nun görüşleri hakkında Aristo'nun tahkik ve tetkiklerinin Platon'un mülahazalarına göre daha muvafık olduğu yorumunu yapmıştır. Ayni'nin ifadesine göre Aristo insanı "zoon politikon" yani siyasi bir hayvan olarak tanımlamaktadır. Yani Aristo'ya göre insan cemiyet içinde yaşamaya ihtiyaç duymaktadır. Tüm vatandaşlar devlet içinde eşittirler ve bu sebeple hepsi devlet hizmetinde bulunmayı isteyebilirler. Ancak bu hizmetler kişilerin yeteneklerine göre verilmelidir.²³³

Ayni, Platon ve Aristoteles'in görüşlerini birlikte değerlendirdiğinde ikisinin de demokrasi rejimini beğenmediğini ifade etmiştir.²³⁴ Ayni'ye göre bunun sebeplerinden biri, iki filozofun da yaşadıkları zamanda kötü olaylara şahit olmalarıdır. Söz konusu filozofların demokrasiyi beğenmeme nedenlerinden diğeri de içinde yaşadıkları toplumun şimdiye oranla az sayıda kişiden oluşmasıdır. Bundan dolayı onların yaşadıkları dönemde Ayni'ye göre demokrasi değil esareti kaldırmak, eşraf ile avam arasındaki farkı bile ortadan kaldıramamıştır. Bundan dolayı Ayni'ye

²³¹ Hüsameddin Erdem, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Konya, Hü-Er Yayınları, 8. Baskı, 2014, ss. 250-251.

²³² Aydoğdu, "agm.", s. 4744.

²³³ Ayni, *Demokrasi Nedir?*, s. 23.

²³⁴ Ayni, *Demokrasi Nedir?*, s. 25.

göre eski zamanlarda hukuki ve siyasi eşitlik anlayışı çok kısıtlı bir sınır içinde kalmış ve bu durum da Platon ve Aristo gibi filozofların demokrasi rejimini beğenmemelerine sebep olmuştur.²³⁵

Antik Yunan filozoflarından sonra Ayni, İslam ve Türk filozoflarının demokrasi hakkındaki görüşlerine değinmiştir. Mehmet Ali Ayni'ye göre İslam âlimleri iki kaynak sayesinde demokrasi hakkında bilgi sahibi olmuşlardır. Bunlardan ilki Yunancadan yaptıkları tercümelerdir. Nitekim Müslüman âlimler Platon'un ve Aristo'nun bütün kitaplarını okuyup incelemişler ve böylece onların demokrasi hakkındaki düşüncelerinden haberdar olmuşlardır. Müslümanların demokrasi hakkında bilgi sahibi oldukları ikinci kaynak ise İslam şeriatıdır. Müslümanlar İslam şeriatından çıkarımlar yaparak demokrasiyi öğrenmişler ve demokrasiden bahseden eserler yazmışlardır.²³⁶

Müslüman filozofların Yunancadan yaptıkları tercümelerle demokrasiyi öğrenmiş olmalarına rağmen uzun yıllar kitaplarında demokrasiden bahsetmemiş olmaları dikkat çekmektedir. Bu duruma örnek olarak Mehmet Ali Ayni siyaset hakkında yazılan bazı kitapların isimlerini aktarmış²³⁷ ve bu kitapların hepsinde ortak olarak şu konuların yer aldığını bildirmiştir: Adalete riayet etmek, vatandaşa şefkatle muamele etmek, mazluma yardım etmek, devlet malını gereksiz yere harcamaktan sakınmak, devletin sınırlarını muhafaza etmek için askerlerin eğitime ve askeri teçhizata önem vermek. Bunların hepsi hükümdarlara ve vezirlere verilmiş olan nasihatlerdir. Ayni'ye göre, bahsettiğimiz kitapların bir diğer ortak özelliği de hiçbirinin demokrasiden bahsetmemiş olmasıdır. Mehmet Ali Ayni'nin ifadesine göre memleketimizde demokrasiden bahseden ilk kitap Macar İbrahim Müteferrika (ö.1160/1747)'nin Usûlü'l-Hikem fi'n-Nizâm-ı Âlem isimli kitabıdır.²³⁸ Bu kitap 1731 yılında I. Mahmud'a bir ıslahat projesi gibi sunulmuştur. 1144'te (1732) yayımlanan kitap siyasetnâme türünde bir çalışmadır ve daha çok devlet düzeni ve

²³⁵ Ayni, Demokrasi Nedir?, s. 24.

²³⁶ Ayni, Demokrasi Nedir?, s. 15.

²³⁷ Ayni, Demokrasi Nedir?, s. 16.

²³⁸ Ayni, Demokrasi Nedir?, s. 17.

askerlik sanatıyla ilgilidir. İbrahim Müteferrika bu kitapta monarşiden, aristokrasiden bahsettikten sonra demokrasi hakkında da bilgi vermiştir.²³⁹

Müslüman coğrafyası çok eski zamanlarda çeviri eserler yoluyla demokrasiden haberdar olmuşken neden memleketimizde demokrasiden bahseden ilk kitap bu kadar gecikmiştir? Mehmet Ali Ayni bunun iki sebebinin olabileceğinden bahseder. Bu sebeplerden ilki yukarıda bahsettiğimiz siyaset türündeki kitapları yazan müelliflerin otoriter ve baskıcı hükümdarlar zamanında yaşamış olmalarıdır. Milletten hâkimiyetinden bahsetmeleri cezalandırılmalarına hatta öldürülmelerine sebep olabileceği için kitaplarında demokrasiden bahsetmemişlerdir. İkinci sebep ise arada geçen süre boyunca müellifler hükümet şekillerini ahlak ve siyaset kitaplarında değil hukuk kitaplarının “imamet” kısmında ele almışlardır. Söz konusu kitapların çoğunda da zaten imamın yani hükümdarın millet tarafından seçilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca bu kitaplarda hükümet reisinin şahsı mukaddes kabul edilmemiş ve yaptığı işlerden millet huzurunda sorumlu olduğu ifade edilmiştir.²⁴⁰

Bu coğrafyada yetişen âlimler ve filozoflar Ayni’ye göre yukarıda sıraladığımız hususlara dayanarak ortaya çıkan bir hükümetin zaten zorunlu olarak demokrasi olacağını biliyorlardı. Kendi geleneklerinde demokrasinin özünü teşkil eden hususlar zaten var olduğu için de Platon’un ve Aristoteles’in bu konudaki fikirlerine pek önem vermemişlerdir. “Bu durumda demokrasiye dair böyle eski bir birikime sahip olunan bir coğrafyada neden demokrasi rejimi uygulanmamıştır?” sorusuna cevaben Ayni diyor ki: “Bizim âlimlerimizin kitapları yazıldıkları günden itibaren yalnız medreselerde nazariyat olarak okutturuluyordu. Bunların tatbikatta eseri hiç görülmemişti. Bazen de o kitapların ilim olarak okutturulması da tecviz olunmazdı.”²⁴¹

Demokrasinin teorik arka planından, tarihi gelişiminden ve filozofların demokrasi hakkındaki görüşlerinden bahsettik. Şimdi de Mehmet Ali Ayni’nin

²³⁹ Erhan Afyoncu, “İbrahim Müteferrika”, *DİA*, C. 21, Ankara, 2000, ss. 324-327, s. 326.

²⁴⁰ Ayni, *Demokrasi Nedir?*, s. 18.

²⁴¹ Ayni, *Demokrasi Nedir?*, s. 19.

döneminde demokrasiye yöneltilen eleştirileri ve Ayni'nin bu eleştirilere verdiği cevapları inceleyelim.

2.3.2.7. DEMOKRASIYE YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER VE MEHMET ALİ AYNİ'NİN BU ELEŞTİRİLERE VERDİĞİ CEVAPLAR

Mehmet Ali Ayni demokrasinin insan fitratında yer alan hürriyet sevgisinden kaynaklandığını ifade etmiştir. Yani demokrasiyi insan fitratına dayandırarak açıklamıştır. Demokrasiye böyle bir önem atfederken demokrasiyi eleştirenleri görmezden gelmemiş ve onların iddialarına da cevap vermiştir. Bu bölümde demokrasiye yöneltilen eleştirileri ve Mehmet Ali Ayni'nin bu eleştirilere verdiği cevapları inceleyeceğiz.

Ayni'ye göre monarşi ve aristokrasi taraftarları demokrasideki eşitlik anlayışını eleştirmektedirler. Onlara göre insanlar kuvvet, zekâ, enerji, maneviyat bakımından eşit değilken oy kullanmak söz konusu olduğunda neden tüm insanlar eşit kabul edilmektedirler? Demokrasinin tüm insanları eşit kabul etmesi bu bakımdan yanlıştır.

Mehmet Ali Ayni bu eleştiriye cevap verirken tabiatta var olan eşitsizliği örnek göstermektedir. Ona göre insanların kendi aralarında eşit olmadıklarını kabul etmek demek tabiatta var olan ve engellenmesi mümkün olmayan bu kadar eşitsizliği iki misline çıkarmak demektir. Bu durum da insanlara fayda yerine zarar getirecektir. Ayrıca bir arada yaşayan insanların bir kısmının birçok açıdan diğerlerinden daha geride olduğu doğrudur. Mesela bazı insanlar diğerlerinden daha az zeki olabilirler. Ancak yine de kendi maddi emekleri sayesinde topluma faydalı olurlar. Topluma sağladıkları bu fayda sayesinde devletin hangi istikamette ilerleyeceği konusunda söz söyleme hakkına sahip olurlar.²⁴² Yani Ayni'ye göre insanları siyaseten eşit kabul etmek, onları her bakımdan aynı özelliklere sahip kabul etmek demek değildir. İnsanların siyaseten eşit kabul edilmesi her bireyin o devlete, millete faydalı olması

²⁴² Ayni, Demokrasi Nedir?, s. 38.

sebebiyledir. Yaşadığı devlete fayda sağlayan kişi o devletin selameti için fikrini özgürce söyleyebilmelidir.

Demokrasiyi eleştiren diğer gruplar Ayni'nin ifadesiyle anarşistler, inkılapçı sendikalistler, sosyalistler ve komünistlerdir. Onlara göre tüm vatandaşların eşit olması hepsine aynı oy pusulasını vermekle sağlanamaz. Çünkü her halükarda zenginler diğerlerine göre daha avantajlı durumda olacaktır. Kolayca dağıtacakları el ilanlarını, dergileri kendi menfaatleri doğrultusunda hazırlayan zenginler halkın çoğunluğunun görüşünü istedikleri istikamete yönlendirebilirler. Bu sebeple onlara göre gerçek hükümler paradır. Son dönemde demokrasi olarak adlandırılan sistem aslında plütokrasidir.²⁴³

Mehmet Ali Ayni demokrasi söz konusu olduğunda bazı kesimlerin ellerindeki maddi gücü şahsi menfaatleri için kullanmaya teşebbüs edebileceğini kabul etmiştir. Ancak ona göre böyle bir tehlike var diye demokrasiden vazgeçmek de doğru değildir. İşçiler başta olmak üzere bir devletin bütün vatandaşları daha bilgili ve daha bilinçli oldukları zaman bu tehlike yavaş yavaş ortadan kalkacaktır. Cumhuriyet doktrini gereğince devleti yönetmesi gereken ve milletin en büyük kısmını oluşturan köylüler, işçiler, hizmetliler daha bilgili olduklarında toplumun menfaatiyle birlikte kendi menfaatlerini de daha iyi bilebilirler. Ayrıca bütün fertlere sağlanan siyasi eşitlik imkânı iktisadi eşitlikle de birleştiğinde her ferdin umumum menfaati için çalıştığı ve umumun çalışmasıyla meydana gelen menfaatlerden her ferdin kendi payını aldığı bir cemiyet meydana gelecektir.²⁴⁴ İşte oluşan bu cemiyet bir devletin demokrasi ile idare edilmesinin o devlet için önemli bir kazanımdır.

Demokrasiyi eleştirenlerin bir başka iddiası da demokrasi için öne sürülen teorilerin gerçekleşmeyip bir kesimin demokrasi adını kullanarak kişisel menfaatlerini temin etme çabasına koyulmasının mümkün olduğudur. Mehmet Ali Ayni bu doğrultudaki eleştirileri George Deherme'in "Démocratie et Sociocratie" isimli

²⁴³ Ayni, *Demokrasi Nedir?*, s. 38.

²⁴⁴ Ayni, *Demokrasi Nedir?*, s. 39.

kitabından alıntılar yaparak aktarmıştır. Örnek olması açısından Deherme'in iddialarının bir kısmını aktaralım:

“Demokrasi bütün şekilleri itibariyle müzmin ve kökleşmiş bir hastalıktır. Demokrasi barbarlığın siyasi safhasıdır. Zira içtimai şeyleri fertlere tâbi ediyor. Hâlbuki medeniyet bunun aksine ferdin cemiyet içinde kaynatılmasıdır. Yazılmış kanunlar müesseseleri zayıflatabilir, yıkabilir. Fakat onların yerini hiçbir zaman tutamaz.”²⁴⁵

Mehmet Ali Ayni bu kitabın demokrasiyi eleştiren kısımlarından sayfalarca alıntı yaptıktan sonra bu eleştirilerin Deherme'in yaşadığı memlekette karşılaşılan sorunlar olduğunu ifade etmiştir. Bu sebeple bu sorunları ve olumsuz ihtimalleri tüm devletler için geçerli kabul etmek yanlış bir yaklaşımdır. Ayni'ye göre demokrasinin İmparatorluğu yıktıktan sonra Çin'de yerleşmesi, Japonya'da her gün biraz daha itibarlı hale gelmesi Deherme'in eleştirilerine verilebilecek fiili bir cevaptır.²⁴⁶

²⁴⁵ Ayni, Demokrasi Nedir?, s. 41.

²⁴⁶ Ayni, Demokrasi Nedir?, s. 45.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Mehmet Ali Ayni, Osmanlı Devleti'nin son ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında yaşamış önemli bir fikir adamıdır. Yaşadığı dönem çok uluslu devletlerin yıkıldığı, ulus devletlerin kurulmaya başladığı ve farklı açılardan da dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir. Mehmet Ali Ayni bu değişim-dönüşüm sürecinde hem idareci hem eğitimci hem de felsefeci kimliğiyle yer almıştır. Nitekim Osmanlı Devletinin çeşitli vilayetlerinde mutasarrıf ve vali olarak bulunmuş, lise ve üniversite seviyesinde felsefe, tarih, tasavvuf gibi dersler vermiş ayrıca uluslararası felsefe kongrelerine katılarak ülkesini temsil etmiştir. Bu sebeple sahip olduğu imkanları ona, yaşadığı dönemi farklı açılardan değerlendirebilme imkânı kazandırmıştır. Tüm bu sebepler Ayni'nin siyaset felsefesini tespit etmenin hem söz konusu dönemi anlama hem de siyaset felsefesi geleneğindeki sürekliliği takip edebilme açısından önemli olduğunu göstermektedir.

Mehmet Ali Ayni'nin bir meseleyi nasıl ele aldığını incelediğimizde onun güncel durumu açıklamakla yetinmediğini ve her defasında meselenin tarihi seyrini göz önünde bulundurarak aktardığını söyleyebiliriz. İnsan meselesini ele alırken anlatmaya “vahşiler” olarak adlandırdığı eski kavimlerden başlamasını, demokrasiyi anlatırken demokrasinin ortaya çıktığı dönemi tanıtarak konuya başlamasını bu duruma örnek olarak gösterebiliriz.

Ayni'nin meseleleri ele alış tarzı konusunda dikkatimizi çeken diğer bir husus da yaşadığı dönemde vuku bulan fikrî tartışmalar hakkında görüşlerini bildirirken kitaplarında çoğunlukla şahıs ismi, kitap ismi vermemesi, meseleleri kişilerden bağımsız olarak ele almasıdır. Örneğin yaşadığı dönemde milliyetçilik konusunda önemli tartışmalar yaşanmış ama Ayni, konuyla ilgili yazdığı kitabında milliyetçilik meselesini bu tartışmalarla ilgili şahıs, eser ismi zikretmeden ele almıştır.

Mehmet Ali Ayni'nin yaşadığı dönemdeki fikir akımlarını ve onun bu akımlarla irtibatını incelediğimizde Ayni'nin İslamcı, milliyetçi, batıcı gruplarla benzer düşüncelere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Ancak aralarındaki bu benzerlik onun fikirlerinin bu grupların fikirleriyle birebir örtüştüğü anlamına gelmemektedir.

Örneğin Ayni, yaşadığı dönemdeki İslamcı düşünürler gibi Müslümanların içinde bulunduğu olumsuz durumdan nasıl kurtulacağı üzerine kafa yormuş, İslam dininin ilerlemeye engel olduğu yönündeki iddialara karşı çıkmıştır. Bunun yanında tasavvufun tembelliğe sürüklediği, insanın iradesini dışladığı şeklindeki iddialara da diğer İslamcı düşünürler gibi itiraz etmiştir.

Mehmet Ali Ayni'nin, bazı konularda İslamcılarının genel kabulünden farklı görüşlere sahip olduğunu da söyleyebiliriz. Örneğin İslamcı yazarların bir kısmı millet, devlet, demokrasi, meşrutiyet, hilafet gibi güncel konulardan bahsederken ve bunlar hakkında kendi görüşlerini bildirirken dini referanslara başvurmuştur. Konu ile ilgili ayetlerden, hadislerden deliller getirmişler, İslam tarihindeki uygulamaları örnek göstermişlerdir. Ancak tespit ettiğimiz kadarıyla Ayni, siyasi meseleleri ele alırken eserlerinde ayet-hadis gibi dini referanslardan delil getirme yöntemini kullanmamıştır. Ayrıca İslamcı yazarların çoğu ideal yönetim şeklinin uygulandığı ideal dönem olarak Hz. Muhammed ve Dört Halife dönemini kabul edip bu dönem hakkında bilgi verirken Ayni, ideal yönetim şekli olarak Antik Yunan döneminden bahsetmiştir.

Ayni'nin İslamcı yazarlardan ayrıldığı diğer bir nokta da milliyetçilik meselesidir. İslamcı yazarların büyük bir kısmı milliyetçilik meselesini ittihad-ı İslam anlayışına tehdit olduğu gerekçesiyle eleştirmişlerdir. Ancak Ayni, milliyetçilik düşüncesini savunanların yanında yer almış, tüm Müslümanların birlikte hareket etmesini neredeyse imkânsız kabul etmiştir. Ayrıca Mehmet Ali Ayni'nin siyaset felsefesinde milli devlet fikrinin önemli bir yer tuttuğunu da söyleyebiliriz. Ona göre devletin milli bir kamuoyuna, milli bir kültüre sahip olması ve böylece milli bir karaktere bürünmesi, milli karaktere sahip olan bir devletin de yönetim şeklinin demokrasi olması gerekmektedir.

Mehmet Ali Ayni, yaşadığı dönemdeki siyasi-sosyal birçok sorunun çözümünü Batı'yı tanıyarak, örnek alarak bulmak gerektiğini savunmuştur. Bu doğrultuda ona göre Batı'nın insan hakları anlayışını benimsemek, tekniğini öğrenmek, yönetim şeklini taklit etmek gerekirken tüm bunları dini hassasiyetleri kaybetmeden ve Türk kimliğini muhafaza ederek gerçekleştirmek gerektiğini de ifade etmiştir. Bu bakımdan

Mehmet Ali Ayni'nin "ılımlı batıcılar" olarak adlandırdığımız gruba dâhil olduğunu söyleyebiliriz.

Ayni'nin eserlerini incelediğimizde onun ilerlemeci tarih anlayışına sahip olduğunu görmekteyiz. Ona göre insan "vahşiler" olarak adlandırılan ve aklını, iradesini kullanamayan oldukça ilkel bir varlık iken çeşitli tecrübeler neticesinde ilerlemiş, gelişmiş ve böylece bugünlere gelmiştir. Ayni'ye göre bugünün insanının da bu ilerlemeyi takip etmesi ve daha iyiye doğru durmadan çalışması gerekmektedir. Ayni'nin insan anlayışının temelinde bu görüşü vardır.

Ayni'nin ahlak anlayışında "vazife" bilinci önemli bir yere sahiptir. Bu yönüyle Kant'ın vazife (ödev) ahlakı anlayışından etkilendiğini söyleyebiliriz. Nitekim ona göre ahlak vazife temeli üzerine inşa edilmelidir ve vazife bilincini vicdana yerleştiren Allah'tır.

Ayni'ye göre hak, insanın sahip olduğu manevi bir kuvvettir. İnsanın hakkı iptal edilemez, eksilmez, ölümsüz olarak kalır. Hak, kuvvetten daha üstündür. Çünkü hak kalıcı, kuvvet geçicidir. "Kuvvetli olan haklıdır" kabulü ise yanlıştır. Zaman zaman haklı olan kuvvetliye boyun eğmiş gibi görünse de nihayetinde haklı olan itiraz eder ve hakkını ister. Haklarının farkında olan insan akıl kanunlarına gönül hoşluğuyla itaat ettiğinde, başka insanlara ve sistemlere değil akla tâbi olduğunda, düşüncelerini serbestçe söyleyebildiğinde gerçek anlamda hür olur. İnsanın hür bir şekilde yaşaması ise ancak adaletle sağlanabilir. İnsanlar birbirine adalete yakışır şekilde davranırsa ve devlet halkını adaletle yönetirse orada hürriyetten söz edilebilir.

Ayni'ye göre herkesin hür kabul edilmesi bir toplumun varlığını huzur içinde devam ettirmesi için yeterli değildir. Bunun için toplumda her ferдин kendini güvende hissetmesi, yardımlaşma ve dayanışma içinde çalışması ve çalışmasının bir sonuç getireceğine inanması gerekir. Aksi takdirde insanlar geleceğe umutla bakamazlarsa çalışmayı bırakırlar ve insanların hür bir şekilde yaşayacakları uygun ortam oluşturulamamış olur.

Mehmet Ali Ayni'nin insan anlayışında şu husus dikkatimizi çekmektedir: Ayni'ye göre insanın amacı, insana yakışan bir tarzda hayatını yaşamaya çalışmaktır.

İnsanın bu amaca ulaşabilmesi için örneğin nefisini terbiye etmesi, iradesini kuvvetlendirmesi, insanın fitratında yer alan şüphe duygusunu bilimsel bir amaçla kullanabilmesi, sorumluluk sahibi olması, yardımlaşma ve dayanışma içinde bir hayat yaşaması, bedeninin sıhhati için gereken tedbirleri alması, kendi hayatına gösterilmesini beklediği saygıyı başkalarının hayatlarına da göstermesi, meseleleri selim bir akılla ve mantıkla incelemesi, fikrini serbestçe söyleyebilmesi gerekmektedir. Ayni'ye göre insanın bu amaçlara ulaşması gerekirken içinde yaşadığı toplumun ve devletin de onun bu amaçlara ulaşması için gereken ortamı oluşturması gerekir. Bunlar da ideal bir toplumun ve devletin görevleridir. Bu sebeple insanın bunun dışında kalan, onu insana yakışmayan tarzda bir hayat yaşamak zorunda bırakan sistemlerden uzak durması gerekmektedir.

Ayni'ye göre insanın, insana yakışır tarzda bir hayat yaşayabilmeyi için gereken uygun ortamı sağlayan yönetim sistemi demokrasidir. İnsanlar demokrasi sayesinde fikirlerini özgürce söyleyebilir ve gerek toplumun diğer fertlerinden gerekse devletten hak ettikleri saygıyı ve değeri görebilir. Ancak bir devletin demokrasi ile yönetilmesi o devletin ve vatandaşlarının insana yakışır tarzda, değerli bir hayat yaşamaları için yeterli değildir. Nitekim demokratik sistemlerde de insanlar düşünce özgürlüğünü kötüye kullanabilir, toplumda kargaşa çıkabilir. Demokrasi yönetiminin bireye ve topluma zarar vermeden işleyebilmesi için o devletin adaletle yönetilmesi gerekir. Ancak devletin adaletli olması da yeterli değildir. Böyle bir devlette yaşayan vatandaşların faziletli olmaları da gerekir. Bu şekilde bireyin, toplumun ve devletin üzerine düşen görevleri gerektiği gibi yerine getirmesi sayesinde insan "insana yakışır bir hayat" yaşama imkânına kavuşur.

BİBLİYOGRAFYA

AFYONCU, Erhan; “İbrahim Müteferrika”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 21, Ankara, 2000, ss. 324-327.

AHMET VEFİK PAŞA; *Lehce-i Osmânî*, (Haz. Prof. Dr. Recep TOPARLI), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

AKÇURA, Yusuf; *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 7. Baskı, 2020.

AKDEMİR, Abamüslim; *Mehmed Ali Aynî ve Felsefesi*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, Erzurum, 1992.

AKSÜT, Ali Kemali; *Kalemi Sayesinde Yaşamak : Profesör Mehmed Ali Aynî: Hayatı ve Eserleri*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 1. Baskı, 2021.

ARAR, İsmail; “Mehmet Ali Aynî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 4, Ankara, 1991, ss. 273-275.

ARİSTOTELES; *Politika*, (Çev.: Mete TUNCAY), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975.

AYDOĞDU, Hüseyin; “Antik Yunan’da Demokrasi: Yaklaşımlar, Deneyimler Ve Darbeler”, *International Social Sciences Studies Journal*, C. 5 S. 43, 2019, ss. 47374750.

AYNİ, Mehmet Ali; “Nefs Kelimesinin Manaları”, *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, S. 14, 1930, ss. 46-52.

AYNİ, Mehmet Ali; *Ahlak Dersleri*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 1. Baskı, 2013.

AYNİ, Mehmet Ali; *Demokrasi Nedir? Tarihi ve Felsefi*, Gazetecilik ve Matbaacılık T.A.Ş., İstanbul, 1934.

AYNİ, Mehmet Ali; *Hatıralar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 1. Baskı, 2009.

AYNİ, Mehmet Ali; *Hayat Nedir?*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 1. Baskı, 2013.

AYNİ, Mehmet Ali; *İntikad ve Mülâhazalar*, Kitabhane-i Sudi, İstanbul, 1923.

AYNİ, Mehmet Ali; *Reybilik, Bedbinlik, Lailahilik Nedir?*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2014.

AYNİ, Mehmet Ali; *Şeyh-i Ekber'i Niçin Severim?*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1. Baskı, 2020.

AYNİ, Mehmet Ali; *Tarihte ve Türklerde Din, Millet ve Milliyetçilik*, Kurtuba Kitap, İstanbul, 2011.

AYNİ, Mehmet Ali; *Türk Ahlakçıları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1. Baskı, 1939.

BABANZADE Ahmet Naim; *İslam'da Irkçılık ve Milliyetçilik Davası*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2018.

BAKIR, Kemal; "Platon'da Demokrasi Karşıtlığının Ahlaki Gereçekleri", *II. Uluslararası Felsefe Kongresi- Gelenek, Demokrasi Ve Felsefe*, (ed. Gürkan KAYA - A. Kadir ÇÜÇEN), Bursa, 2014, ss. 294-298.

BERKES, Niyazi; *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 31. Baskı, 2020.

BULUT, Halil İbrahim; "Ümmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul, ss. 308-309.

CEVİZCİ, Ahmet; *Felsefe Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul, 8. Baskı, 2021.

ÇAĞRICI, Mustafa - **HÖKELEKLİ**, Hayati; "İrade", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 22, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2000, ss. 380-384.

ÇAĞRICI, Mustafa; "Adalet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1988. ss. 341-343.

ÇAĞRICI, Mustafa; "Fazilet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 12, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1995, ss. 268-271.

ÇAĞRICI, Mustafa; "Hak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 15, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1997, ss. 137-139.

ÇAĞRICI, Mustafa; "Hürriyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 18, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1998, ss. 502-505.

ÇAĞRICI, Mustafa; "Vazife", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 42, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2012, ss. 581-582.

DEVELLİOĞLU, Ferit; *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, 24. Baskı, Ankara, 2007.

DİNÇKOL, Bihterin; “Atina Demokrasısından Roma Cumhuriyetine ‘Demos’tan ‘Populus Romanus’a”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C. 23, S. 3, 2017, ss. 751-765.

ECE, Hüseyin K.; *İslâm'ın Temel Kavramları*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2017.

ERDEM, Hüsameddin; *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Hü-Er Yayınları, 8. Baskı, Konya, 2014.

GÖKALP, Ziya; *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Bilge Kültür Sanat, 1. Baskı, İstanbul, 2019.

HANİOĞLU, M. Şükrü; “Batılılaşma”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1992, ss. 148-152.

HANİOĞLU, M. Şükrü; “Cemiyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul, 1993, ss. 329-331.

HANİOĞLU, M. Şükrü; “Türkçülük”, C. 41, İstanbul, 2012, ss. 551-554.

KALIN, Mehmet Fatih; *Mehmet Ali Ayni’de Dini ve Felsefi Düşünce*, Akademisyen Kitabevi, Ankara, 2018.

KARA, İsmail; *Bir Felsefe Dili Kurmak*, Dergâh Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2016.

KARA, İsmail; *İslamcıların Siyasi Görüşleri: Hilafet ve Meşrutiyet*, C. 1, Dergâh Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2020.

KARA, İsmail; *İslamcıların Siyasi Görüşleri: Hürriyet, Müsavat, Uhuvvet*, C. 2, Dergâh Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2020.

KARA, İsmail; *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi*, Dergâh Yayınları, C. 2, 3. Baskı, İstanbul, 2017.

KARPAT, Kemal; *İslam’ın Siyasallaşması*, (Çev.: Şiar YALÇIN), Timaş Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2019.

KARPAT, Kemal; *Osmanlı’da Milliyetçiliğin Toplumsal Temelleri*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017.

KUTLUER, İlhan; “İslamcılık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 23, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2001, ss. 65-67.

MANKAN, Veysel; “Demokrasinin Tarihsel Evrimi”, *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi Ve İdari Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 2, 2020, ss. 119-136.

ÖZCAN, Azmi; “İslamcılık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 23, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2001, ss. 62-65.

ÖZCAN, Azmi; “Milliyetçilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 30, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2020, ss. 84-87.

ÖZCAN, Azmi; “Osmanlıcılık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 33, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2007, ss. 485-487.

ÖZDEMİR, Yavuz Vd.; “Demokrasi Üzerine”, *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.14, 2006, ss. 259-269.

ÖZHASAR, İbrahim; *Yakınçağ Osmanlı Terminolojisinde Kavram Değişimleri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2019.

PLATON; *Devlet*, (Çev.: Sabahattin EYÜBOĞLU - M. Ali CİMCOZ), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 46. Baskı, İstanbul, 2021.

SAFA, Peyami; “Bursalı İsmail Hakkı”, *Kalemi Sayesinde Yaşamak : Profesör Mehmed Ali Ayni: Hayatı ve Eserleri*, (haz. Ali Kemali AKSÜT), Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 1. Baskı, 2021.

SAFA, Peyami; “Prof. Mehmed Ali Ayni’nin Hayatı ve Eserleri”, *Kalemi Sayesinde Yaşamak : Profesör Mehmed Ali Ayni: Hayatı ve Eserleri*, (haz. Ali Kemali AKSÜT), Büyüyenay Yayınları, İstanbul 1. Baskı, 2021.

SENEMOĞLU, Olkan; “Antik Yunan Siyasal Düşünüşünde İnsan Doğası Ve Toplum Anlayışı: Platon Ve Aristoteles”, *İnsan Ve İnsan Bilim Kültür Sanat Ve Düşünce Dergisi*, S. 10, 2016, ss. 42-63.

ŞENTÜRK, Recep; “Kavim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 25, Ankara, 2002, ss. 68-69.

ŞENTÜRK, Recep; “Millet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 30, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2020, ss. 64-66.

TAŞ, Kemaleddin - **GÖKSÜÇUKUR**, Betül; “Osmanlı Dönemi Batıcılık, İslamcılık, Türkçülük Fikir Akımları ve Din”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 22, S. 56, 2019, ss. 463-488.

TUNAYA, Tarık Zafer; *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Yedigün Matbaası, İstanbul, 1960.

TUNAYA, Tarık Zafer; *İslamcılık Cereyanı*, Yenigün Haber Ajansı Yayıncılık, 1998.

TURHAN, Kasım; “Kuvvet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 26, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2002, ss. 504-506.

UÇAR, Fuat; “Türk Düşüncesinde Osmanlıcılık Fikrinin Ortaya Çıkışı ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 18, 2018, ss. 81-108.

ÜLKEN, Hilmi Ziya; *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 17. Baskı, 2021.

YALMAN, Hale; *Bir Türk Düşünürü Olarak Mehmet Ali Ayni’de Ahlak Meselesi*, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Konya, 2019.

YILDIRIM, Ömer Ali; “Said Halim Paşa’ya Göre Batılılaşma Sorunu ve Bir Çözüm Önerisi Olarak ‘Millileştirme’ Projesi”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 3, 2011, ss. 103-134.